

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

ETNICKÁ MINORITA ROMOVÉ V ČESKÉ SPOLEČNOSTI:
Ke specifickým romského etnika v kontextu požadavků současnosti

THE ROMA ETHNIC MINORITY IN CZECH SOCIETY:
To the specifics of Roma in context of contemporary requirements

“Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval/a samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.”

Kroměna Sigmonová

ABSTRAKT

Téma této diplomové práce – problematika romské menšiny v České republice, je tématem široce diskutovaným a v naší společnosti stále aktuálním. Tato práce pojednává o vybraných oblastech života Romů v soudobé české společnosti, které bývají považovány za nejproblematictější, s ohledem na kulturně historické pozadí a specifika romského etnika. Z důvodu nedostatku validních dat je převážně prací teoretickou.

V prvních kapitolách je celá problematika vsazena do historických souvislostí, pro hlubší pochopení příčin některých současných problémů, týkajících se romské menšiny v České republice, která jsou tématy následujících kapitol. Dále je pojednáno o specifikách romské kultury a romského jazyka, které jsou častým důvodem nepochopení mezi příslušníky majority a Romy.

V jednotlivých kapitolách jsou následně vyloženy oblasti životního způsobu a životní úrovně Romů, jejich zaměstnanosti a zaměstnatelnosti, vzdělanostní úrovně a situace ve vzdělávání Romů v ČR. Poslední kapitola rozebírá oblast vzájemných vztahů majority a romské minority, dotýká se problematiky diskriminace Romů, kulturních stereotypů a předsudků, které se k nim váží. Zabývá se také postojem státu k romské menšině a možnostmi začlenění romské menšiny do české společnosti.

Závěr patří krátkému zamyšlení nad současnou situací romské menšiny v ČR, nad jejím možným vývojem do budoucna a nad tím, co může každá ze stran (Romové/majorita) udělat pro to, aby situace romské menšiny v budoucnu byla méně problematická než ta dnešní.

OBSAH

▪ Abstrakt.....	3
▪ Uvedení do problematiky	6
▪ <u>O původu romského etnika</u> – kořeny romské kulturní tradice	11
▪ Romové v Evropě – stručný nástin dějin romského etnika v evropských zemích do roku 1945	17
▪ Romové v Evropě od středověku k Hitlerovi.....	17
▪ Romové a druhá světová válka	22
▪ Romové v českých zemích do roku 1945 – historický exkurz	27
▪ Osudy českých Romů v letech 1933-1945	30
▪ Romové v Československu v letech 1945–1989	35
▪ Romská menšina v České republice dnes – základní data a skutečnosti.....	42
▪ Etnická skladba romské menšiny v ČR	42
▪ Základní demografické charakteristiky romské menšiny	45
▪ Romové a sčítání lidu – kolik Romů ve skutečnosti žije v ČR?	47
▪ <u>Specifika romské kulturní tradice a romského jazyka</u>	51
▪ Romský jazyk	51
▪ O neporozumění.....	53
▪ Specifika romské kultury.....	56
▪ <u>Způsob života příslušníků romského etnika</u> - životní úroveň Romů v kontextu sociálního vyloučení	60
▪ Životní styl Romského etnika – kulturně historické pozadí	60
▪ Životní úroveň Romů: jak vychází romové se svými příjmy?	62
▪ Romové a problematika sociálního vyloučení	65
▪ Bydlení Romů v kontextu sociálního a prostorového vyloučení.....	69
▪ Závěrem k problematice sociálního vyloučení Romů	73
▪ <u>K zaměstnanosti Romů a jejich způsobu obživy včera a dnes</u>	74
▪ Ekonomické vazby romů na majoritní společnost v minulosti:.....	74
▪ Tradiční romská řemesla a jiné způsoby opatrování obživy	74
▪ Romové na současném trhu práce.....	77
▪ <u>Romové v ČR a školní vzdělání</u>	84
▪ K pojetí vzdělanosti v romské a evropské kultuře.....	84

▪ Vzdělanostní struktura romského etnika v ČR.....	86
▪ Romské dítě v české škole.....	90
▪ Romové a vzdělávání ve zvláštních školách	92
▪ Budoucnost – perspektivy vzdělávání Romů v ČR.....	98
▪ Romové versus majorita – jak se nám spolu žije?	101
▪ Mezi Romy	101
▪ O předsudcích a toleranci.....	103
▪ Postoj majoritní společnosti k romské minoritě.....	106
▪ K pojmům Integrace x asimilace.....	110
▪ Přístup státu k romské menšině	111
▪ Závěrem.....	117
▪ Literatura a prameny.....	120
▪ Přílohy – Koncepce romské integrace	126

UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY

Problematika romské etnické menšiny patří v České republice v posledních letech k tématům, kterým je věnována nebývalá pozornost. Systémové řešení v médiích neustále skloňované a stále aktuálnější „romské otázky“ ovšem dosud chybí. Jeho neustálé odkládání ze strany vládní politiky, už od počátku devadesátých let od vzniku samostatné České republiky, spolu s pravidelným relativně vysokým ročním přírůstkem demograficky rozvojové romské populace¹, způsobuje stálé vyhrocování problému s velkým otazníkem na konci.

Podpora slálu k sociální a kulturní integraci² této menšiny je stále nedostatečná. Po roce 1989 se stát celá 90.léta věnoval řešení romské otázky pouze kampaňovitě, nevytvořil žádný komplexní plán. První relativně ucelenou koncepcí věnující se problematice Romů je až „Koncepce politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti“ ze 14.6.2000, dále aktualizovaná v letech 2002, 2004 a 2005³. Na místních úrovních specifické koncepce integrace většinou dosud chybí.

Nutno ovšem podotknout, že otázka romské menšiny a jejího začlenění do majoritní společnosti není problém ryze český. Vysoké počty Romů žijí dále například na Slovensku, v Rumunsku, Bulharsku nebo Maďarsku a tyto země řeší ve vztahu k romské menšině podobné problémy jako Česká republika. Celkem se počet Romů v Evropě podle údajů Rady Evropy odhaduje na 7–8,5 milionu, přičemž více než polovinu (4–5 milionů) představují Romové střední a východní Evropy⁴. Odhadované zastoupení Romů v jednotlivých evropských zemích ukazuje tabulka na následující straně.

¹ Demograficky rozvojová populace: populace charakterická progresivním typem věkové struktury s vysokým podílem dětí. Blíže o věkové struktuře romského etnika viz kapitola „Romská menšina v České republice dnes – základní data a skutečnosti“; str.44-46.

² Integrace etnické menšiny = proces začlenění do majoritní společnosti při (alespoň částečném) zachování specifického způsobu života, specifických etnických a kulturních rysů. Blíže o problematice integrace v kapitole „Romové versus majorita - jak se nám spolu žije?“; str. 109-115.

³ Viz tamtéž. Aktualizovaná „Koncepce romské integrace“ z roku 2005 viz přílohy.

⁴ Davidová, Eva: Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití. Studie Národopisného ústavu Josefa Hlávky 3/2001; str.25.

Tabulka 1

ODHADOVANÉ POČTY ROMŮ V JEDNOTLIVÝCH EVROPSKÝCH ZEMÍCH (v tis.)

Albánie	90-100
Belgie	10-15
Bělorusko	10-15
Bosna - Hercegovina	40-50
Bulharsko	700-800
ČESKÁ REPUBLIKA	250-300
Dánsko	1,5-2
Estonsko	1-1,5
Finsko	7-9
Chorvatsko	30-40
Irsko	22-28
Itálie	90-100
Litva	3-4
Lotyšsko	2-3,5
Lucembursko	0,1-0,15
Maďarsko	550-600
Makedonie	220-260
Německo	110-130
Nizozemí	35-40
Norsko	0,5-1
Polsko	40-50
Portugalsko	40-50
Rakousko	20-25
Rumunsko	1 800-2 500
Rusko	220-400
Řecko	160-200
SLOVENSKO	480-520
Slovinsko	8-10
Spojené Království	90-120
Španělsko	650-800
Švédsko	15-20
Švýcarsko	30-35
Turecko	300-500
Ukrajina	50-60

Pramen dat: Davidová, Eva: Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití. Studie Národopisného ústavu Josefa Hlávky 3/2001; str.25; tabulka vlastní.

Romové jsou v celoevropském měřítku považováni za specifickou neteritoriální menšinu, jejíž odlišný způsob života vede tradičně už historicky k intoleranci ze strany většinového obyvatelstva. Problémy vyvolávané způsobem života části romské menšiny v evropských státech (často neprávem vztahované k celé menšině a tak vedoucí k sociální distanci) a problémy soužití s majoritou, jakož i volba integračních postupů, představují nesmírně složitý multispektrální problém, k jehož řešení je bezpodmínečně nutné poznat a pochopit historické kořeny odlišnosti romské kultury a způsobu života.

Tímto směrem bych ráda zaměřila svou práci – s akcentem na kulturně historické pozadí a specifika romského etnika bych se chtěla pokusit zmapovat nejproblematictější oblasti týkající se života Romů v české společnosti. Nesnažím se o vyčerpávající popis všech skutečností souvisejících s romskou menšinou v České republice. Jsem si vědoma toho, že daná problematika je natolik obsáhlá, že by dalece převyšovala možnosti této práce i moje vlastní možnosti odborné. Cílem práce je podat základní obraz romského etnika v české společnosti. Aby některé důležité souvislosti nebyly opomenuty, pohybuji se při výkladu na pomezí několika příbuzných humanitních oborů, mým cílem není čistě sociologické pojednání. Využití optiky jiných oborů (jako kulturologie, romistiky nebo historie) může dle mého názoru sociologovi pomoci lépe pochopit příčiny mnohých dnešních problémů spjatých s romskou menšinou, které se sociologie snaží vyložit a najít jejich řešení.

Během úvah o tom, jak by tato práce měla vypadat a co by měla obsahovat, jsem zprvu uvažovala o provedení výzkumu. Myšlenky na kvalitní a smysluplný výzkum jsem se nicméně vzdala velmi brzy. V první řadě neumím romsky. Ve druhé řadě bych už díky svému vzhledu a pohlaví pravděpodobně u romských respondentů nebudila velkou důvěru a ochotu spolupracovat. Bylo by technicky velmi náročné provést výzkum, který by byl reprezentativní a jehož výsledky by byly důvěryhodné. O problematičnosti empirického zkoumání romské menšiny svědčí mimo jiné i naprostý nedostatek jakýchkoliv výzkumů, které by se týkaly romské problematiky. Proto je tato práce převážně prací teoretickou, která je do určité míry ukotvena v kapitolách o historii a kultuře romského etnika.

Data ze sčítání lidu jsou pro popis romské menšiny v ČR použitelná jen velmi omezeně a v žádném případě nejsou daty reprezentativními – k romské národnosti se v tomto sčítání přihlásilo jen zhruba 4-6% odhadovaného počtu Romů žijících v ČR, tj. 11 746 obyvatel. Dalších 698 respondentů uvedlo zároveň českou a zároveň

romskou národnost⁵. Proč se Romové nepřihlásili ke své národnosti? Co je k tomu mohlo vést? Na tyto otázky se pokusím odpovědět v kapitole „Romská menšina v České republice dnes – základní data a skutečnosti“, kde se budu problematice Romů a výsledků sčítání lidu věnovat blíže.

Data, která v této práci používám, většinou pochází z výzkumu interetnických vztahů (mezi majoritou a romskou minoritou) realizovaném na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně za podpory grantu PHARE během roku 2001, jehož výsledky byly uveřejněny v rámci knihy „Romové v české společnosti“ Pavla Navrátila a kolektivu⁶.

Některá data pochází z výzkumu sociálně vyloučených romských lokalit, který realizovala agentura Gabal analysis and consulting, na základě zadání Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, od listopadu 2005 do srpna 2006⁷. Projekt byl částečně financován Evropským sociálním fondem. Výstupů tohoto výzkumu nicméně používám jen omezeně. V první řadě proto, že výzkum je do značné míry založen na odhadech a data, která uvádí, většinou nejsou zcela přesná. Výzkum navíc nepopisuje celou romskou menšinu v ČR, ale pouze sociálně vyloučené romské lokality, v nichž nežijí všichni Romové. Pro určitou ilustraci životní situace velké části Romů nicméně některá z nich uvádím v kapitole nazvané „Způsob života příslušníků romského etnika – životní úroveň Romů v kontextu sociálního vyloučení“.

Jako východisko práce jsem si zvolila historický exkurz do dějin romského etnika, včetně kapitoly o původu Romů, ve které bych ráda objasnila některé mýty týkající se Romů a některé zažitě omyly s nimi spojené. Historii jako východisko volím z toho důvodu, že považuji za vhodné znát historické souvislosti a kořeny romské kulturní tradice, abych mohla podat obraz Romů v současné společnosti co nejobjektivněji. Současné problémy romské menšiny nejsou problémy které by vznikly ze dne na den, „z ničeho“. Vychází z historických přístupů k romskému etniku a z kulturně-etnických specifik Romů, které je třeba pochopit a brát v úvahu, pokud

⁵ Viz Sčítání lidu 2001. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/\\$File/41320506.xls](http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/$File/41320506.xls) [18.3.2007].

⁶ Viz Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003.

⁷ Viz Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Gabal analysis and consulting. Praha, 2006. Dostupné na:

http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf [29.11.2006].

chceme přistupovat k problematice romské menšiny u nás objektivně a konstruktivně.

V samostatné kapitole bych ráda podala základní obraz tradiční romské kultury a vysvětlila hlavní odlišnosti mezi ní a kulturou evropskou, respektive českou. V rámci této kapitoly bych chtěla upozornit také na některá specifika romského jazyka, která často způsobují nedorozumění v komunikaci Romů a Čechů.

Vlastním jádrem práce by měl být rozbor několika vybraných oblastí života Romů v ČR, které bývají považovány za nejproblematictější. Pro svou práci jsem vybrala oblasti: zaměstnanost a zaměstnatelnost Romů, vzdělávání a vzdělanostní úroveň romského etnika, způsob života, bydlení a životní úroveň Romů v kontextu problému sociálního vyloučení. Jsem si samozřejmě vědoma toho, že oblastí života Romů, které by si zasloužily pozornost je mnohem více a bylo by jistě možné napsat o každé z nich samostatnou práci. Oblasti kterým se věnuji, jsem vybrala z toho důvodu, že je pokládám za zásadní, jelikož podstatným způsobem ovlivňují nejen samotný život Romů, ale také jejich pozici v naší společnosti a vzájemné vztahy mezi majoritou a příslušníky romského etnika.

Problematice vzájemných vztahů majority a romské minority, zamyšlení nad otázkou pozice Romů v české společnosti a přístupu státu k dané problematice věnuji poslední kapitolu této práce. Měla by do určité míry sjednotit a uzavřít celý text.

Moje práce nemá ambice přinést zcela nové informace o romském etniku, ani vystavět a obhájit novou teorii vysvětlující jejich postavení v české společnosti. Mým cílem je poukázat na některé problematické oblasti života Romů ve vzájemných souvislostech a vyložit je s využitím poznatků o historii a kulturně-etnických specifikách romského etnika ve světle požadavků současné doby.

O PŮVODU ROMSKÉHO ETNIKA – KOŘENY ROMSKÉ KULTURNÍ TRADICE

„Na počátku byl Bůh na světě sám. Ale samotnému se těžko žije, a tak chtěl stvořit lidi. Uhnětl z těsta člověka a dal ho péct do pece. Jenomže neměl ještě zkušenost, jak se dělají lidé, a když toho člověka vytáhl z pece, byl celý černý, spálený. A tak Pánbůh řekl: „Dobrá, nechám tě žít tam, kde jsou vedra, slunce“. Tak povstali černí lidé. Udělal z těsta dalšího člověka. A znovu jej vložil do pece. Ale tentokrát se bál, aby nebyl tak černý jako minule, a tak ho z pece vytáhl předčasně. A tenhle člověk byl nedopečený, bílý jako tvaroh. „Bože, bože, co s tímhle tvorem budu dělat?“, povídá si Bůh. „Zpátky do trouby už ho strčit nemůžu.“ A tak Pánbůh řekl: „Budeš žít v takových místech, kde je spíše zima než teplo.“ Tak vznikli bílí lidé. Ještě jednou uhnětl Pánbůh člověka, chtěl to vyzkoušet do třetice. Snad už se to tentokrát podaří, aby ten člověk byl tak akorát. Dal ho do trouby a dával pozor. Když ho vytáhl, nebyl ten tvor ani moc černý, ani moc bílý, ale pěkně do kávova, zkrátka akorát, jak má být. A tak mu Pánbůh povídá: „ty můžeš žít všude, na všech místech. Můžeš žít tam, kde je teplo, i tam, kde je zima.“ A z těchto tvorů jsme povstali my, Romové... (vyprávěla Helena Demeterová).“⁸

Mýtus o stvoření lidí a o původu Romů je krásným a názorným příkladem toho, jak se lidé už od dávných věků snaží vysvětlit si vlastní odlišnost. Navzdory tomu, že dnešní „moderní“ a „racionální“ člověk podobným mýtům už dávno nevěří a požaduje fakta a důkazy, přesto v myslích lidí přetrvávají mnohé jiné, často podobně iracionální a nepodložené „mýty“ o lidech, kteří se nějakým způsobem liší od ostatních.

Romové dnes žijí na celém světě, v Evropě, Americe, Austrálii. Jejich pravlastí je však severozápadní a střední Indie. Indický původ Romů ovšem nebyl znám dlouhá staletí a i v dnešní době o něm neví velká část příslušníků majority a bohužel i určitá část Romů samotných. Z této neznalosti vznikala po staletí různá označení romského etnika, která vycházela z jejich vnější odlišnosti od většinové populace, z

⁸ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.15.

podobnosti jiným etnickým nebo náboženským skupinám nebo pouze z jejich domnívaného původu. Tak vznikla i obě zažitá označení používaná v mnoha jazycích – **Cikán** a **Gypsy** – takto byli Romové nazýváni výhradně svým okolím, aniž by toto jméno kdy sami plně akceptovali; český výraz Cikán, stejně jako britský výraz Gypsy je označení apelativní⁹.

Označení Cikán se odvozuje ze starořeckého **Anthinganoi - Athinganos**,¹⁰ což původně bylo označení pro heretickou manichejskou sektu, žijící v oblasti Istanbulu. Později však začali být Řeky stejně nazýváni i Romové, kteří se na stejném území jako Anthingani pohybovali pravděpodobně již od 8.století¹¹. Příslušníci sekty se podobně jako Romové věnovali věštění a magii vůbec, a protože obě skupiny pocházely ze stejného území a o existenci cizí, romské skupiny se mnoho nevědělo, předpokládá se, že došlo omylem ke ztotožnění obou skupin¹². Z řeckého „Anthingan“ se postupně vytvořilo turecké označení „Cingeneler“, italské „Zingaro“, francouzské „Tsigane“, německé „Zingeuner“ a konečně i české „Cikán“¹³.

Podobně jako je chybné toto označení je chybné i britské označení „Gypsy“ nebo španělské „Gitano“. Obě vznikla zkomolením slova „Egyptian“ na základě mylně domnívaného egyptského původu Romů¹⁴. Ten jim byl přisuzován především na základě jejich výrazné fyzické odlišnosti, neznámého jazyka a podobnosti s Egyptany (a to nejen fyzické, ale také díky tradičnímu spojování Egypta s okultismem a tajemnem vůbec, což bylo v očích Evropanů stejně tak spojováno i

⁹ **Apelativum** je označení, které pro sebe nepoužívá etnická skupina sama, ale kterým ji označuje někdo jiný. Oproti tomu **autonymní označení** je takové, které pro sebe k vlastní identifikaci používá skupina sama. K etnickému jménu Rom se hlásí většina Romů na světě. Blíže viz Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.21.

¹⁰ Řecké označení „**Athinganos**“ znamená – "lidé, kteří nechtějí, aby se jich ostatní dotýkali " – "nedotknutelní". Viz Alinčová, Milena: Byzanci; str.3. Dostupné na:

<http://romani.uni-graz.at/rombase/cd/data/hist/origin/data/byzanz.cs.pdf> [7.4.2007]

¹¹ Viz tamtéž; str.1-13.

¹² Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.16.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc, Univerzita Palackého 2000; str.9.

s Romy¹⁵). Mýtus o egyptském původu Romů navíc podporovala skutečnost, že některé skupiny Romů o sobě prohlašovaly, že byly vyhnány z Egypta¹⁶. To bylo částečně založeno na pravdě, protože při cestě Romů z Indie jeden z migračních proudů skutečně vedl přes Egypt a severní Afriku do Španělska a některé skupiny Romů tedy skutečně do Evropy přišly z Egypta, přestože to nebyla země jejich skutečného původu¹⁷. Historik Ctibor Nečas ovšem upozorňuje na skutečnost, že v některých oblastech se Romům říkalo Egyptané, přestože patřili k migračnímu proudu který do Evropy přišel z Byzantské říše, nikoliv z Afriky. Tito Romové byli pravděpodobně Egyptany nazýváni proto, že o nich bylo známo, že přišli z oblasti zvané „Malý Egypt“, což bylo území okolo města Méthoné na Peloponésském poloostrově¹⁸.

Pokusila jsem se vysvětlit nejzažitéjší omyly o původu romského etnika, proč je označení „Cikáni“ nesprávné a proč není správné ani označení „Gypsies“. Zaměříme se nyní na vysvětlení skutečného původu Romů a na etymologii tohoto pojmenování.

Samotné slovo **Rom** je velmi starého původu. Patrně má původ ve slově dom, jež pochází z hindštiny a bylo souhrnným označením příslušníků indických kast s podobným sociálním statutem¹⁹. Pro indické domské kasty jsou typická řemesla patřící též k romské tradici – kovářství, košíkářství, handlování s dobytkem, kejklířství či hudební a taneční produkce. Vznik slova Rom ze slova dom je patrně důsledkem faktu, že indická cerebrální hláska d v evropských jazycích neexistuje, a proto se v dialektech evropských Romů většinou mění v *r*, v Arménii v *l*, v arabském

¹⁵ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.17.

¹⁶ Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc, Univerzita Palackého 2000; str.9.

¹⁷ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.14.

¹⁸ Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.13.

¹⁹ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.16.

jazykovém prostředí zůstává **d**.²⁰ Některé prameny uvádí v pojmenování skupiny, která patrně byla předchůdcem dnešních Romů, navíc hlásku „b“ – označení „dombové“ užívá např. Ian Hancock ve své knize o dějinách otroctví a pronásledování Romů²¹.

Podle nejstaršího záznamu romštiny z roku 1597 a dalších jazykovědných studií se usuzuje, že až 70 % výrazů základního slovního fondu má romština společných s dalšími indickými (indoevropskými) jazyky²². Indický původ Romů definitivně prokázala jazykovědná srovnání romštiny s indickými indoevropskými jazyky koncem osmnáctého století²³. Kromě jazyka svědčí pro indický původ Romů mnoho dalších znaků: antropologický typ (včetně převažující frekvence krevních skupin), významné sociokulturní instituce, nepsané zákony a zvyklosti i pozůstatky specifických náboženských představ²⁴. Jako nejvýraznější pozůstatek tradiční indické kultury můžeme jmenovat existenci takzvaných **džátí** čili kast. V době kdy Romové opouštěli Indii, fungovalo v ní (a dodnes funguje) kastovní uspořádání společnosti – v dnešní Indii existuje dva až tři tisíce kast.²⁵ Kasta (romsky *džátí*; slovo původně z hindštiny) je „uzavřená socioprofesní skupina, jejíž příslušníky dědičně spojuje stejné povolání, zvláštní zvyky a domněnka o společném původu (...) kontakty mezi příslušníky některých kast jsou přísně zakázány.“²⁶ V jednotlivých kastách platí endogamie (podle níž si „příslušník jedné džátí (...) nesmí vzít za ženu dívku z rodu, který se vyděluje obvykle jinou "kastovní" profesí nebo se odlišuje jinými pravidly

²⁰ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.16.

²¹ Srovnej Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001. Kapitola 1. – Odchod z Indie; str.13-17.

²² Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.16.

²³ Hübschmannová, Milena: Původ Romů. Dostupné na:
<http://romani.uni-graz.at/rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/hist/origin/origin.cs.xml> [9.4.2007]

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.22.

²⁶ Řetízek. Sborník příspěvků k metodice práce v organizacích pracujících s romskými dětmi a mládeží. Praha, Občanské sdružení R-Mosty 2003; str.15.

(nebo jiným stupněm dodržování) rituální čistoty²⁷), zákaz komensality (doslova zákaz společného stolování příslušníků různých kast) a nepřekonatelné tabu dotknout se cizích odpadků, což vysvětluje onen křiklavý kontrast mezi perfektně čistými a poklizenými interiéry mnoha romských bytů a neuvěřitelně zaneřádnými exteriéry společných prostranství. Je až neuvěřitelné v jakých detailech se celý systém uchoval u mnoha Romů dodnes. Vliv indického kastovního systému na způsob života Romů je stále jasně rozpoznatelný i v současných romských velkorodinách a rodech, které mají vlastní vnitřní pravidla chování, způsob kontroly a sankcí.

Skutečný důvod odchodu Romů z Indie není dosud prokázán, stejně jako není jistá doba, kdy Indii opustili. Různé prameny uvádí různé údaje²⁸. Většina literatury se shoduje na tom, že Indii Romové opouštěli postupně v několika migračních vlnách – nejčastěji je uváděno období okolo 8.-11. století, kdy migrace směřovala na západ do Evropy. Některé prameny však uvádí jako období první vlny migrace již 3.-5. století a 9.-10. století až jako další vlnu migrace²⁹. Některí badatelé dokonce uvádí, že Romové opustili Indii již před naším letopočtem. Například americký lingvista T. Terrence Kaufmann je toho názoru, že první Romové odešli z Indie už ve 4. stol. př.n.l. v souvislosti s příchodem vojsk Alexandra Makedonského do severní Indie³⁰. Kde by ale v takovém případě Romové prodlévali téměř jedno a půl tisíciletí než se objevili v Byzanci? Pavel Říčan uvádí, že dle Bartoloměje Daniela se Romové vyskytli v Malé Asii a Egyptě už víc než tisíc let před Kristem³¹. Je samozřejmě možné, že již v této době někteří Romové žili mimo svou původní vlast,

²⁷ Hübschmannová, Milena: Původ Romů. str.3. Dostupné na:

<http://romani.uni-graz.at/rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/hist/origin/origin.cs.xml> [9.4.2007].

²⁸ Jeden z nejucelenějších přehledů různých teorií o příčinách odchodu Romů z Indie, stejně jako o době, ve které Romové Indii opustili přináší Hübschmannová ve svém textu „Původ Romů“, kde také uvádí další relevantní literaturu k danému tématu. V elektronické podobě je text dostupný na <http://romani.uni-graz.at/rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/hist/origin/origin.cs.xml> [9.4.2007].

²⁹ Manuš, Erika: Jdeme dlouhou cestou. Praha, Arbor vitae 1998; str. 15;

Kenrick a Puxon uvádí, že dle jazykových a jiných důkazů patří evropští Romové ke skupinám, které Indii opustily v 5.-11.století. Srovnej Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc, Univerzita Palackého 2000; str.8.

³⁰ Hübschmannová, Milena: Původ Romů; str.4. Dostupné na:

<http://romani.uni-graz.at/rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/hist/origin/origin.cs.xml> [9.4.2007].

³¹ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str. 13.

je však pravděpodobné, že nešlo o větší skupiny. V takovém případě by o jejich přítomnosti v daných oblastech patrně existovalo více historických dokladů.

Různé migrační vlny Romů se pohybovaly přes různá území – hlavními byly proud směřující přes Blízký Východ do jihovýchodní až střední Evropy a proud přes Egypt a severní Afriku do Španělska; významnými zastávkami na této cestě byly Persie a Malá Asie, což dokládají mnohá perská slova v romštině³². Právě na současných dialektech romštiny je nejlépe zachytitelný význam jednotlivých území, přes která Romové při svém putování procházeli. Nejvýznamněji zastoupená jsou slova přejatá z již zmiňované perštiny, dále z řečtiny a z jazyků balkánských národů³³. Z jazyků kterými se mluvilo na Balkáně, přejala romština nejvíce slov ze srbochorvatštiny. Význam pobytu na Balkáně a skutečnost, že například na Slovensko přišli Romové právě odsud, dokládají také často se opakující romská jména Horváth (= Chorvat) a Rác (maďarsky Srb). Historicky významné je období pobytu některých skupin Romů na území dnešního Rumunska, dřívější Valachii³⁴. Více o historii Romů po jejich příchodu do Evropy a zejména o jejich dějinách Romů v České a Slovenské republice v následujících kapitolách.

³² Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995. str.14.

³³ Tamtéž.

³⁴ Odtud dnešní apelativní označení „Olašští Romové“.

ROMOVÉ V EVROPĚ – STRUČNÝ NÁSTIN DĚJIN ROMSKÉHO ETNIKA V EVROPSKÝCH ZEMÍCH DO ROKU 1945

ROMOVÉ V EVROPĚ OD STŘEDOVĚKU K HITLEROVI

Historické prameny, které máme k rekonstrukci dějin Romů k dispozici, bohužel nejsou zcela úplné – je to pouze pohled „zvnějšku“, písemné záznamy pocházející od příslušníků majoritní společnosti. Romové své dějiny nikdy nesepisovali, podobně jako nikdy nesepisovali své pohádky, lidovou slovesnost; Romská kultura je především kulturou ústního vyprávění, které kromě přenášení znalostí a zkušeností plnilo také funkci integrace romské pospolitosti jako celku. Až v posledních desetiletích psané slovo začíná pomalu vytlačovat tradiční formy předávání informací.

Nejstarší doklady o přítomnosti Romů na území Evropy pochází z Byzantské říše. Anthingani jsou v byzantských pramenech zmiňováni již od 8.století n.l., není ovšem prokazatelné, zda se již v této době jednalo skutečně o Romy nebo o původní Anthingany (viz předcházející kapitola). Odborníci se domnívají, že již v této době mohli Romové (původně usazení v Malé Asii) na území Byzance být³⁵. Jednoznačné svědectví o přítomnosti Romů v Byzantské říši spadá do 13.století, ze kdy pochází dopis patriarchy Gregoria II. Kypria z Konstantinopole (1283-1289) Velkému Logothetovi Theodoru Muzalonovi – vysokému císařskému úředníkovi, jehož jméno není uvedeno. Dopis uvádí obě označení užívaná pro Romy (Egyptané a Anthingané) najednou; zprostředkovává prosbu jakéhosi Monembasana, který se chystá vybírat daně od tzv. Egyptanů – Anthinganů³⁶.

Z území Byzantské říše se Romové postupně začali rozcházet do celého evropského prostoru. Je ovšem velmi sporné, které z dochovaných nejstarších zmínek o Romech považovat za směrodatné. Mnohé informace jsou kusé, nejednoznačné a často není nijak ověřitelné, zda se skutečně jednalo o Romy. Podle

³⁵ Alinčová, Milena: Byzanci. Dostupné na:

<http://romani.uni-graz.at/rombase/cd/data/hist/origin/data/byzanz.cs.pdf> [15.4.2007].

³⁶ Tamtéž.

Davidové přišli Romové na území střední Evropy už ve 13.století³⁷. Hodnověrné prameny dokazující přítomnost Romů nejen na Balkáně, ale také na území Uher spadají do období 14.století³⁸. Předpokládáme, že i na území českých zemí mohli být přítomni už ve století čtrnáctém, oficiálně je potom jejich pohyb přes české země doložen v 15. století³⁹, podobně jako v ostatních zemích střední a také západní Evropy⁴⁰. Do jednotlivých evropských zemích Romové přicházeli postupně během 14., 15. a 16.století, kdy o nich existují doklady už i v severní Evropě⁴¹. Kromě migračního proudu vedoucího přes Evropu, tu byl také již zmiňovaný proud směřující přes Egypt a severní Afriku do Španělska a odtud do nitra evropského kontinentu⁴². Horváthová uvádí, že „první Romové se ve Španělsku údajně objevili již v 9.století“⁴³.

V době svého příchodu do Evropy byli Romové často přijímáni relativně vstřícně a s určitým pochopením, a to jak ze strany církve, tak ze strany světských feudálů. Hlavní zásluhu na tom měly tehdy rozšířené zvěsti o tom, že Romové putují světem jako kající poutníci – křesťané usilující o vlastní nápravu. Údajných důvodů pro jejich pokání bylo přitom dokonce několik – některé verze tvrdí, že Romové odmítli poskytnout nocleh Marii a Josefovi, jiné verze uvádí, že romští kováři ukovali hřeby pro Ježíšovo ukřižování, další vysvětlují že Romové putují světem na důkaz solidarity s Kristem, který musel na útěku před Herodem také projít různými zeměmi⁴⁴. Díky tomuto proklamovanému pokání byly romským poutníkům zprvu církevními a světskými feudály poskytovány takzvané ochranné listy, které je měly

³⁷ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str. 14. Srovnej Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.16-22.

³⁸ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.17.

³⁹ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.14.

⁴⁰ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.17.

⁴¹ Tamtéž; str.18.

⁴² Tamtéž; str.15.

⁴³ Tamtéž; str.15.

⁴⁴ Tamtéž; str.18.

chránit na cestách a zajišťovat jim případnou pomoc místního obyvatelstva. Takové ochranné listy byly vydány například vůdcům romských skupin Zikmundem Lucemburským v roce 1417 a 1423, nebo papežem Martinem V., který Ondřejovi, vůdci jedné z romských skupin ukládal na odčinění hříchů putovat s jeho skupinou 7 let, zároveň mu ale zajišťoval po tuto dobu ochranu a pomoc⁴⁵.

Tento vztah k Romům se však začal velmi brzy měnit. Již od počátku 15.století bylo na Romy pohlíženo s čím dál větší nedůvěrou, neboť jejich vztah ke křesťanství se zdál být přes proklamované pokání spíše vlažný. Křesťanské zásady dodržovali jen okrajově – jejich skutečná víra v sobě spojovala pouze některé prvky křesťanství s prvky původních orientálních věrouk, spjatých s vyznáváním sil přírody, animismem apod., což začalo být církvi brzy trnem v oku. Ženy z některých romských skupin se navíc věnovaly věštění, čtení z ruky a bylinkářství, čímž se vystavovaly nebezpečí obvinění z čarodějnictví.

Prvním krokem k veřejnému pronásledování Romů se stal rok 1427, kdy Romy pařížský arcibiskup exkomunikoval z církve⁴⁶. V roce 1492 jsou Romové spolu s Židy vyháněni ze Španělska. V následujících letech 1496-1497 se sněm Svaté říše římské usnesl na tom, že Romové mají být pronásledováni a vyháněni z celého území říše⁴⁷. Nepřátelství místního evropského obyvatelstva vůči Romům bylo – kromě faktu, že byli exkomunikováni z církve pro nedodržování křesťanských zásad – podporováno také některými dalšími skutečnostmi. Mezi ně patřil jejich odlišný, tmavý vzhled⁴⁸, pro Evropany neznámé a podivné „orientální“ zvyky, tendence některých romských skupin k parazitizmu na místním obyvatelstvu a také skutečnost, že Romům začalo být připisováno přísluhovačství mongolským a zejména potom tureckým nájezdníkům⁴⁹. Určitým vrcholem v protiromských opatřeních této doby

⁴⁵ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.18.

⁴⁶ Tamtéž; str.19.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Ian Hancock ve své knize o dějinách otroctví a pronásledování Romů uvádí domněnku Kenricka a Puxona, že dnešní nenávisť k Romům v Evropě je vlastně vzpomínkou na první setkání s těmito lidmi, kdy nenávisť vycházela z dávného „přesvědčení, že tmavost je známkou podřadnosti a zla (které) bylo v západním myšlení pevně zakořeněné“. Srovnej Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.22.

⁴⁹ Tato domněnka zatím nebyla jako historický fakt ani potvrzena ani vyvrácena.

bylo nařízení říšského sněmu z roku 1577, podle kterého nebylo zabití Roma zločinem⁵⁰.

Vyhánění Romů z evropských zemí, spojené s jejich pronásledováním a utlačováním, pokračovalo během následujících staletí. Politiku Svaté říše římské aplikovaly vůči Romům v podstatě všechny tehdejší evropské státy, s větší či menší důsledností a s více či méně tvrdými postihy hrozícími těm, kteří neuposlechnou zákazy a nařízení. Například ve Francii se Romům od roku 1560 nařizovalo, aby pod pohrůžkou galejí zemi okamžitě opustili, stejná politika byla uplatňována i ve Španělsku.⁵¹ Španělé byli také prvními Evropany, kteří posílali Romy do Ameriky, i když z jistého dokumentu z roku 1581 vyplývá, že první Romové odcházeli do Ameriky (zřejmě ve vidině lepšího života bez pronásledování) dobrovolně sami. Přestože Španělsko vydávalo rozkazy deportacím Romů již od roku 1499⁵², v uvedeném dokumentu se paradoxně žádalo, aby Romové byli v Americe pozatýkáni a odvezeni zpět do Španělska. Podobně byli vyhošťováni a deportováni do severní a jižní Ameriky také Romové ze Skotska a Anglie, kde byla roku 1547 Eduardem VI. uzákoněna možnost jejich otroctví⁵³. Těm kteří byli chyceni, bylo na prsa vypáleno písmeno V a na 2 roky se stávali otroky, se kterými bylo povoleno nakládat velmi nelidsky – „Takové otroky je povoleno přivázat na řetěz a živit je tím nejhorším jídlem. Mohou se nutit k práci bičováním.“⁵⁴ Pokud otrok během této doby utekl a byl opět chycen, na prsa se mu mělo vypálit S a měl se stát otrokem na doživotí. V době Cromwellovy vlády v 17.století bylo dokonce postaveno mimo zákon i stýkání se s Romy – neroma, který se stýkal s Romy, bylo dovoleno bez soudu popravit⁵⁵.

Zvláště krutý byl osud Romů na území dnešního Rumunska, v oblasti zvané Valachie, a na území Moldávie. Nejranější právní doklad zmiňující zde Romy jako

⁵⁰ Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.19.

⁵¹ Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.71.

⁵² Tamtéž; str.69.

⁵³ Tamtéž; str.106.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Tamtéž.

otroky pochází z doby vlády Rudolfa IV. a Stefana Dušana (1331-1355)⁵⁶. Romové se jako otroci v balkánských knížectvích dělili do několika skupin. 2 základní skupiny, které se ještě dále diferencovaly dle práce, kterou otroci vykonávali, byly otroci domácí a otroci zemědělstí. Domácí otrokyně často sloužily svým pánům také jako sexuální otrokyně – Hancock uvádí, že podle Colsona bychom tím mohli vysvětlit skutečnost, že někteří Romové jsou až nezvykle světlí⁵⁷. Děti narozené otrokům se automaticky stávaly také otroky a poměr „bílých genů“ se tak u zotročené romské populace neustále zvyšoval – Cohn odhaduje průměrný podíl bílých genů u potomků zotročených Romů z Balkánu až na 60%⁵⁸. Hancock doplňuje, že míšníci unikli polokočovni Netotsi, uprchlí otroci, kteří se ukrývali v horách a lesích. Jejich potomci žijí v Karpatech dodnes a dle Hancocka se jich obávají jak neromové tak Romové⁵⁹. Přestože životní podmínky těchto skupin Romů, ukrývajících se po celá staletí v horách a lesích, byly velmi kruté, život otroků byl podle dobových záznamů často horší. Pro zacházení s romskými otroky mnohdy nebyla dána vůbec žádná pravidla – například až počátkem 19. století byl zrušen ohavný trest zvaný „falague“: „při něm otroci viseli ve vzduchu a chodidla jim rvaly na cáry rány biče, vyrobeného z býčích šlach.“⁶⁰

Tresty pro neposlušné, špatně pracující nebo dokonce uprchlé romské otroky byly obecně velmi přísné. Existují dokonce i záznamy, které dokládají, že s romskými otroky bylo zvláště krutě zacházeno i pro pouhé pobavení pánů. Krutostí proslul zejména Vlad Tepes V., známý pod jménem Vlad Napichovač, který ve Valachii vládl od roku 1476.

Postavení romských otroků na území dnešního Rumunska a Moldávie by se v mnohém dalo srovnat s postavením otroků ve starověkém Římě nebo Egyptě, ovšem s rozdílem mnoha desítek staletí, dokonce několika tisíciletí. Úplné právní svobody se tito Romové, žijící ještě v 19.(!)století v Evropě v uzákoněném otroctví, dočkali až roku 1864⁶¹. Po tomto roku započal jejich masový exodus do nitra Evropy,

⁵⁶ Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.25.

⁵⁷ Tamtéž; str.30.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Viz tamtéž; str. 30-39.

⁶⁰ Tamtéž; str.30.

⁶¹ Tamtéž; str.47.

na západ, ve strachu aby se snad otroctví znovu nevrátilo. Bohužel se ale ze „svobody“ netěšili dlouho – zanedlouho přišlo něco ještě mnohem horšího – 2.světová válka a s ní spojený holocaust.

ROMOVÉ A DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA

Německý přístup k Romům byl již od 16.století jeden z nejtvrdějších. „V roce 1726 zavedl král Karel VI. zákon, podle kterého měl být okamžitě zabit každý cikánský muž, který bude v zemi nalezen, ženám a dětem se měly uříznout uši a cestou k státní hranici měly být bičovány.“⁶² Německé represe vůči Romům se stále stupňovaly. Na konci 19.století se konala ve Švábsku konference na téma „Cikánský neřád“, jejímž výsledkem bylo sestavení plánu na zatčení všech Romů pobývajících na německém území. V souvislosti s tím byla roku 1899 v Mnichově založena „Centrála pro potírání cikánského zlořádu“.⁶³

S nástupem A.Hitlera k moci, v roce 1933, nabylo pronásledování nových rozměrů. 20.1.1933 otiskly noviny „Le Temps“ článek, ve kterém se uvádělo, že starostové obcí v kraji Oberwarth podpořili návrh krajského prefekta požádat Spojené národy, aby se zabývaly možností založit cikánské kolonie na některém z ostrovů v Polynésii.⁶⁴

Hned během prvních měsíců nacistické vlády podala komise SS návrh na vyvraždění všech Romů v tehdejším Německu – prvním předloženým řešením bylo naložit je na lodě a potopit uprostřed oceánu⁶⁵... Již v roce 1933 se v Německu začalo se sterilizací Romů a stejného roku začali nacisté i s výstavbou táborů pro jejich internaci v Dachau, Dieselstrasse, Mahrzan a Vennhausen. Pro srovnání – tak brzy nebyli hromadně internováni v žádných táborech ani Židé⁶⁶.

Od 15.9.1935 se na Romy vztahuje norimberský zákon o ochraně krve a cti, zakazující manželství a pohlavní styk mezi osobami árijského a neárijského původu. Kritérium pro určení „cikánského původu“ bylo přitom 2x přísnější než kritéria

⁶² Tamtéž; str.78.

⁶³ Tamtéž; str.82.

⁶⁴ Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.83.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž; str.85.

vztahovaná na Židy: stačilo aby 2 z 8 praprarodičů byli alespoň poloviční Romové⁶⁷. Nejtrestuhodnější ovšem zůstává fakt, že na rozšíření „proticikánské kampaně“ se roku 1936 založením „Mezinárodního centra pro boj proti cikánské hrozbě“ podílel i vídeňský Interpol⁶⁸. Nacisté tak pro svoje vyhledávání a evidenci Romů z celé Evropy, která později sloužila jako podklad pro jejich vyhlazování, defacto získali podporu dalších evropských vlád.

V roce 1938 byl „cikánský problém“ označen německou vládou za rasový – o rok později Johannes Behrendt jménem strany oznámil, že „se má okamžitě přistoupit k „ráznému vyhlazení“ (...) všech Cikánů, s výjimkou několika rodin, které měly zůstat za účelem budoucích antropologických výzkumů v izolaci.“⁶⁹ V této souvislosti je důležité uvědomit si, že k úplnému vyhlazení čistě na základě rasového původu byli odsouzeny pouze 2 národy – Židé a Romové⁷⁰.

Hancock uvádí, že „konečné řešení“ romské otázky začalo v červenci 1938 transportem skupiny Romů do Berlína⁷¹. Po několik následujících měsíců byli Romové transportováni do polských koncentračních táborů. Kvůli vysokým nákladům a potřebě využití vlaků pro transporty vojáků na východní frontu však byly tyto transporty ukončeny a na území ovládaném nacisty byli Romové prozatímně soustředěni do nejbližších táborů – pracovních nebo koncentračních, čistě cikánských nebo smíšených (v protektorátu Čechy a Morava to byly tábory v Hodoníně a Letech; blíže o nich v následující kapitole), případně do ghatt (např. Lodžské ghetto⁷²), kde měli čekat na smrt. Někteří Romové, klasifikovaní jako takzvaní „asociálové“ byli určeni ke „zničení prací“⁷³, jiní v koncentračních táborech, ve kterých vládli absolutní nedostatek jídla a katastrofální hygienické podmínky vedoucí k epidemiím různých nemocí (zvláště potom skvrnitého tyfu), umírali hlady, fyzickým i psychickým vyčerpáním, byli ubíjeni k smrti nebo posíláni do plynových

⁶⁷ Tamtéž; str.84.

⁶⁸ Tamtéž; str.85.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž; str.86.

⁷² Ghetto vzniklé v části města Lodž, nedaleko Varšavy. Viz „Lodz“. In: Holocaust Encyclopedia.

Dostupné na internetových stránkách United States Holocaust Memorial Museum:

<http://www.ushmm.org/wlc/article.php?lang=en&ModuleId=10005071> [20.5.2007].

⁷³ Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc, Univerzita Palackého 2000; str.38.

komor. Nacisté poučení ze zkušeností, které získali z usmrcování mentálně postižených Němců plynem v takzvaném „programu euthanasie“⁷⁴, brzy přišli na způsob jak co nejrychleji a co nejefektivněji usmrtit co nejvíce lidí. V prosinci 1940 uskutečnili hromadnou vraždu Židů v Treblince, v září 1941 byla zřízena první pokusná plynová komora v Osvětimi a v prosinci téhož roku v Chelmu první stálý tábor s popravčí plynovou komorou⁷⁵.

16.12. 1942 podepsal Himmler tzv. Osvětimský výnos, jímž se nařizovalo, aby všichni Romové z Velkoněmecké říše (včetně anektovaných území) a jejich míšenci (kromě určených výjimek, které ovšem často nebyly v realitě respektovány) byli odesláni do Osvětimi⁷⁶.

Z osob odeslaných do Auschwitz II - Birkenau⁷⁷ přežil přibližně každý 9-10. člověk⁷⁸ – jen v Osvětimském cikánském táboře zahynulo během války podle evidenčních knih 19 833 osob, mezi nimiž bylo i téměř 5000 českých Romů⁷⁹.

Není dosud prokázané, kolik Romů se skutečně stalo oběťmi nacistické genocidy. Různé prameny uvádí údaje pohybující se mezi 200 – 600 tisíci obětí⁸⁰. Přestože i nejvyšší odhadované počty jsou pouze desetinou počtu židovských obětí, mnozí historikové upozorňují na fakt, že proporčně z hlediska genocidy celého národa se jedná o rovnocenný údaj⁸¹. Podle údajů Muzea památky holocaustu ve Spojených státech Amerických, žilo před válkou v Evropě něco málo přes 1 milion Romů⁸². Hancock ve své knize o dějinách otroctví a pronásledování Romů cituje

⁷⁴ Srovnej „Euthanasia program“. In: Holocaust Encyclopedia. Dostupné na internetových stránkách United States Holocaust Memorial Museum:

<http://www.ushmm.org/wlc/article.php?lang=en&ModuleId=10005200> [20.5.2007].

⁷⁵ Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc, Univerzita Palackého 2000; str.37.

⁷⁶ Viz tamtéž; str.39-46.

⁷⁷ Část Osvětimského táborového komplexu, česky zvaná Osvětim II – Březinka.

⁷⁸ Nečas, Ctibor: Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras. Olomouc, Univerzita Palackého 1994; str.36.

⁷⁹ Tamtéž; str.35.

⁸⁰ Srovnej Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc, Univerzita Palackého 2000; str.144; Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.96.

⁸¹ Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.96.

⁸² „Roma (Gypsies) in Prewar Europe“. In: Holocaust Encyclopedia. Dostupné na:

http://www.ushmm.org/wlc/media_nm.php?lang=en&ModuleId=10005395&MediaId=359 [20.5.2007].

Storma a Parsonse, kteří uvádí že „Nacisté vyvraždili jednu čtvrtinu až jednu třetinu všech Romů žijících v Evropě, a v oblastech, které pod nacistickou správou spadaly nejdéle, až 70 procent všech tamních Romů.“⁸³ Následující citace, kterou uvádí opět Hancock, je z dopisu Simona Wiesenthala Elie Wieselovi, ze dne 14.12.1984, ve kterém protestuje proti ignorování Romů při jmenování členů Rady pro uctění památky holocaustu: „...Romové byli zabíjeni [proporciálně] podobně jako Židé; na územích okupovaných nacisty to bylo 80 procent.“⁸⁴ Pokud bychom chtěli určit procento Romů, kteří se stali obětí nacistické genocidy v protektorátu Čechy a Morava, došli bychom skutečně k podobným číslům – ze zhruba 6500 Romů žijících na území protektorátu před válkou se z táborů vrátilo přesně 583 osob⁸⁵. Odhaduje se že ještě asi 300 jich bylo ponecháno na svobodě⁸⁶ – celkem válku přežilo maximálně 1000 českých Romů, což je pouhých 15% z původního počtu (blíže o holocaustu českých Romů v následující kapitole).

Je skutečně ostudné, že zatímco o židovském holocaustu se učí už děti na základní škole, romský holocaust byl oficiálně uznán teprve nedávno a bude trvat ještě dlouho než se dostane do obecného povědomí veřejnosti. „Ještě v 70.letech 20.století označil mluvčí německé vlády Gerold Tandler romské žádosti o válečné reparace za „absurdní a urážející“. Starosta Darmstadtu Günter Metzger vzkázal v roce 1985 Ústřední radě německých Sintů⁸⁷ a Romů, že svou žádostí o zahrnutí mezi oběti holocaustu jeho památku urážejí.“⁸⁸

Když prezident USA Jimmy Carter v roce 1979 založil „U.S. Holocaust Memorial Council“ (Americkou radu pro uctění památky holocaustu; dále jen „Rada“) jako trvalý památník všech lidí, kteří zahynuli během německé nacistické éry, Romy do Rady nikdo nepřizval. Holocaust jako takový byl chápán pouze jako židovská věc – Romové byli ve statistikách uvedeni pouze mezi „ostatními oběťmi“. Bývalý předseda Rady, profesor Seymour Seigel dokonce v roce 1984 v článku pro noviny

⁸³ Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.96.

⁸⁴ Tamtéž; str.97.

⁸⁵ Nečas, Ctibor: Holocaust českých Romů. Praha, Prostor 1999; str.173.

⁸⁶ Tamtéž; str.173.

⁸⁷ Sintové (Sinti) je autonymní etnické označení skupiny německých Romů.

⁸⁸ Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001; str.94.

Washington Post zpochybnil, že by Romové byli samostatnou etnickou skupinou a jejich snahu o získání zastoupení v Radě označil za „hru na pana Důležitého“⁸⁹.

Nic nemůže dokládat postoj společnosti – včetně jejích nejvyšších představitelů – k Romům lépe, než fakt popírání významu genocidy romského národa. Nikdo z romských obětí nebyl přizván jako svědek ani k norimberským procesům, ani k žádnému jinému tribunálu pro válečné zločince. Zatímco židovské oběti holocaustu již vymohly na Německu a německých společnostech, využívajících programu nucených prací, několik set miliónů amerických dolarů, Romové se dosud žádných kompenzací nedočkali.⁹⁰ Až v 90. letech 20.století, tedy téměř 50 let po skončení 2.světové války, byli Romové přizváni do Americké rady pro uctění památky holocaustu⁹¹.

Po skončení druhé světové války se osudy Romů v jednotlivých evropských zemích značně diferencovaly. Není bohužel v možnostech této práce se jimi dále zabývat. Srovnání vývoje situace Romů v jednotlivých evropských zemích od války po současnost by vydalo na samostatnou práci. Vzhledem k tomu, že tato práce se chce zabývat životem Romů v České republice, v následující kapitole se pokusím o krátký exkurz do historie Romů v Českých zemích.

⁸⁹ Tamtéž; str.97.

⁹⁰ Viz tamtéž; str.93-95.

⁹¹ Tamtéž; str.6.

ROMOVÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH DO ROKU 1945 – HISTORICKÝ EXKURZ

Historie Romů v českých zemích v mnoha aspektech kopíruje historické osudy Romů v ostatních evropských zemích. Podobně jako je sporné, které prameny chápat jako hodnověrné pro určení doby, kdy Romové přišli do Evropy, je také sporné, kdy se prvně objevili v českých zemích. Některé prameny uvádí, že Romové mohli být na českém území přítomni už ve 14. nebo možná i ve 13. století, tyto údaje však nelze zcela přesvědčivě doložit. Za hodnověrný pramen se považuje kronikářský zápis z roku 1417, který doslova uvádí, že „také toho léta vláčili se cikáni po České zemi a lidi mámili“⁹². Tento zápis by však bylo možno vyložit tak, že Romové museli být na českém území přítomni už před tímto rokem, vzhledem k tomu, že kronikář zapsal „také toho léta...“.

Podobně jako v jiných evropských státech, i v českých zemích byli Romové jako kající poutníci zprvu přijímáni s pochopením. Oproti ostatním zemím byly navíc české země pro Romy atraktivní po delší dobu – obrat v přístupu k nim se tu totiž zpozdlil o několik desítek let – 1. mandát jímž se ukládalo vyhánět kočovné Romy z Českého království vydal až roku 1545 Ferdinand I.⁹³ Mandát byl vydán po dvou velkých požárech 1536 v Hradci Králové a 1541 v Praze, ze kterých byli obviněni právě Romové⁹⁴. Podle daného nařízení měli být Romové sice vyhnáni ze země, ne však zabíjeni, což Ferdinand připomenul roku 1549, kdy opětovně nařizoval jejich vyhánění, ovšem tak, „aby se jim na zdraví neškodilo“⁹⁵. Až v dalším mandátu o vyhošťování Romů, z roku 1556, bylo uvedeno, že romské muže je možno trestat popravami a mučením, ale romské ženy a děti neměly být trestány smrtí, nýbrž „přikazováním na různé prospěšné práce“⁹⁶. Přísnost protiromských opatření v Českých zemích kulminovala až ve 2. polovině 17. a 1. čtvrtině 18. století⁹⁷. Roku 1697 Leopold I. prohlásil Romy za psance, takže romské muže mohl kdokoliv při

⁹² Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str. 18.

⁹³ Tamtéž; str. 24.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž; str. 28.

pronásledování zastřelit a při zadržení je čekal trest smrti, většinou oběšením. Romské ženy a děti byly trestány uříznutím ucha a vyhoštěním ze země, což se provádělo symbolicky vyhnáním za hranice města, přičemž ženám bylo na zádech vyříznuto písmeno R (jako zkratka latinského relegata, tj., vyhoštěna) na znamení toho, že podepsaly⁹⁸ závazné prohlášení o tom že odejdou ze země a pokud se vrátí, budou potrestány jako muži trestem smrti⁹⁹. Karel VI. tato protiromská opatření zpřísnil roku 1721, kdy nařídil při dopadení romských skupin ihned trestat smrtí také ženy¹⁰⁰. Marie Terezie tyto praktiky trochu zmírnila nařízením z roku 1749, ve kterém ustanovovala, že Romové mají být vyhošťováni ze země; pokud by se vrátili, měli být zmrskáni a až při dalším návratu popraveni¹⁰¹.

Od roku 1761 přistoupila Marie Terezie k nové politice vůči Romům – jako první v Evropě přišla s programem jejich asimilace a usazování – ten realizovala hlavně v Uhrách a částečně také na Moravě. Podle tohoto programu už Romové neměli být vyháněni ani jinak fyzicky pronásledováni, ale zaváděla se řada opatření směřujících k jejich úplné asimilaci s místním obyvatelstvem. Romům bylo zakázáno používat romštinu, nosit tradiční oděv a provozovat tradiční řemesla; děti oficiálně nesezdaných rodičů měly být dány na převýchovu do katolických rodin, mladíci nad 16 let měli být posláni do armády. Označení „Cikán“ bylo nahrazováno termínem „Nový Maďar“ nebo „Novoosadník“. Ve snažení svojí matky dále pokračoval i syn Josef II., jehož nařízení týkající se usazování Romů se již podstatně více dotkly Moravy – během jeho vlády byli Romové na Moravě usazeni celkem ve 13 obcích, z nichž ve dvou vznikly později velké romské osady (v Bohusoudově u Jihlavy a Oslavanech u Brna). Čech se tyto snahy osvícenských panovníků téměř nedotkly. To bylo také jedním z důvodů, že narozdíl od Moravy byli Romové v Čechách ještě v 19.

⁹⁸ Romské ženy většinou neuměly číst a psát. Text prohlášení jim byl většinou přečten a ony ho následně podepisovaly třemi křížky. Nečas ovšem uvádí, že ve smolné knize města Divišova z roku 1713 je proti všemu očekávání jedna z odsouzených podepsána vlastní rukou „Dorota czikánka“. Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.28-31.

⁹⁹ Viz Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.28-31.

¹⁰⁰ Tamtéž; str.28.

¹⁰¹ Tamtéž.

století neusazení a část z nich kočovala až do druhé světové války, kdy bylo vynuceno jejich usazení¹⁰².

Od roku 1888 až do roku 1927 platil pro Romy žijící na území Čech a Moravy výnos vídeňského ministerstva vnitra ze 14. 9. 1888, který shrnoval dosavadní protiromská opatření. V Uhrách jeho mírnější podoba platila až od roku 1916. Výnos se týkal vyhošťování Romů s cizí státní příslušností, vymezoval jak jednat s kočovnými Romy a upravoval vydávání dokladů pro tzv. „domácí Romy“¹⁰³.

Od počátku 20.let se začínají v Československu objevovat petice volající po dalším omezení pohybu Romů. Iniciátory petic byli v první řadě obyvatelé vesnic, kterým vadila drobná kriminalita kočovných Romů procházejících jejich vesnicemi. Výsledkem bylo v roce 1925 provedení soupisu Romů, který ovšem podle odhadů početní stav romské populace v Československu spíše podhodnocoval (celkem bylo v soupisu uvedeno 64 938 Romů, z toho 62 192 žijících na Slovensku¹⁰⁴). Druhým podstatně významnějším výsledkem bylo přijetí „zákona č.117/27 Sb. o potulných Cikánech ze dne 15. 7. 1927“¹⁰⁵. Zákon se vztahoval na kočovné Romy a osoby „žijící po cikánsku“¹⁰⁶ – na jeho základě se všichni jmenovaní museli během roku 1928 podrobit zvláštnímu soupisu, podle kterého potom bylo vydáno asi 36 000 tzv. Cikánských legitimací, které následně sloužily osobám vedeným v soupisu jako průkazy totožnosti. Vzhledem ke skutečnosti, že pojmy „kočovní Romové“ a „osoby žijící po cikánsku“ se ponechávaly volnému výkladu, soupisu podléhali i neromové, kteří kočovali – např. trhovci, ale také někteří usedlí Romové, kterým však obce, v nichž se usadili, neudělily domovské právo a úřady je tudíž považovaly za bezdomovce. Ve stejné době bylo také zavedeno vydávání tzv. kočovnických listů, což bylo v zásadě povolení ke kočování, vztahující se na jednotlivce nebo skupiny kočujících osob s vozy nebo tažnými zvířaty. Držitelům cikánských legitimací byl

¹⁰² Srovnej Horváthová, Jana: Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19.století. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.21-23.

¹⁰³ Lhotka, Petr: Romové v první Československé republice. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.25.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.61.

následně zakazován vstup na některá místa a kočování se také mohlo stát důvodem k odebrání dětí (čehož se ovšem v praxi příliš nevyužívalo). Všechna tyto diskriminační opatření bychom mohli chápat jako doklad všeobecně anticikánských nálad společnosti. Faktem ovšem je, že přes tyto opatření je právě období první republiky dobou, kdy vznikají první cikánské školy a někteří Romové získávají i střední a vysokoškolské vzdělání¹⁰⁷.

OSUDY ČESKÝCH ROMŮ V LETECH 1933-1945

S nástupem A. Hitlera k moci v roce 1933 začali do Čech směřovat Romové a Sinti prchající před nacismem z Německa, čímž se počet Romů v Československu zvyšoval. Dobový tisk tento fakt ovšem neúměrně zveličoval, a tím dále prohluboval protiromské nálady v české společnosti. Na základě zmiňovaného zákona č. 117/27 Sb. o potulných Cikánech, který zakazoval pobyt „cizozemských Cikánů“ byli němečtí Romové následně vyháněni zpět na německé území¹⁰⁸.

Se vznikem protektorátu Čechy a Morava se situace Romů ještě vyostřila. 30.11.1939 protektorátní ministerstvo vnitra nařídilo, aby se všichni kočovní Romové do dvou měsíců trvale usadili a zanechali kočování. Těm kteří by tak neučili, hrozilo zařazení do kárných pracovních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně, které byly otevřeny v srpnu 1940, ovšem nikoliv jako tábory čistě romské, ale jako tábory smíšené, kde pouze 5-25% z celkového počtu vězňů tvořili Romové. Na této situaci se v podstatě nic nezměnilo ani po přejmenování obou táborů z kárných pracovních na tábory sběrné, po vydání vládního nařízení o preventivním potírání zločinnosti z 9.3.1942¹⁰⁹. „Cikánské tábory“ byly následně ze sběrných táborů vytvořeny po vydání výnosu o potírání tzv. „cikánského zlořádu“ z 10.6.1942¹¹⁰, který nařizoval v první řadě kompletní evidenci všech protektorátních „cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánsku“. Zatímco v protektorátu byl „Tag der Erfassung der

¹⁰⁷ Srovnej Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.60-65.

¹⁰⁸ Lhotka, Petr: Romové v první Československé republice. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.25-26.

¹⁰⁹ Nečas, Ctibor: Holocaust českých Romů. Praha, Prostor 1999; str.18-21.

¹¹⁰ Tamtéž; str.29.

Zigeuner“ stanoven už na 2.8.1942, v říši byl soupis proveden až rok po vydání obdobného nařízení¹¹¹. Celkem bylo v protektorátu do evidence zahrnuto 11886 osob, z nichž 5830 bylo klasifikováno jako cikáni nebo cikánští míšenci, 5108 jako cikánským způsobem kočující osoby a zbylých 948 osob se nacházelo ve věznicích, nemocnicích, nebo žilo na volné noze¹¹². Podchycení Romové byli následně rozděleni do dvou skupin: menší skupina těch, kteří byli navrženi do policejní vazby, nebo měli předpoklady pro její uvalení, byla (i s rodinami) odeslána do nově otevřených cikánských táborů v Letech a Hodoníně, zatímco větší část těch, kteří měli zaměstnání a stálé bydliště, byla prozatím ponechána na svobodě. Nebylo to ale na dlouho – tzv. Osvětimský výnos říšského ministerstva vnitra z 16.12.1942, který nařizoval vybrat všechny Cikány Romy a cikánské míšence a i s jejich rodinami je bez ohledu na stupeň jejich míšení transportovat do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau, se plnou měrou vztahoval i na protektorát¹¹³. V první řadě měli být do Osvětimského tábora deportováni vězni z cikánských táborů v Letech a Hodoníně, jejich zdravotní stav byl však tak zoufalý¹¹⁴, že bylo pořadí deportací změněno a jako první byli deportováni Romové, kteří byli až dosud ponecháni na svobodě. První hromadný transport Romů z území protektorátu byl do Osvětimi vypraven 7.3.1943 z Brna¹¹⁵, během března téhož roku se potom uskutečnilo ještě několik hromadných transportů Romů z Moravy a z Čech, kterými byla transportována velká část celkové romské populace žijící dosud na území protektorátu na svobodě. Oproti tomu transport letských vězňů dorazil do Osvětimi až v květnu 1943 a transport hodonínských vězňů dokonce až v srpnu 1943¹¹⁶.

Přesné údaje o počtu Romů deportovaných z protektorátu do cikánského tábora v Osvětimi se v jednotlivých publikacích mírně rozcházejí a není cílem této

¹¹¹ Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.69.

¹¹² Tamtéž; str.27.

¹¹³ Tamtéž; str.69.

¹¹⁴ V důsledku vyčerpání namáhavou prací, nedostatečného přidělu jídla, nelidského zacházení a otřesných hygienických podmínek, které v táborech panovaly a způsobovaly epidemie nejrůznějších nemocí, především skvrnitého a břišního tyfu, zemřelo v jen těchto cikánských táborech celkem 533 Romů – z toho 326 v letském cikánském táboře a 207 v cikánském táboře v Hodoníně. Viz Nečas, Ctibor: Holocaust českých Romů. Praha, Prostor 1999.

¹¹⁵ Nečas, Ctibor: Z Brna do Auschwitz – Birkenau. Brno, Muzeum romské kultury 2000. str.11.

¹¹⁶ Nečas, Ctibor: Holocaust českých Romů. Praha, Prostor 1999. str.130.

práce se jimi podrobně zabývat. V každém případě se jednalo o přibližně 4500 – 5000¹¹⁷ jednotlivců deportovaných z protektorátu hromadnými transporty Romů, transporty jednotlivců nebo v rámci transportů tzv. asociálů. Z celkového počtu evidovaných vězňů a vězeňkyň cikánského tábora v Osvětimi tvořili Romové z Čech a Moravy druhou nejpočetnější skupinu vězňů po německých Romech a Sintech – podíl Romů z Čech a Moravy se v táboře pohyboval okolo 22%¹¹⁸.

Celkový počet českých Romů a Sintů, kteří se stali oběťmi holocaustu dnešní stav dokumentace nedovoluje přesně určit. Jisté je, že po osvobození se z koncentračních táborů vrátilo zpět pouhých 583¹¹⁹ Romů. Připočteme-li k tomuto číslu mizivý počet Romů, kteří zůstali na svobodě, dojdeme k závěru, že genocidu za druhé světové války přežilo v protektorátu Čechy a Morava maximálně 1000 Romů a Sintů. Nacistům se tedy na území protektorátu podařilo vyvraždit zhruba 85% romské populace!

Pokud bychom se na tato historická fakta podívali sociologickou optikou, mohlo by nás zarazit, jak je možné, že tak děsivé skutečnosti nevyvolávají téměř žádné reakce společnosti. O židovské tragédii se učí děti na základní škole. Dospělí o ní mluví jako o něčem strašném a nepochopitelném, z čeho bychom si všichni měli vzít do budoucna ponaučení a maximálně se snažit zabránit tomu, aby ještě někdy k něčemu podobnému došlo. Jak je možné, že tragédie, která je z hlediska daného národa podobného rozsahu jako v případě Židů, nevyvolává stejné emoce také v případě romského etnika? Mohli bychom to vysvětlit tím, že většina lidí osud Romů za druhé světové války nezná. To bohužel ale není jediný důvod toho, proč je romský holocaust oproti židovskému zlehčován. Navíc: neznačí už samotný fakt, že romský holocaust donedávna nebyl vůbec uznáván ani na oficiální úrovni a veřejnosti v podstatě nebyl znám, že je brán na lehčí váhu než židovský? V počtu židovských a romských obětí je sice velký rozdíl, ale proporčně z hlediska celého etnika/národa se jedná přibližně o stejný podíl obětí z celku populace žijící před válkou (viz výše –

¹¹⁷ Srovnej Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999. str.79; Nečas, Ctibor: Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945. Brno, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1981; str. 63; Nečas, Ctibor: Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras. Olomouc, Univerzita Palackého 1994; str.35.

¹¹⁸ Nečas, Ctibor: Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945. Brno, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1981; str.63.

¹¹⁹ Nečas, Ctibor: Holocaust českých Romů. Praha, Prostor 1999; str.173.

kapitola Romové v Evropě – stručný nástin dějin romského etnika v evropských zemích do roku 1945). Nejsmutnější skutečností ovšem stále zůstává, že přestože se v poslední době o romském holocaustu začíná mluvit a postupně vstupuje do obecného povědomí, fakt, že Romové byli stejně jako Židé určeni k totální likvidaci, je stále zlehčován. Plánovaná genocida celého etnika je stále často podávána pouze jako smrt části romských vězňů kárných a pracovních táborů, jako původně nezamýšlený důsledek jejich internace, která je navíc bohužel často chápána jako něco, co si Romové svým chováním vlastně zasloužili. Alarmující by měla být zvláště skutečnost, že snaha o osvětu v této problematice nezřídka nahrává vyjádření skutečného hluboce negativního postoje k romské menšině a vede k reakcím typu, že Hitlerův pokus o „vymícení cikánského zlořádu“ byl ve své postatě oprávněný a správný, snad jen prostředky byly možná trochu nelidské...

Z uvedeného bychom mohli dospět k názoru, že klíč k odtažitému vztahu české společnosti k romské minoritě není v etnické odlišnosti Romů (protože potom by stejně odtažitý vztah musel existovat také k jiným etnickým či národnostním skupinám, včetně Židů), ale v jejich životním stylu. Jan Keller se domnívá¹²⁰, že problém ve vztahu české majoritní společnosti k romské menšině není rasový. Podle Kellera hlavní věcí, která majoritě na Romech vadí, je chudoba a s ní související další sociálně patologické jevy jako je především (i když to Keller přímo neříká) „příživnictví“ – všeobecný názor že Romové nic nedělají a jen berou sociální dávky, podpory, přídavky na děti apod. Keller uvádí, že z výzkumu předsudků a rasové nesnášenlivosti (který však pochází z doby zhruba před patnácti lety) vyplynulo, že Čechům nevadí bohatí černoši, ale pouze černoši chudí a podle Kellera není přehnané tvrdit, že k bohatým černochům se Češi chovají s větším obdivem než k chudým bělochům. Budeme-li předpokládat, že podobný vzorec platí i v případě Romů, můžeme z toho odvodit, že postoj společnosti k Romům (majoritou obecně chápaných jako koherentní skupina, která je součástí nejnižší vrstvy společnosti) a ke skupině „bílých obyvatel“, kteří jsou na tom sociálně podobně jako většina Romů (tedy mají jen velmi nízké vzdělání, jsou nezaměstnaní nebo dělají tu nejhůře placenou práci a pobírají různé státní podpory) je v zásadě podobný. To bychom v zásadě mohli chápat jako dobrou zprávu, neboť by to mohlo znamenat, že problém

¹²⁰ Přejato z Drchal, Václav: Tolerance v Česku – Roma Češi za souseda pořád odmítají. Lidové noviny. Ročník 20, číslo 84. 10.4.2007; str.3.

není v rasismu české společnosti. Hypotézu o roli chudoby přitom Keller podpirá srovnáním vývoje vztahu majority k Romům a homosexuálům. Ještě na počátku 90.let byl vztah majority k oběma menšinám srovnatelný (podobně negativní), v současné době je vztah k homosexuálům výrazně pozitivnější – zatímco ještě v roce 1991 jen přibližně 10% Čechů uvádělo, že by jim nevadilo mít za souseda homosexuála, v roce 2005 už by homosexuála za souseda nechtěla jen třetina respondentů. Podle Kellerova názoru to do velké míry souvisí s obrazem, který o homosexuálech vytváří média. Ta seznamují majoritu s úspěšnými, bohatými a slavnými homosexuály. Naopak obraz Romů v médiích je spíše opačného charakteru – chudí, problémoví, závislí na sociálních dávkách. Je otázkou nakolik je právě toto srovnání relevantní, zda je vůbec možné porovnávat vztah společnosti ke dvěma tak odlišným skupinám, zda by nebylo smysluplnější porovnávat vztah majority ke dvěma různým etnickým menšinám, například k Romům a Vietnamcům. Toto srovnání Keller v uvedeném článku také okrajově zmiňuje, protože je velmi zajímavé právě z hlediska jeho hypotézy o chudobě. Zatímco příslušníci romské menšiny většinou žijí v relativní chudobě a ze státní podpory, příslušníci vietnamské menšiny mají naopak pověst skromných a pracovitých obchodníků, což – narozdíl od životního stylu Romů – není v rozporu v představami majoritní společnosti o spořádaném životě. Také proto se deklarovaný postoj majority k příslušníkům vietnamské menšiny poměrně rychle zlepšuje, zatímco postoj k Romům se zlepšuje jen velmi pomalu¹²¹.

¹²¹ Srovnej kapitola „Romové versus majorita – jak se nám spolu žije?“; str.106-110. Ve výzkumu interetnických vztahů, který se uskutečnil na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v roce 2001, byli Vietnamci více odmítáni jako sousedé než Romové – Vietnamce by za sousedy podle tohoto výzkumu nechtělo 26% respondentů, Romy by za sousedy nechtělo 24% respondentů. Viz Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. str.119.

ROMOVÉ V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1945–1989

Základní obeznámenost s osudy Romů v České republice (respektive v Československu) v období let 1945 – 1989, je pro pochopení současné situace romského etnika v ČR zvláště důležitá. Jedná se totiž o dobu, kdy na území České republiky přichází nebývalý počet Romů, kteří jsou ovšem zvyklí na úplně jiné životní podmínky, než jaké jim Česká republika nabízí. Jedná se o období, ve kterém je Česká republika osídlena úplně jinou skupinou Romů, než která na jejím území žila do války. Přirozený proces integrace do majoritní společnosti byl u Romů žijících v Čechách a na Moravě do roku 1939 násilně přerušen druhou světovou válkou, na jejímž konci zůstalo jen asi 15% původní romské populace. Naprostá většina Romů žijících v současnosti na území České republiky nejsou Romové čeští, ale slovenští, kteří tvoří až 80% celkového počtu Romů u nás¹²². Tito Romové ale nemají v ČR žádné historické kořeny, jejich životní zkušenosti, životní styl a podmínky, ve kterých byli zvyklí žít předtím, než přišli do ČR, jsou často jen těžko slučitelné se životem ve městech. Český stát, který neměl žádnou zkušenost s řešením romské problematiky v takovém rozsahu, ve kterém ji přinesla poválečná léta, se navíc v přístupu k Romům dopustil mnohých chyb, které jsou s postupujícím časem stále hůře napravitelné. Nejen, že se československá vláda nepokusila přivít Romů ze Slovenska do Čech zastavit, ale v rámci koncepce rozptylu „obyvatelstva cikánského původu“ po celém Československu ještě přesunovala další Romy na české území – ovšem bez základní znalosti specifik romského etnika a jeho kultury, včetně zásadní chyby umisťování všech Romů bez rozdílu (nehledě na jejich skupinovou příslušnost nebo nevraživost mezi jednotlivými velkorodinami) do jedné městské čtvrti nebo přímo do samostatných, zvláště pro Romy vybudovaných sídlišť, oddělených od ostatní městské zástavby, nejčastěji na okraji města. Tato neuvážená migrační a sídelní politika, spolu s represemi uplatňovanými vůči Romům na poli jejich kulturní a etnické svébytnosti a začlenění Romů do majoritní společnosti, jsou jedním z hlavních kořenů současných problémů. Proto nyní v krátkosti uvedu vývoj situace Romů v Československu v letech 1945-1989.

Po skončení druhé světové války se se vznikem Československa početní stav romské populace na území České republiky začal rychle zvyšovat. Podle soupisu

¹²² Viz kapitola „Romská menšina v České republice dnes – základní data a skutečnosti“, str.42-45.

ministerstva vnitra už v roce 1947 žilo v České republice téměř 17 000 Romů¹²³, přičemž skutečný počet musel být ještě o něco vyšší, neboť soupis ministerstva se zaměřoval na kočovnou část romské populace, tudíž se mu vymykaly usedlí nebo usazující se Romové a také všichni ti, kteří se obávali možných postihů. V následujících letech až do roku 1989 byli Romové evidováni národními výbory, které ovšem opět neevidovaly všechny Romy, ale pouze romské rodiny vyžadující zvláštní sociální péči, nikoliv Romy integrované do majoritní české společnosti. Proto i početní stavy romské populace uváděné národními výbory byly poněkud zkreslené.

Po skončení druhé světové války přicházeli do České republiky jednak kočovní Romové z Balkánu (přes Rumunsko a Maďarsko) a jednak usedlí a polousedlí Romové ze Slovenska, kde řešení cikánské otázky během druhé světové války mělo poněkud odlišný průběh než v protektorátu Čechy a Morava a nevyžádalo si zdaleka tolik životů jako v protektorátu. Zaprvé proto, že na Slovensku žilo několikanásobně více Romů než v České republice (respektive v protektorátu) a „konečné řešení cikánské otázky“ se zde tedy odkládalo, zadruhé proto, že situace Romů na Slovensku byla značně odlišná od té v Čechách a na Moravě, protože většina slovenských Romů byla usazená a žila do určité míry integrovaná do slovenské společnosti. Rázné řešení by tak mohlo vyvolat nepokoje mezi ostatním obyvatelstvem. Proto se na Slovensku prozatímně přistoupilo k „mírnějšímu“ řešení – Romové byli ze slovenských vesnic vyháněni do lesů a pod trestem zbití a ostříhání do nich nesměli vstupovat. Nesměli mít osady u cest, byli odváděni do pracovních táborů, a to včetně žen a dětí, nemohli sloužit v armádě – místo vojenské služby byli zařazováni do pracovních jednotek. Výsledkem této perzekuce sice nebylo tolik zmařených životů, ale naprosté přerušení mnoha desítek let trvajících procesu začlenění Romů do slovenské společnosti. Majoritní obyvatelstvo, samo zbídačené válkou, nemělo síly na to, aby mohlo Romům pomoci znovu se zapojit do společnosti. Tak romské osady často zůstaly zcela odtržené od slovenských vesnic, bez jakýchkoliv kontaktů, jejich obyvatelé v nich žili v největší nouzi a bez pracovní příležitosti. Romské osady (zvláště na východním Slovensku) se většinou skládaly z dřevěných domků bez vody a elektřiny, výjimkou nebyl ale ani život v primitivních chatrčích či polozemnicích. Zvěsti o České republice, kde se nabízela placená práce

¹²³ Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999; str.84.

a ubytování, měly největší odezvu. pochopitelně právě u této romské populace. Protože v České republice bylo třeba osídlit vylidněné pohraničí, ze kterého byli vystěhováni Němci, brzy začali na Slovensko přímo dojíždět náboráři z Čech, kteří hledali dělníky do nově se rozvíjejících pohraničních průmyslových oblastí. Pro mnoho Romů ze Slovenska to byla jediná šance jak se dostat z bídy. Těžká, špatně placená dělnická práce, stejně jako bydlení v bytech horší kategorie, pro ně často, oproti perspektivě života v chudobě a nouzi v zaostalé romské osadě, představovalo vysněný cíl. V roce 1980 podle (podhodnocené) evidence národních výborů žilo v České republice už přes 101 000 Romů. Migrace Romů ze Slovenska do Čech a na Moravu přitom probíhala ve třech migračních vlnách:

- osidlování pohraničních oblastí po vyhnání německého obyvatelstva
- dělníci přicházející v 50. letech v organizovaném náboru do průmyslových oblastí Ostravska, Kladenska a Mostecká (odtud první segregovaná romská sídla)
- Romové nuceně přesídlení ze Slovenska do českých a moravských okresů s nízkou koncentrací Romů

Proces migrace byl zároveň procesem urbanizace Romů. Podle některých odhadů žije až 80% Romů na území České republiky ve městech, zatímco na Slovensku naopak až 80% Romů na venkově¹²⁴. Je to částečně i důsledkem odlišného historického vývoje, kdy zatímco na území České republiky se skupiny kočovných Romů pohybovaly ještě po druhé světové válce a usadily se až po roce 1948, kdy to od nich bylo státem vynuceno, a kdy stát rozhodně nepodporoval vytváření segregovaných cikánských osad, na Slovensku byli Romové již víceméně usazení, jelikož slovenský stát již delší dobu podporoval jejich usazení. Výsledkem tak je, že v České republice byly pro Romy po nuceném opuštění kočovného způsobu života stavěny sídliště na okrajích měst, která se stala novodobými ghety - viz Mostecký Chánov. Druhou variantou byla snaha integrovat je mezi majoritní městské obyvatelstvo usazením do staré zástavby měst, čímž se ovšem opět

¹²⁴ Romové ve městě. Praha, Socioklub 2002. str.11. Podle údajů ČSÚ žilo v České republice k 1.3.2001 ve městech celkem 70,6% obyvatel, tedy zhruba o 10% méně než se odhaduje v případě romské populace. Pramen dat: „Městské obyvatelstvo v letech 1961-2001“. ČSÚ 2004. Dostupné na http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/o/4120-03-casova_rada_1961_2001-5_mestske_obyvatelstvo_v letech_1961_2001 [8.12.2007]

vytvářely uzavřené romské enklávy jako jsou dnes například části pražských městských čtvrtí Žižkov, Nusle nebo Smíchov.

Neustále se zvyšující počet příslušníků romské etnické menšiny začal brzy způsobovat problémy a vyžadoval jejich systémové řešení. Československá vláda zvolila cestu asimilace romského obyvatelstva s majoritní společností. Výsledky této politiky bohužel nejsou příliš uspokojivé. Můžeme je naopak považovat za jeden z kořenů současných problémů.

Podle ústavy, respektive po válce ještě dočasně platného Košického vládního programu, byli Romové zrovnoprávněni s ostatními občany Československa. Byly jim poskytnuty záruky, že nebudou diskriminováni a bylo jim umožněno zařadit se do pracovního procesu. Více se o ně společnost nestarala – což na jedné straně jejich šance na zařazení se do společnosti značně snižovalo, ale na straně druhé alespoň prozatím nebyli pod tlakem státních úřadů na přizpůsobení se majoritě.

První snahy o řešení sociálně-kulturních problémů Romů se začaly objevovat po roce 1950, nejprve v oblasti osvětové práce a odstraňování negramotnosti. Systematické státní řešení tzv. „cikánské otázky“ začalo v roce 1958 cestou jejich asimilace s majoritním obyvatelstvem, na základě „usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSSR“ z 8.dubna 1958 a především na základě zákona „o trvalém usídlení kočujících osob“ schváleného 17.října 1958, k němuž 12.prosince byly vydány směrnice pro provedení zvláštního soupisu těchto osob, který byl následně proveden ve dnech 3.-6. února 1959¹²⁵. Do tohoto soupisu bylo zahrnuto celkem 46500 osob – většinou olašských Romů, nebo polokočovných Romů slovenských, malou část tvořily tzv. „světské osoby“ – tj. cirkusáci, komedianti apod. Tento velmi přísný zákon byl zcela v rozporu s tím, co Romům slibovala ústava a prakticky navazoval na diskriminační zákony předválečného období a období protektorátu. Zákon zcela popíral právo na etnickou svébytnost. V cestě popření vlastní etnicity Romů byl však pouze začátkem – pro „obyvatelstvo cikánského původu“ (jak byli tehdy Romové na oficiální úrovni označováni) bylo státem naplánováno odstraňování „starého přežívajícího myšlení“¹²⁶ – tradičního způsobu

¹²⁵ Davidová, Eva: Osudy a cesty Romů v letech 1945-1989. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.34.

¹²⁶ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.201.

života, včetně všech kulturních specifík a jazyka. Tato zcela nehumánní, nesprávná a proti lidským právům jdoucí státní koncepce byla realizována v letech 1958-1964¹²⁷.

I v následujícím období let 1965-1968 se pokračovalo v nastoupené cestě, která byla navíc doplněna o další konkrétní kroky – především se jednalo o řízený „rozptyl“ Romů ze Slovenska do vytypovaných měst a obcí Čech a Moravy, a to bez ohledu na názor a přání samotných přemísťovaných Romů, bez ohledu na jejich příbuzenské svazky. Podle předem vypracovaného „harmonogramu výkupů cikánských chatrčí a přesunu jejich obyvatel do ČR“ bylo během let 1966-1967 ze Slovenska do ČR přesunuto 3178 Romů¹²⁸. Koncepce násilného přesunu se ovšem nakonec ukázala jako nerealizovatelná a proto se od ní upustilo.

Rok 1968 znamenal pro Romy, stejně jako pro většinové obyvatelstvo určité krátkodobé uvolnění, které romská inteligence využila pro ustavení Svazu Cikánů-Romů v SR a ČR v roce 1969. Společensko-politické uvolnění konce 60. let znamenalo připomenutí romské identity, kultury, jazyka a etnické svébytnosti. Od roku 1972 začal Svaz dokonce otevřeně usilovat o přiznání statutu národnosti Romům. To však začalo pro normalizovanou společnost počátku 70.let znovu představovat něco nepřijatelného, a tak byl Svaz Cikánů-Romů v roce 1973 zrušen – jako oficiální důvod byly uvedeny problémy v hospodářských zařízeních a údajné nedostatečné akvizice členstva¹²⁹.

Davidová uvádí¹³⁰, že po roce 1973 byla státní koncepce úplné asimilace Romů pozměněna na koncepci společenské integrace v České republice a akulturaci ve Slovenské republice (aniž by se ovšem vymezovalo, co se tímto „zkulturněním“ míní; nicméně samotná skutečnost, že to, čeho chtěl stát v řešení romské problematiky dosáhnout, bylo označováno jako „zkulturnění“ o leccčem vypovídá). „Společenská integrace“ Romů plánovaná v České republice byla vysvětlena jako

¹²⁷ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.197-203.

¹²⁸ Davidová, Eva: Osudy a cesty Romů v letech 1945-1989. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.35.

¹²⁹ Srovnej Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.205-209.

¹³⁰ Davidová, Eva: Osudy a cesty Romů v letech 1945-1989. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.36.

„překonání historicky podmíněné zaostalosti cikánských občanů a jejich včlenění do socialistické společnosti.“¹³¹ Nová řešení „cikánské otázky“ měla být postavena na sociálním základě. Přestože ale stát částečně zmírnil své stanovisko z původní vize úplné asimilace, Romové stále ve společnosti jako etnická skupina neměli ani zdaleka rovnoprávné postavení, které by předpokládalo možnost jejich přihlášení k romské národnosti a možnost pěstování vlastní kultury a jazyka¹³².

Tato situace v podstatě trvala až do pádu komunistického režimu v roce 1989. Teprve v průběhu roku 1988, se díky úsilí vzdělaných Romů a jejich neromských přátel, podařilo prosadit ve státních materiálech změnu dosavadního označení „občané cikánského původu“ či případně „cikáni“ (psané s malým „c“) na „Romové“, včetně vysvětlení důvodu užívání tohoto pojmu namísto vžitého „cikán“. Navíc byla v tomto materiálu poprvé vysvětlena etnická svébytnost Romů a navržena podpora romské kultury¹³³.

Po listopadu 1989 dostali Romové oficiální možnost pěstovat svůj jazyk a kulturu. Bohužel tato možnost přišla v době, kdy se čtyřicetiletým asimilačním tlakům podařilo do značné míry rozvrátit romštinu a vztah mnoha Romů k ní a jejich vlastní kultuře. Důležitým momentem pro vnější integraci romské menšiny do majoritní společnosti je její integrace vnitřní, uvědomění si vlastní etnokulturní svébytnosti. Lidé, kteří byli zvyklí žít ve vlastním řádu, jsou kulturně dezorientováni následkem rychlého vytržení z původní kultury a tlaku na to, aby přijali zcela odlišné hodnoty a přizpůsobili se úplně jiným normám chování. Ve svém životě užívají jen torza své i majoritní kultury.

Násilná asimilační politika uvrhla mnoho Romů do jazykového, kulturního a v důsledku toho i do etnického vakua. Vlastní komunikační hodnoty Romů rozvrátila, znehodnotila, čímž ztížila přijetí a zvládnutí hodnot neromských.

„Dneska rodiče kupují dětem přepychové hračky, aby ukázali, že si mohou dovolit to, co gádžové. My nikdy žádné hračky neměli, ale chovali jsme se jeden ke

¹³¹ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995. str.210.

¹³² Viz tamtéž; str.209-214.

¹³³ Davidová, Eva: Osudy a cesty Romů v letech 1945-1989. In: Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.36.

druhému s úctou a byli jsme doma šťastní. Bohužel se Romové učí od gádžů ne to jejich „dobré“, ale to jejich špatné. Učit se dobrému je totiž mnohem těžší.“¹³⁴

¹³⁴ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.88.

ROMSKÁ MENŠINA V ČESKÉ REPUBLICE DNES

– ZÁKLADNÍ DATA A SKUTEČNOSTI

ETNICKÁ SKLADBA ROMSKÉ MENŠINY V ČR

Romská menšina v České republice v současnosti netvoří jednotlivé společenství, ale dělí se do řady skupin, podskupin a ty do jednotlivých rodů. Necitlivý přístup komunistických vlád, které tuto skutečnost zcela opomíjely a mechanicky sestěhovávaly všechny romské rodiny v jedné lokalitě na jedno místo, je jedním z kořenů současných problémů romských sídlišť.

Skladba romské menšiny u nás je poměrně pestrá – zahrnuje Romy české, slovenské, olašské, maďarské a německé. Čeští Romové přitom zauímají z celkového počtu Romů u nás jen nepatrný zlomek – válku jich přežilo zhruba 1000. Jejich osudy jsou zachyceny v kapitole týkající se historie Romů na území dnešní České republiky.

Nejpočetnější zastoupení mezi Romy v České republice – podle hrubých odhadů asi 75-85%¹³⁵ – mají v současnosti Romové slovenští. Okolnosti jejich příchodu byly popsány v předchozí kapitole. Pro pochopení všech souvislostí je nutné zdůraznit, že stejně jako nelze hovořit o jednotlivém společenství v případě celé romské menšiny, nelze o něčem takovém hovořit ani v případě slovenských Romů – také ti se dále dělí podle lokality nebo osady ze které přišli. Jednotlivé velkorodiny navíc často mezi sebou mají historicky podmíněné dlouhodobé konflikty a jejich vzájemné soužití je proto velmi problematické.

Výraznou komunitou v rámci romské menšiny v ČR jsou Romové olašští, jejichž počet se u nás odhaduje zhruba na 10%¹³⁶ z celkového počtu Romů. Zatímco ve světě existuje množství různých skupin olašských Romů, u nás se už v minulosti pohybovaly zpravidla jen dvě skupiny – *Lovárové* (koňští handlíři) a *Kalderaši* (výrobci kotlů). V současnosti u nás žijí v podstatě už pouze *Lovárové*, kteří ovšem opět nejsou jednotnou skupinou, ale mají přísnou hierarchickou strukturu jednotlivých podskupin a rodů¹³⁷.

¹³⁵ Horváthová, Jana: Kapitoly z dějin Romů. Str. 63. Dostupné na:
<http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/d01kapitoly.pdf> [18.3.2007].

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž.

Olašští Romové jsou mezi Romy u nás žijícími velmi specifickou skupinou. O jejich původu jsem se krátce zmínila v kapitolách týkajících se historie romského etnika. Olašští Romové patří k Romům tradičně kočovným, kteří byli nejvíce postiženi zákazem kočování z roku 1958. Komunita olašských Romů je stále silně vázána na tradiční způsob života a tradiční romskou kulturu. V olašské komunitě se například stále hovoří výhradně romsky¹³⁸. To je také jeden z hlavních důvodů, proč opovrhují ostatními příslušníky romské etnické menšiny, kteří užívají jazyk „gádžů“¹³⁹ namísto romštiny, opouští staré romské tradice a přizpůsobují se majoritě. Podle olašských Romů tak ochuzují své „romimo“¹⁴⁰. Důvodem k opovrhování ostatními Romy je také skutečnost, že mnoho Romů se vzhledem ke svému vzdělání¹⁴¹ živí fyzickou prací, nejčastěji jako kopáči nebo přidavači na stavbách, která je u Olachů chápána jako výraz neúspěchu a nedostatečných duševních schopností – ceněny jsou zejména obchodní, podnikatelské aktivity. Olašští Romové stále mají své představitele, které uznávají pro jejich moudrost a autoritu, čímž se liší od ostatních Romů, kteří často žádné představitele nemají a pokud ano, většinou je zbytek romské komunity neuznává. Sňatky mezi olašskými Romy a příslušníky jiných romských skupin jsou stále vzácné, tím více sňatky s příslušníky majority.

Zbytek romské menšiny u nás tvoří Romové maďarští, Sinti (němečtí Romové) a zmiňovaní Romové čeští.

Z uvedeného vyplývá, že tedy v žádném případě nelze hovořit o romské menšině u nás jako o stejnorodé skupině obyvatel. Jednotlivé romské skupiny se od sebe v mnohých zásadních věcech odlišují. Některé jsou již relativně dlouho usedlé, nebo polousedlé, některé jsou tradičně kočovné a byly nuceny usadit se teprve nedávno. Čeští Romové patří u nás ke skupinám sice početně nejmenším, ovšem nejdéle se integrujícím do české společnosti. Slovenští Romové, kteří jsou početně největší skupinou Romů u nás, oproti tomu nemají na našem území žádné historické

¹³⁸ Dialektem odlišným od slovenské romštiny.

¹³⁹ Tradiční romské označení pro příslušníky majoritní společnosti.

¹⁴⁰ Výraz původně z olašské romštiny; „romství“ – výraz vystihující etnokulturní specifika Romů, vědomí příslušnosti k romskému etniku a hrdost na ni; často je záměnně v literatuře používán výraz ze severocentrální romštiny „romipen“.

¹⁴¹ Blíže o vzdělanostní struktuře a zaměstnanosti Romů v následujících kapitolách.

kořeny, přišli z úplně jiného prostředí a jejich integrace¹⁴² do majoritní společnosti potrvá zřejmě ještě dlouhou dobu. Majoritní obyvatelstvo vnímá „nepřizpůsobivé“ a „problémové“ skupiny Romů pochopitelně mnohem intenzivněji, než Romy integrované do většinové společnosti. Většina navíc o romské menšině nemá mnoho informací a tak skutečnost, že vzájemné vztahy jednotlivých romských skupin, podskupin a rodů nejsou vždy zcela dobré, připisuje často pouze předsudku, že Romové jsou konfliktní a i mezi sebou se nedokáží dohodnout. Většina chápe Romy jako homogenní skupinu, v duchu Rom = problém. Mnoho Romů si tuto skutečnost uvědomuje a snaží se dělat vše pro to, aby se od tohoto zažitého obrazu odlišili a velmi tvrdě odsuzují Romy, kteří takový obraz svým chováním podporují. Velmi pěkně to například vyplynulo z výzkumu, který pro svou diplomovou práci na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy nazvanou „Obraz současné romské rodiny z pohledu dětí a znalost romštiny u těchto dětí“ v roce 1996 provedla Lada Viková. Nejednalo se sice o reprezentativní výzkum a data z něj získaná tedy nelze zobecňovat na celou romskou menšinu u nás, přesto je ale tato práce v dané problematice jistě velkým přínosem. V rozhovorech, které byly vedeny s romskými respondenty v Ostravě a ve kterých se zjišťovalo užívání romštiny v současných mladých rodinách, se mnohokrát objevilo téma olašských Romů. Ostatní Romové často je chápali jako ty, kteří narušují pozitivní obraz „spořádaných občanů“, který se o sobě snaží budovat. Zjevně velmi citlivě vnímají, že majorita „hází všechny do jednoho pytle“. Také proto se v rozhovorech často vyskytovalo, že romští rodiče s dětmi i mezi sebou na veřejnosti mluví česky, aby nevypadali „jako Olaši, kteří na sebe pokřikují romsky po celém městě“¹⁴³.

Snaha velké skupiny Romů distancovat se od těch, kteří nejsou přijímáni, se bohužel u majority stále často míjí účinkem. Pro ilustraci uvedu ještě jeden výrok romského respondenta ze zmiňovaného výzkumu Lady Vikové, který se opět dotýká olašských Romů v Ostravě: „Oni (Olaši) pak začnou řvát na ty druhé, gádžové si ukazují na tebe, na všechny Cikány. No vidíš. To je právě to.“¹⁴⁴ Tento kulturní stereotyp je u nás navíc stále posilován médii. Ta o Romech přináší především

¹⁴² Blíže k pojmu integrace a k otázce zda je pro romskou menšinu jedinou možnou cestou viz kapitola „Romové versus majorita – jak se nám spolu žije?“, str. 110-111.

¹⁴³ Viková, Lada: Obraz současné romské rodiny z pohledu dětí a znalost romštiny u těchto dětí. Diplomová práce. Praha, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1996; str.93.

¹⁴⁴ Tamtéž; str. 94.

zprávy dvojího druhu. V jedněch vystupují Romové jako problémoví nepřizpůsobiví jedinci, kteří se nedokáží srovnat ani mezi sebou, ve druhých v iluzorním kontrastu oproti tomu média přináší zprávy o diskriminaci Romů u nás a zamýšlí se nad tím, zda je nebo není česká společnost rasistická. Ve skutečnosti ovšem zprávy o diskriminaci Romů u nás u značné části majority ve spojení se zprávami prvního druhu spíše podporují přesvědčení, že si Romové za svou situaci můžou sami. Tento názor potom podpírají tím, že různé úlevy, které jsou jim nabízeny, se většinou mívají účinkem. Jejich jediným výsledkem je tak často jen další posilování názoru, že Romům jsou stále nabízeny úlevy, které ostatní nemají a oni je přitom pouze zneužívají.

ZÁKLADNÍ DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY ROMSKÉ MENŠINY

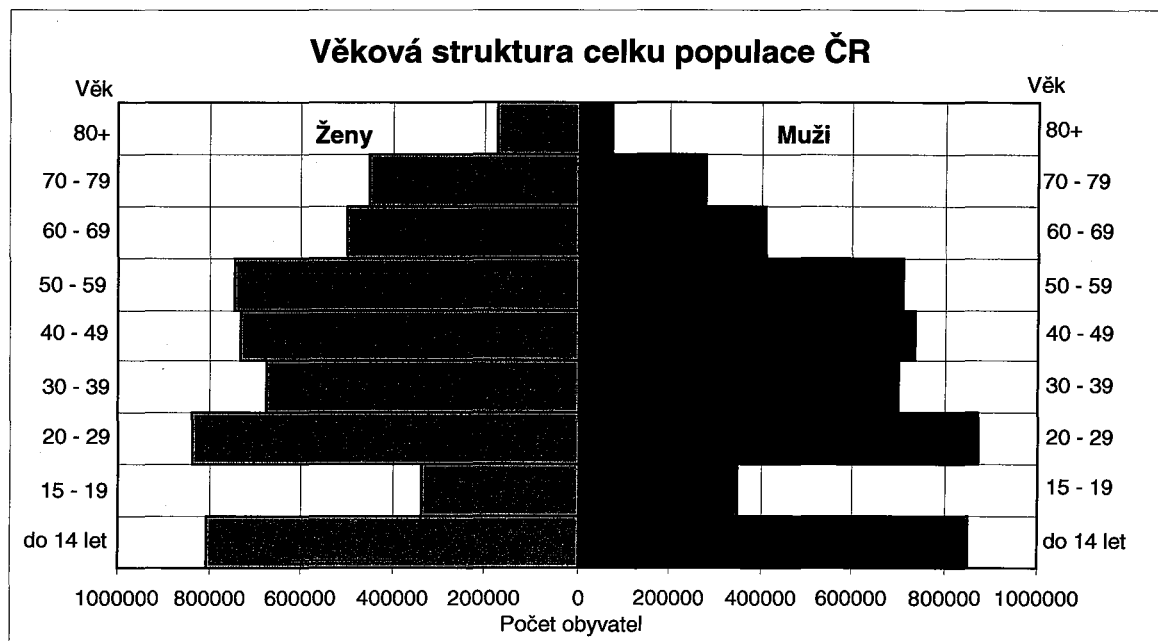
Romská populace patří k demograficky rozvojovým populacím, jejichž charakteristickým rysem je progresivní typ věkové struktury s vysokým podílem dětí. To je velmi významný rozdíl oproti majoritní populaci, která stárne a vymírá. Rozdíl mezi věkovou strukturou majoritní a romské populace podle výsledků sčítání lidu z roku 2001, demonstrují grafy na následující straně.

Graf 1 zobrazuje věkovou strukturu celku populace ČR, včetně všech národnostních menšin – tzn. i všech Romů (ať už se ke svému „romství“ přihlásili nebo ne). První graf tedy nezobrazuje věkovou strukturu majority, nicméně vzhledem k tomu, že se ve sčítání lidu, ze kterého pochází uvedená data, k romské národnosti přihlásila jen mizivá část z předpokládaného počtu Romů, kteří u nás žijí, nemělo by jiné srovnání příliš smysl (o deklaraci romské národnosti a sčítání lidu viz dále). K české národnosti se nutně musely přihlásit desítky tisíc Romů (i když lze předpokládat, že část se přihlásila k národnosti slovenské). Není tedy možné považovat za majoritní populaci ty, kteří uvedli jako svou národnost českou národnost.

Data, ze kterých je vytvořen graf 2, zahrnují pouze Romy, kteří se sami přihlásili k romské národnosti, což je pouhý zlomek odhadovaného počtu Romů, kteří u nás žijí. Je tedy možné, že data tvoří reprezentativní vzorek – Romové, kteří se k romské národnosti přihlásili, mohou tvořit specifickou skupinu, mohou se v některých rysech odlišovat od ostatních příslušníků romské menšiny. Přestože je výpovědní hodnota druhého grafu omezená, poskytuje nám alespoň základní

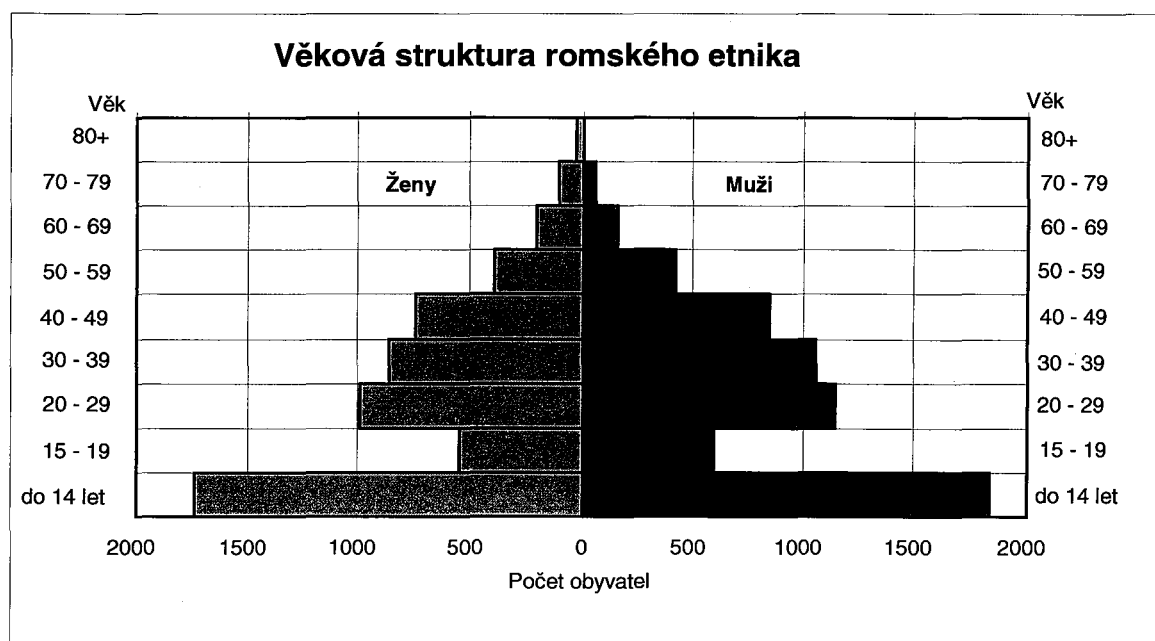
představu o věkové struktuře těch příslušníků romského etnika, kteří se ke své národnosti přihlásili.

Graf 1

Pramen dat: Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Graf vlastní. Do grafu nejsou zahrnuty osoby které věk neuvedly. Viz archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na: [http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/\\$File/41320506.xls](http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/$File/41320506.xls) [18.3.2007]

Graf 2

Pramen dat: Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Graf vlastní. Do grafu nejsou zahrnuty osoby které věk neuvedly a osoby které uvedly 2 národnosti – romskou i českou. Viz archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na: [http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/\\$File/41320506.xls](http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/$File/41320506.xls) [18.3.2007]

Odlišnosti druhého grafu od prvního jsou poměrně výrazné – druhý graf jde jasněji do špičky a má širokou základnu, což by odpovídalo předpokladu demograficky rozvojové populace.

V poměru mužů a žen v populaci se sledovaná romská populace od celé populace ČR liší jen nepatrně. Navíc nelze s jistotou říci, zda je tento poměr shodný i v celku romské menšiny (tedy včetně těch, kteří se k romské národnosti nepřihlásili). V populaci Romů, kteří se ve sčítání přihlásili k romské národnosti na rozdíl od celé populace ČR mírně převažují muži – v dané romské populaci je poměr muži:ženy 52%:48%, zatímco v rámci celé populace ČR je poměr opačný – mužů je 49% z celkového počtu obyvatelstva, žen 51%. U této romské populace muži totiž o něco více než v případě celku populace ČR převažují nad ženami ve všech věkových kategoriích od 15 do 39 let, ve věkové kategorii 40-49 let není poměr na rozdíl od celku populace ČR vyrovnaný, ale je 54%:46% pro muže a muži převažují mírně nad ženami i v kategorii následující – 50-59 let – i v této kategorii je v dané romské populaci 52% mužů, zatímco v celé populaci ČR je v této kategorii už více žen (51%) než mužů. Nemůžeme ovšem z těchto faktů vyvozovat obecné závěry, které bychom vztahovali na celou romskou menšinu u nás. Je možné, že Romové, kteří se v daném sčítání lidu přihlásili k romské národnosti, tvoří reprezentativní vzorek z celé romské populace u nás. Tabulky popisující strukturu populací (podle věku a pohlaví), se kterými zde bylo operováno, jsou pro ilustraci uvedeny v přílohách.

ROMOVÉ A SČÍTÁNÍ LIDU – KOLIK ROMŮ VE SKUTEČNOSTI ŽIJE V ČR?

Přesná čísla o současném počtu Romů v České republice bohužel nejsou k dispozici, ale kvalifikované odhady, vycházející z předpokládaného 3% ročního přírůstku, hovoří přibližně o 200 000 pro rok 1998¹⁴⁵. Odhaduje se, že romská menšina tvoří v současnosti v České republice asi 2 - 3% z celkového počtu obyvatel, tedy 200 000 – 300 000. Přitom ve sčítání lidu z roku 1991 se k romské národnosti přihlásilo pouze 32 903 obyvatel republiky, z nichž přibližně 50,54% (tj. 16 630 osob) uvedlo jako mateřštinu romštinu. Celkově ale romštinu jako mateřský jazyk uvedlo 24 294 osob, z nichž se 68,5% hlásilo k romské národnosti, 23,4%

¹⁴⁵ Romové v České republice (1945 – 1998). Praha, Socioklub 1999; str.107.

k národnosti české a 17,1% k slovenské¹⁴⁶. Pokud bychom vycházeli z expertních odhadů demografů, kteří odhadovali počet Romů v ČR v roce 1991 na nejméně 151 000¹⁴⁷, vyjde nám, že z tohoto počtu se k romské národnosti přihlásilo jen asi 22%.

Při sčítání lidu z roku 2001 podíl obyvatel, kteří se hlásili k romské národnosti, nebo kteří uváděli romštinu jako mateřský jazyk, ještě poklesl – v případě uváděné národnosti až na zhruba 4-6% odhadovaného počtu Romů žijících v ČR! V tomto sčítání se k romské národnosti přihlásilo pouhých 11 746 obyvatel, z nichž 6 672 uvedlo jako mateřský jazyk romštinu. Dalších 698 respondentů uvedlo zároveň českou a zároveň romskou národnost. Romštinu celkem v tomto sčítání jako mateřský jazyk uvedlo 23 211 obyvatel¹⁴⁸.

Uvedená data bychom mohli považovat za výsledek toho, že Romové nevyplnili dotazníky zcela a ve většině případů vynechali právě národnost, ať už z jakéhokoliv důvodu. Kdybychom však přijali jako vysvětlení pouze tuto interpretaci, objeví se nám několik nesrovnalostí. V první řadě: ze všech odevzdaných sčítacích archů nebyla národnost uvedena u 172 827 obyvatel¹⁴⁹. Je velmi nepravděpodobné, že všichni byli Romové. Kdybychom přesto připustili možnost, že většina z nich Romové byli, stejně po přičtení Romů, kteří se ke své národnosti přihlásili, dostaneme výsledek podstatně nižší než jsou kvalifikované odhady – kdybychom počítali s nejnižšími odhady, činil by rozdíl několik desítek tisíc, v krajním případě by ale mohl činit i 120 000.

Založit interpretaci otázky, jak je možné, že se k romské národnosti přihlásilo tak málo obyvatel, pouze na domněnce, že otázku „národnost“ Romové většinou vynechali, se tedy jeví jako příliš zjednodušené a snadno vyvratitelné. Jako pravděpodobnější působí vysvětlení, že Romové se ve sčítání hlásili k jiné národnosti než k romské. Jaký je skutečný důvod toho, že se k romské národnosti

¹⁴⁶ Pramen dat: Sčítání lidu 1991. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:
[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/9E1FFC3FE260F519C1256E670039EDA8/\\$File/tab06.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/9E1FFC3FE260F519C1256E670039EDA8/$File/tab06.pdf)
[11.11.2007].

¹⁴⁷ Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999.
str.104.

¹⁴⁸ Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:
[http://www.czso.cz/csu/2005ediciplan.nsf/t/D6002EFA23/\\$File/41320506.xls](http://www.czso.cz/csu/2005ediciplan.nsf/t/D6002EFA23/$File/41320506.xls) [18.3.2007]

¹⁴⁹ Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:
[http://www.czso.cz/csu/2005ediciplan.nsf/t/D6002EFA23/\\$File/41320506.xls](http://www.czso.cz/csu/2005ediciplan.nsf/t/D6002EFA23/$File/41320506.xls) [18.3.2007]

přihlásil tak rekordně nízký počet obyvatel, dokonce téměř třetinový oproti minulému sčítání?

Hypotéz bychom mohli najít mnoho. Prvním důvodem by mohl být strach. Romové se naučili svou identitu (pokud je to jenom trochu možné) před majoritní společností skrývat. Rasově motivovaným útočníkům ale většinou nezáleží na tom, zda se potenciální oběť hlásí k odlišné národnosti nebo ne, pro takové útočníky bývá směrodatný vzhled – fyzická odlišnost daného jedince (dalo by se spíše předpokládat, že bude napaden Rom výrazně tmavé pleti, přestože se k romské národnosti nehlásil, než Rom, který se ke svému romství hlásí, ale nezapadá do ustáleného obrazu „cikána“ – tedy je nezvykle světlý). Jiným důvodem by mohlo být to, že Romové vzhledem ke svému většinou nižšímu vzdělání zcela nepochopili přesný význam slova „národnost“ a protože žijí v České republice, uvedli národnost českou, přestože cílem bylo zjistit subjektivní pocit etnické příslušnosti, nikoliv státní příslušnost, která byla zjišťována zvlášť.

Nejzávažnějším možným důvodem pro to, proč se Romové nepřihlásili ke své národnosti by mohla být skutečnost, že chtějí být více Čechy než Romy. Existuje přitom silná pochybnost, že příčinou není to, že se vnitřně cítí být více Čechy, ale to, že mají dojem, že pokud se budou hlásit k české národnosti a nikoliv k romské, bude jejich život klidnější. Chtějí, aby si o nich ostatní lidé mysleli, že jsou slušní a ne „jako ostatní Romové“. Proto se nehlásí k etniku, které má pověst příživníků a lidí, kteří jen využívají státních dávek a podpor, nepracují, kradou a neumí se slušně chovat.

Ze snahy přizpůsobit se majoritě do maximální míry vyplývá také pošramocený vztah Romů k romštině – mnoho Romů už dnes romsky neumí, nebo umí, ale nemluví a když, tak vlastní děti už romsky neučí. Často z dobře míněné snahy, aby děti uměly hlavně dobře česky, což ovšem většinou není v silách romských rodičů zajistit, protože sami česky umí jen špatně, mají malou slovní zásobu a užívají nespisovnou češtinu, kterou většinou pochytili na ulici. Přesto se snaží mluvit na své děti výhradně česky a učit je češtinu, aby neměly ve škole problémy, aby rozuměly a aby si o nich ostatní nemysleli, že jsou nepřizpůsobiví. Paradoxně ovšem situace, kdy romští rodiče neučí děti romštinu, kterou často ještě slušně ovládají i když už ji příliš nepoužívají, ale špatnou češtinu, způsobuje dětem ve škole možná větší problémy, než kdyby uměly jen perfektně romsky a česky se učily až ve škole jako druhý jazyk. Čeština, kterou slyší doma, je totiž většinou úplně jiná než ta, kterou používají učitelé a děti ve škole. Milena Hübschmannová pro takou

češtinu používá označení „romský etnolekt češtiny“¹⁵⁰ – tj. čeština, která nedodržuje fonetické, gramatické, sémantické a stylistické normy a používá zcela odlišnou vnitřní strukturu romštiny. Romské děti a jejich rodiče se potom diví, že ve škole nerozumí se co po nich chce. Nechápu jak je to možné, když doma přeci hovoří česky – tak jak to, že nerozumí češtině, kterou slyší ve škole?

Podle názorů některých odborníků¹⁵¹, je pro děti z odlišného jazykového a kulturního prostředí prospěšnější, pokud je doma rodiče učí jazyku, který je jejich mateřský a který plynně ovládají a teprve ve škole se děti začnou učit jazyku majority jako jazyku druhému, „cizímu“, ovšem s tím, že jeden jazyk už si dobře osvojily doma. Naopak situace, kdy rodiče doma děti učí jazyk, který pro ně samotné není vlastní, má většinou za následek pouze to, že dítě neovládá dobře žádný jazyk. Hübschmannová nicméně uvádí, že romské děti, jejichž mateřským jazykem je romština, dělají v češtině stejné druhy chyb jako děti, jejichž mateřským jazykem je romský etnolekt češtiny, a to dokonce téměř stejně často¹⁵².

Tématu znalosti romštiny a vztahu k ní u dnešních romských dětí a jejich rodičů se ve své diplomové práci věnuje již zmiňovaná Lada Viková. Specifiky romského jazyka a romské kulturní tradice a jejich odlišnostmi od jazyka českého a od naší kulturní tradice se budeme zabývat v následující kapitole.

¹⁵⁰ Viz Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002.

¹⁵¹ Například učitelé dětí indických emigrantů v Anglii doporučují rodičům, aby na své děti mluvili jen rodným jazykem. Viz Romové v České republice (1945 – 1998). Praha, Socioklub 1999. str.339.

¹⁵² Viz Hübschmannová, Milena: Bilingualism Among the Slovak Rom. International Journal of the Sociology of Language 19, 1979. Romani Sociolinguistics. str. 33-49. Citováno podle: Viková, Lada: Obraz současné romské rodiny z pohledu dětí a znalost romštiny u těchto dětí. Diplomová práce. Praha, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1996; str.65.

SPECIFIKA ROMSKÉ KULTURNÍ TRADICE A ROMSKÉHO JAZYKA

ROMSKÝ JAZYK

Podle teorie R. Turnera, ke které se přiklání většina odborníků, patří romština do skupiny indoevropských středoindických jazyků podobně jako hindština, pandžábština, rádžasthánské dialekty a další.

Současná romština se dělí na 7 hlavních jazykových větví¹⁵³, jež se dále rozčleňují na jednotlivé dialekty, kterých se ve světě používá několik desítek¹⁵⁴. Romové žijící v České a Slovenské republice hovoří celkem osmi různými dialekty – nejpoužívanější jsou dialekt východoslovenský (kterým hovoří podle odhadů téměř 80% Romů na Slovensku i u nás), dialekt olašský a dialekt maďarský, dalšími užívanými dialekty jsou potom dialekt západoslovenský a středoslovenský, dialekt českých a moravských Romů (který ovšem už téměř vymizel), dialekt rumunských Romů a dialekt německých Romů – Sintů¹⁵⁵.

Obecně jsou si jednotlivé dialekty romštiny podobné asi jako jednotlivé slovanské jazyky. Přes určité rozdíly (které jsou pro různé dialekty různé, jako například při srovnávání čeština-slovenština a čeština-srbochorvatština) se Romové mohou při dobré vůli dorozumět. Například na mezinárodních setkáních Romů bývá jednacím jazykem romština. Na IV. Kongresu Romani Union ve Varšavě roku 1990 byla ustavena jazyková komise, která se snaží vytvářet standardizovaný romský jazyk na základě různých dialektů¹⁵⁶.

Současné dialekty romštiny jsou (především z hlediska slovní zásoby) tvořeny třemi vrstvami¹⁵⁷ – hindštinou, která stále zůstává základem romštiny, slovy převzatými z jazyků zemí, kterými kdysi na cestě z Indie Romové procházeli¹⁵⁸ a

¹⁵³ Viz Hübschmannová, Milena: Language: Classification and Varieties. Dostupné na: <http://romani.uni-graz.at/rombase/> [25.6.2007].

¹⁵⁴ Jakoubek, Marek: Romové – konec (ne)jednoho mýtu. Praha, Socioklub 2004. str.63.

¹⁵⁵ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.18-19.

¹⁵⁶ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.25.

¹⁵⁷ Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.17.

¹⁵⁸ Viz kapitola „O původu romského etnika – kořeny romské kulturní tradice“; str.9-14.

v poslední řadě slovy přejatými z jazyka země, kde se usadili a žijí. Následující tabulka demonstruje podobnost dnešní romštiny, která je nejčastěji užívána Romy žijícími na území České republiky (východoslovenská romština), s hindštinou (vybrány jsou základní výrazy, které nepodléhají změnám v čase):

Tabulka 2

česky	Romsky	Hindsky
člověk	Manuš	Manúš
hlava	Šero	Šira
oheň	Jag	Ag
sůl	Lon	Lon
oko	Jakh	Akh
náš	Amaro	Amara
jeden	Jekh	Ék
dva	Duj	Do
tři	Trin	Tin

Zdroj: Davidová, Eva: *Cesty Romů – Romano drom 1945-1990*. Olomouc, Univerzita Palackého 1995; str.17-18.

Podobnost romštiny a hindštiny můžeme ilustrovat také na srovnání jednoho romského a hindského přísloví: romsky: me raňi tu raňi – ko pherela paňi? / hindsky: meⁿ¹⁵⁹ rani tu rani kon bharega pani? (česky: Já jsem dáma, ty jsi dáma – a kdo nabere vodu?). Jak jednotlivá slova z výše uvedené tabulky, tak i obě přísloví vykazují velmi vysokou podobnost, všimnout si přitom můžeme některých zákonitých fonetických změn, jako změny znělé hlásky v neznělou nebo změny cerebrálních (zadopatrových) hlásek t, d, nd v romské r, ndr. Tato změna je zvláště důležitá, protože právě tento jev ukázal na možné příbuzenství Romů s kastou indických Domů.

Romština je – stejně jako čeština – jazyk flektivní: slovesa se časují, jména se skloňují. Soubory koncovek a sufixů jsou přitom dva – jeden se používá pro slova původní a starší slova přejatá, druhý se užívá pro nově přejatá slova. Častým omylem je tvrzení, že Romové, zvyklí žít ze dne na den, v jazyce vůbec neznají budoucí čas – romština ovšem vedle přítomného, minulého dokonavého a minulého nedokonavého času, má stejně tak i čas budoucí. Romština pracuje celkem s 8 pády

¹⁵⁹ „n“ označuje nosovku

– oproti češtině v ní existuje navíc ablativ, vyjadřující vztah „od“, „z“. Na rozdíl od češtiny se ale v romštině předložky (až na dvě výjimky) pojí pouze s nominativem a za určitých okolností s lokativem, předložka „s, se“ v romštině neexistuje, daná vazba se vyjadřuje pouze určitým tvarem skloňovaného slova. Romský jazyk má 11 slovních druhů – oproti češtině používá člen; na rozdíl od češtiny má pouze 2 rody – ženský a mužský, střední rod v romštině (stejně jako v hindštině) neexistuje. Už tento neúplný základní náčrt gramatiky romštiny nám napovídá, kolik gramatických chyb může rodilý romský mluvčí udělat, pokud se chce vyjádřit česky. Měli bychom tuto skutečnost brát v úvahu, soudíme-li Romy, kteří hovoří česky. Pokud ke gramatické, fonetické a intonační stránce romštiny přičteme ještě oblast sémanticko-lexikální, tedy významy slov, cit pro to, jaký výraz je možno použít ve které situaci, odkrýváme skutečnou hloubku celé problematiky, o které budeme ještě hovořit dále v textu¹⁶⁰.

O NEPOROZUMĚNÍ

Jazykový styl má hlubší přesah do kulturně společenské sémantiky. Stylistiku cizího jazyka si může dobře vstřípít jen člověk žijící v bikulturním prostředí, který se dostal do styku s rozmanitými společenskými vrstvami a prostředími, kde mu neustále někdo opakuje všechny příkazy typu „takhle nesmíš mluvit!“. Jinak se běžně stává, že vůbec nerozumí tomu, co je na jeho řeči špatné, proč se od něj lidé odvrací. Nemůže pochopit co se ve které situaci smí a nesmí použít za slova a sám se to nikdy nenaučí.

Romské dítě se učí tím, že vidí a vnímá co dělají druzí, učí se tím, že získává zkušenosti v konkrétních případech. Pro romské dítě je velmi obtížné cokoliv zobecňovat, mimo jiné právě kvůli jazykové bariéře, protože romština obecné výrazy téměř nezná. Romština například nezná „rodiče“, ale jen „otce“ a „matku“. Jazyková nedorozumění mezi romštinou a češtinou bohužel často přerůstají v nedorozumění společenská – společnost nezná „důvod“ proč Romové neděkují a připisuje to jejich

¹⁶⁰ V různých jazycích se často stává, že zatímco v jednom jazyce se slučuje v určitém výrazu mnoho různých významů, v jazyce jiném mají pro dané významy - i když se mohou lišit jen velmi nepatrně - odlišné výrazy; navíc nerodilý mluvčí si ne vždy plně uvědomuje celý kulturně a historicky podmíněný dosah výrazu, který použil. Viz Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002. str.74-81.

nevychovanosti, učitelka na základní škole neví, že romské dítě je vychováváno ke společnému rozhodování a považuje ho za nepříznivě a problémové¹⁶¹.

Romské děti jsou navíc často přeřazovány do zvláštních škol¹⁶², protože neumí dobře česky a nerozumí tomu, co se po nich ve škole chce. Ne proto, že by byly hloupější, ale z důvodu jazykové bariéry. Děti se česky učí od svých rodičů, kteří češtinu pochytili na ulicích a od lidí, kteří se s nimi byli ochotni bavit. Hovoří nespisovnou, „romskou“ češtinou, romským etnolektem češtiny¹⁶³ – mluví česky, ale myslí romsky a toto romské myšlení, značně odlišné od českého, evropského, přenáší do češtiny. Platí přitom, že stejné problémy s jazykem mají i romské děti, které už ani romsky neumí – rodiče je doma naučili pouze svému vlastnímu etnolektu češtiny a děti tedy nevědomky přejala jejich chyby. Často vůbec nerozumí tomu, jaký má skutečný význam to, co česky říkají. Jeden a týž Rom je dvojitý člověk – je jiný projevuje-li se jako Rom, tedy hovoří-li romsky, a projevuje-li se jako Čech, tedy hovoří-li česky. Pro ilustraci uvádím dva úryvky z knihy Mileny Hübschmannové „Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit)“, kterou vydala Univerzita Palackého v roce 2002. První úryvek, který demonstruje jak odlišně se Rom může projevovat česky a romsky je z textu Angely Žigové „Náš jazyk“, druhý úryvek, jehož autorkou je přímo Hübschmannová, ilustruje jaká nedorozumění mohou vzniknout jen proto, že romština a čeština vyjadřují některé věci odlišně.

„(...)Přišli blíž a mluvili česky. Tedy Romové. Holka ovšem bílá. Mluvili česky, ale jak mluvili! Vypouštěli z úst tak sprostá slova, že jsem se propadala hanbou. Já sama taky neumím česky úplně perfektně. Stane se, že řeknu nevinné slovo a Čech se zarazí nebo dokonce urazí. A já to přitom vůbec nemyslím zle. A pak se stydím. Jenomže tihle mladíci patrně vůbec nevěděli, co je stud. „Čhavale, na ladžan tumen? Ajse džungle lava!“ řekla jsem po našem. (Chlapci, nestydíte se? Tak sprostá slova!) (...) „Hele vole, ta pani něco chce, ale já ji nerozumím. Rozumíš jí, ty vole?“ „Asi ňáká z Biafry, ty vole!“ hýkl druhý, a co nejrychleji odtáhli blondýnu pryč. Pak jsme chodily s dětmi po pouti, od houpačky k houpačce, od kolotoče ke kolotoči a za dvě, za tři hodiny jsme se vypravily domů. (...) A najednou, z brány vycházejí tři mladíci, bez blondýny sami. Snažili se dohonit jinou dívku, také blondýnu, ale nefalšovanou.

¹⁶¹ Blíže o těchto specifikách v následující podkapitole.

¹⁶² Blíže o problematice přeřazování romských dětí do zvláštních škol v kapitole „Romové v ČR a školní vzdělání“; str.92-98.

¹⁶³ Viz výše, str.48.

(...) A už slyším, jak ti mladíci dívku balí. Mluvili stejně nehezkými slovy jako s tou první. Tahle si jich nejdříve nevšímala a šla ke stanici tramvaje. Najednou se otočila a povídá: „*Čhavale, na ladžan tumen, ajse džungle lava!*“ Přesně tutéž větu, kterou jsem jim řekla já před dvěma hodinami. Ti kluci málem padli! Já také. Češka – a mluví romsky! (...) S třemi frajery se stala taková proměna, že to nedovedu ani vysvětlit. Začali se vyjadřovat krásně, jak to bylo zvykem mezi starodávnými, poctivými Romy. Všichni mluvili romsky. Chlapci perfektně, děvčeti ještě neposkakoval jazyk, jak by měl, ale její řeč byla milá. Studovala na pedagogické fakultě a učila se romsky, protože chtěla vyučovat naše děti. Žasla jsem nad ní a ještě víc jsem žasla nad tím, jak mladíkům plynula z úst romská řeč. Jako čistá, svěží voda, zatímco jejich čeština byla s odpuštěním jako močůvka. Přijela tramvaj, dívka nastoupila, mladíci jí popřáli zdraví a štěstí a odešli pěšky, aby si snad nemyslela, že ji chtějí obtěžovat.“¹⁶⁴

„(...) „Elemíre, pootevři dveře,“ požádala učitelka drobného romského chlapce v první lavici. Elemír šel a otevřel dveře dokořán. „Já neřekla, abys dveře otevřel!“ napomenula ho učitelka mateřsky. Chlapec učenlivě dveře opět zavřel. „Povídám: po-o-tevři ty dveře!“ Pokyn zněl nervózně. Znervózněl i chlapec. Chvilí bezradně stál a potom dostal spásný nápad: začal dveřmi větrat, otvíral je, zavíral, otvíral, zavíral. Naháněl do třídy vzduch. Tohle asi učitelka chtěla! Děti se daly do smíchu. Smála se i učitelka. Jenomže trochu zoufale. Nevěděla jsem, co mám dělat. Nechtěla jsem narušit autoritu své známé a také jsem byla zvědavá, jak se situace vyvine bez mého zásahu. Potom jsem ovšem nevydržela, vystoupila z role pozorovatele a řekla: *Phundrav o vudar pre jepaš*, doslova: otevři dveře napůl. Elemír pochopil, pootevřel dveře a ulehčeně si šel sednout. Moje známá také pochopila. Pochopila, že romština patrně slovo pootevřít vyjadřuje jinak než čeština. Šla, objala Elemíra a nedorozumění bylo zcela zažehnáno.“¹⁶⁵

¹⁶⁴ Žigová, Angela: *Náš jazyk*. In: Hübschmannová, Milena: *Šaj pes dovakeras* (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002. str.106-108.

¹⁶⁵ Hübschmannová, Milena: *Šaj pes dovakeras* (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002. str.70.

SPECIFIKA ROMSKÉ KULTURY

Nejen na romštině je patrný indický původ romského etnika. Indické kořeny mají i různé tradiční romské vzorce chování a tradiční způsob života. Romská kultura se ovšem od indické také v mnohém liší – některá specifika romské kulturní tradice se vyvíjela postupně s tím jak se vyvíjely životní podmínky a historické osudy Romů. Pokusím se zde vyložit vzorce chování jejichž původ bychom mohli hledat v Indii, i ty, které s indickou kulturní tradicí nemají nic společného.

Řada specifík romské kultury se vyvinula díky původnímu kočovnému způsobu života, kdy zítřek byl vždy nejistý a díky životu v pospolitosti v neustálém kontaktu s ostatními členy velkorodiny. Romové zpravidla neplánují, žijí v současnosti, existuje pro ně jen teď a tady. To také do určité míry vysvětluje jejich impulsivnost – nepřemýšlí nad důsledky, nešetří na budoucnost, neplánují peníze na měsíc, nekontrolují emoce. Pro funkční komunikaci s Romy je proto nanejvýš důležité reagovat na vznikající situace okamžitě, bezprostředně poté, co nastanou. Jestliže chceme Romovi něco vytknout nebo ho naopak za něco pochválit, je nutné udělat to ihned. Zvláště důležité je brát tuto skutečnost na zřetel v případě romských dětí. Chce-li učitel ve škole dítě za něco pokárat, měl by tak učít hned. Přestože není zcela vhodné kárat romské dítě před celou třídou (navíc před celou „gadžovskou třídou“, protože v tomto případě hrozí, že dítě pokárání pochopí jen jako útok proti sobě samému a ještě více se před ostatními uzavře, ještě více se od ostatních distancuje), pokárání až po skončení vyučování, v horším případě až druhý den (s doporučením aby se dítě doma zamyslelo nad tím jak špatnou a ošklivou věc udělalo) nemá absolutně žádný smysl. Dítě většinou opravdu neví, že to co udělalo je špatné, a proto je třeba mu to vysvětlit hned na místě, když je ještě v kontextu dané situace a je schopno pochopit, za co je káráno a proč, a kdy si to může pro příště zapamatovat.

„Bílé“ rodiče tak nezřídka překvapí, jak ostře a nahlas romská matka na ulici mezi spoustou lidí okřikne své dítě. Pro „morálku“ majoritní společnosti je to něco nepřipustného. Většinou z toho vyvodí závěr, že Romové „se neumí slušně chovat“ – zaprvé dítě je nevychované, protože řve na ulici a zadruhé, když je potřeba dítě na veřejnosti nějak usměrnit v jeho chování, má se tak dít co nejvíce potichu, abychom „na sebe nepoutali příliš pozornosti a nepobuřovali ostatní“ – dítě se má „vychovávat“ doma v soukromí, ne mezi lidmi. Většina z nich by v takové situaci nevhodně se

chovajícímu dítěti pohrozila některou z vět typu „počkej doma!“, „to si ještě povíme!“ nebo „až se uklidníš tak si o tom v klidu popovídáme“. Romové své pocity neskrývají tak jak jsme k tomu vedeni my, projevem emocí Rom sděluje, že mu o věc skutečně jde, že o ni bojuje, že mu na ní záleží; pro pocit jistoty je pro ně též důležitý blízký kontakt, dotek – něco co je pro středoevropana, zvláště při jednání s cizími lidmi, téměř nemyslitelné. Romové navíc dokáží velmi rychle a přesně určit emoce jiných lidí, okamžitě poznají nejedná-li se s nimi upřímně.

Další co je po Romy typické, je společné rozhodování. Romové nikdy nerozhodovali sami, kdo chtěl něco řešit sám, byl sobec. Zde vznikají první problémy při integraci romských dětí do české školní třídy. Po dítěti se najednou chce, aby úkoly řešilo samostatně, aby nenapovídalo a neopisovalo. Dítě vychované ke společnému rozhodování je tím úplně vyvedené z míry. Najednou je trestáno za něco, za co je doma chváleno, a když se začne chovat tak, jak se to po něm vyžaduje ve škole, je za takové chování trestáno doma. V úzké souvislosti s tím, je navíc třeba, aby dítě pravidla nejen znalo, ale také respektovalo. Děti z majoritních rodin jsou většinou zvyklé dodržovat pravidla i když je nerespektují, prostě proto „že se dodržují“, protože „to a to se prostě nedělá“. Nikdo jim nevysvětluje proč to tak je, a dítě přesto, i když pravidla nechápe a mohou mu připadat hloupá a zbytečná, daný řád dodržuje. Romské dítě na něco takového není zvyklé. V komunitě se pravidla vytváří společně, stejně jako sankce za jejich porušení. Takto vytvořený řád dítě chápe, respektuje ho a proto ho dodržuje. Stejný princip vytváření pravidel by měl být zachován i ve škole – dítě by mělo mít pocit, že se na vytvoření pravidel také podílelo (i když už budou předem daná a s dětmi si o nich budeme „jen“ povídat) – potom je bude respektovat.

Kořeny některých dalších tradičních romských kulturních vzorců můžeme najít v zemi původu Romů – v Indii. Takové kořeny má například romská pohostinnost, jejíž původ bychom zřejmě mohli hledat v indické víře v *karmu* – odplatu za činy. Host je někdo, kdo je bez přístřeší, bez ochrany a tím, že mu hospodář nabídne svůj dům a jídlo, si pomáhá zmírňovat svou *karmu*. V romské kultuře, stejně jako v indické, se daleko méně prosí a děkuje. Také proto jsou Romové často považováni za neslušné a nevychované, protože Češi jsou zvyklí děkovat a prosit. V romské kultuře prvotní význam slova *te paliker* („děkovat“) je „zdravit“. Kdo zrovna má, ten dá a nečeká díky – až příště nebude mít on, dá zase jemu někdo, kdo zrovna bude mít. „Ani prošení není obvyklé. (...) Rozhodně ne tehdy, prosím-li, aby mi někdo

podal cukřenku, lžičku, nebo půjčil kávu, kterou jsem zapomněla koupit. „*De man lon*“ (po)dej mi sůl, je bezúhonně zdvořilá prosba. Chci-li, aby byla zdvořilejší než zdvořilá, řeknu „*De ča man lon*“, doslova: dej mi jen sůl. Anebo podstatné jméno zdrobním: „*De man lonoro*“, doslova: dej mi soličku. Ovšem přespřílišnou zdvořilostí dělám z hostitele lakomce, pro něhož není samozřejmostí a radostí hostu posloužit.“¹⁶⁶ Indický původ má také romský zvyk nepodávat si při setkáních ruku. Romové si (stejně jako Indové) dříve ruce nepodávali, zejména neslušné bylo, když ruku podala žena muži – znamenalo to erotickou výzvu. Ruku si podávali pouze muži ve výjimečných a obřadných situacích. Dnes vlivem čtenějším styků s majoritní společností již tento evropský zvyk uplatňují alespoň ve styku s *gádži*.

Existuje ještě řada dalších specifických rysů romské kulturní tradice. Některé se například týkaly jídla - jeho přípravy, konzumace i jeho uchovávání. Zvláštní význam býval přikládán přípravě pokrmů, ke které se vázala velmi přísná pravidla, kladoucí velký důraz na čistotu jídla – a to jak na jeho čistotu „fyzickou“, tak na jeho čistotu „rituální“. I v nejhudším romském obydlí bylo vždy zvláštní místo na vaření, nikdy se na vaření nepoužívaly stejné nádoby jako třeba na praní. Vařit se mělo vždy jen s čistou hlavou a čistým srdcem, ne pokud byla žena smutná nebo našťvaná, aby nezavařila ty špatné myšlenky do jídla. Stejně tak dříve nesměly vařit ženy které zrovna měly menstruaci – v osadě bylo vždy dost jiných žen, které mohly uvařit namísto nich. Romové také nikdy neohřívají zbytky jídla. Zbylé jídlo se prostě vyhazuje, protože podle představ (zejména starších) Romů je staré jídlo plné zlých duchů „*mulo*“, kterých je třeba se zbavit. Přestože v dnešní době, kdy v podstatě každý má doma ledničku, tento starý zvyk postrádá smysl, mnozí Romové ho dodržují dodnes.

Uvedené příklady specifík tradičních romských vzorců chování pochopitelně nejsou úplným výčtem odlišností romské a české kultury, ale spíše nástinem toho, v čem všem se mohou od sebe tyto dvě kultury lišit a kde všude tedy mohou kvůli těmto odlišnostem vzniknout nedorozumění. Je poněkud zjednodušené myslet si, že národ či etnikum, které tvoří v nějaké společnosti menšinu, má povinnost přijmout beze zbytku kulturu a vzorce chování majority. Chceme-li usilovat o multikulturní společnost, která si klade za cíl, aby v ní vedle sebe existovaly různé kultury, měli

¹⁶⁶ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.112.

bychom se snažit navzájem své kultury poznat a akceptovat jejich rozdílnost. Cílem společnosti, která se snaží být společností multikulturní by mělo být vychovávat své členy k toleranci k jiným kulturám, vybízet k uvažování o jinakosti jako o něčem rovnocenném – ne horším, ne lepším, jen jiném. Ke konceptu multikulturní společnosti se vrátím v poslední kapitole.

ZPŮSOB ŽIVOTA PŘÍSLUŠNÍKŮ ROMSKÉHO ETNIKA - ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ ROMŮ V KONTEXTU SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ

ŽIVOTNÍ STYL ROMSKÉHO ETNIKA – KULTURNĚ HISTORICKÉ POZADÍ

Způsob života, jakým dnes Romové žijí, je ovlivněn řadou situací a skutečností, které formovaly romské myšlení, vnímání a chápání světa. Velký vliv na specifika romského etnika má jejich pravlast, Indie. Romský styl života ovlivnilo také kočování, „nomádský životní styl“ – neustálé putování z místa na místo. Také proto se nikdy nevytvořil silnější vztah Romů k majetku, k půdě, k určitému místu, jako je tomu u majoritní společnosti. Romové necítí žádné kořeny. Věci běžně půjčují, na majetku nelpí a jejich migrace je stále velmi vysoká. Subjektivní vztah či spíše nevztah Romů k příbytku je zcela specifickou kapitolou jejich hodnot. Pokusy o řešení „romské otázky“ pouze na základě jejich „pozdvihnutí z bídy a z nízkého sociálního postavení“ na čistě materiální úrovni se nemohly zdařit. Pouhým přesunutím z chatrčí do panelákových bytů se Romové nemohli najednou změnit, opustit svůj po staletí funkční životní způsob, své tradice, zvyky a normy chování.

Cílem státní politiky let 1945-1989 mělo být – mimo jiné – „zkulturnění obyvatelstva cikánského původu“¹⁶⁷. Jeho hlavním výsledkem je rozpad vlastní romské kultury při absenci nových kulturních vzorců. Romové chápou, že jejich normy nejsou majoritní společností přijímány, ale často vůbec nerozumí tomu proč – stále slyší, že se mají přizpůsobit, ale neví přesně jak a čemu. O tom, co je majoritní společností ceněno, co je chápáno jako hodnota, co je považováno za společensky přijatelné a proč, mají Romové většinou velmi zkreslené představy, podobně jako majorita v případě Romů. „Romové si ničeho neváží, všechno zničí, byty které jim byly přiděleny zdemolují, domy ve kterých bydleli zcela „vybydlí“ a ještě si stěžují, že nemají kde bydlet.“ Takový soud bychom jistě mohli slyšet od nejednoho příslušníka majoritní společnosti. Bohužel část Romů takové problémy skutečně způsobuje a média Romy prezentují především v tomto světle kauz „vybydlených“ domů, čímž podporují kulturní stereotypy a předsudky majority.

Přitom pokud bychom se zaměřili na otázku bydlení, Hübschmannová upozorňuje, že je svým způsobem až neuvěřitelné, jak se Romové z osad naučili

¹⁶⁷ Viz kapitola „Romové v Československu v letech 1945–1989“; str.35-41.

během dvou, tří generací bydlet¹⁶⁸. Mnohé rodiny, aby dokázaly *gádžům*, že nejsou horší než oni, investují do bytových interiérů nemalé finanční prostředky, byty jsou přepychově zařízené, čisté. Bydlení ve standardních bytech v současných městech se ale Romové nejprve museli naučit.

Ač to může znít pro příslušníka majoritní společnosti nepochopitelně, nebo možná až směšně, že by někdo „neuměl bydlet“, je třeba si uvědomit, že mnozí prarodiče dnešních mladých Romů bydleli ještě před 40 lety v chatrčích segregovaných za vsí nebo dokonce v polozemnicích a zemljankách (*viz příloha*). Například na Slovensku stále existuje velký počet romských osad, kde se způsob bydlení o mnoho nezměnil. Člověk od malička vychovávaný v běžném městském bytě si vůbec neuvědomuje, kolik zdánlivě banálních úkonů potřebuje k tomu, aby udržoval byt v přiměřeném stavu. Dennodenně slýchal v dětství od starších lidí napomínání typu „nebouchej těma dveřma!“ „neutahuj tak ten kohoutek!“ „nekopej do té židle!“ „nestrhni to splachovadlo!“ a jiné jim podobné příkazy, aby dělal či nedělal to a to. Pro obyvatele zemljank a chatrčí ale představovalo zacházení s klikou, kohoutkem, nebo záchodem obrovský příval nových informací, které všechny dohromady znamenaly nepředstavitelný problém, neboť jejich význam novému uživateli nezřídka dokonale uniká¹⁶⁹.

Městský životní styl byl pro tyto lidi něco tak nového a tak jiného, jako kdybychom chtěli po obyvateli vilky na pražských Hradčanech, aby se v rámci integrace okamžitě přestěhoval k malé vesničce na východním Slovensku, kde bychom mu přidělili jednu polozemnici a ještě od něj chtěli díky za to co jsme pro něj udělali. Samozřejmě bychom od něj očekávali, že je schopen rozdělat si oheň, uvařit v kotlíku jídlo, dojít si do lesa na chrástí a zatopit si a pochopitelně v případě potřeby opravit stříšku svému novému obydlí..

S tímto vysvětlením polemizuje Říčan, podle něhož je omlouvání vandalství Romů jejich nezkušeností s naším typem bydlení hrubým podceňováním jejich chápavosti a obratnosti. Podle jeho psychologického vysvětlení „Romové odmítají – vědomě a snad ještě více nevědomě – gádžovská obydlí jednak proto, že je nutí měnit své zvyky, jednak proto, že jsou to právě obydlí gádžovská, tedy obydlí

¹⁶⁸ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.43.

¹⁶⁹ Tamtéž.

nemilovaných pánů.“¹⁷⁰ Jistě nemůžeme devastující chování Romů omlouvat tím, že nejsou zvyklí na náš způsob bydlení, na druhou stranu je nezpochybnitelným faktem, že Romové nemají s naším typem obydlí dlouhou zkušenost a navíc historicky nemají k obydlí (jako ani žádnému jinému majetku) vybudovaný stálější vztah. Psychologický aspekt odporu ke všemu co je „gádžovské“ zde jistě hraje nezanedbatelnou roli, nelze ale ignorovat kulturně historické pozadí dané problematiky.

ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ ROMŮ: JAK VYCHÁZÍ ROMOVÉ SE SVÝMI PŘÍJMY?

Styl jakým Romové hospodaří se svými příjmy má svoje hluboké historické kořeny, stejně jako výše zmiňovaný způsob bydlení. Předsudky vůči Romům v tomto směru jsou opět pouze dokladem neznalosti věci.

Výchova k odložení požitku, vedoucí ke kázni a sebedisciplíně, která existuje v křesťansky smýšlející Evropě, v romské rodině chybí. Romové, zvyklí na občasný nedostatek, využívají každé příležitosti k dosažení pocitu blaha a požitky neodkládají. Žijí většinou ze dne na den, často doslova z ruky do úst, v duchu zásady „dnes mám já, pohostím tedy přátele, kteří nemají a podělím se s nimi o svou radost; kdo ví co bude zítra – a když zítra já mít nebudu, pohostí zase oni mne“. Takový způsob života ovšem vede k nelibosti ze strany majority, která pro obvykle dost hlučná rodinná setkání Romů nemá pochopení. Na tomto místě je ale třeba uvést na pravou míru, že pro majoritu jsou hlučné oslavy a rodinné sešlosti obvykle nepřijatelné i v případě, že se nejedná o Romy. Měřítkem je spíše četnost takových setkání a oslav. Konflikty týkající se hlučnosti jsou v případě Romů výrazně častější. Výzkum, který se uskutečnil na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v letech 2000 – 2001, ukázal, že 69% respondentů – představitelů majority vidí jako hlavní příčinu konfliktů s romskými sousedy konkrétní problémy v domě, mezi nimiž jmenovali především hluk a nepořádek¹⁷¹.

Romský způsob života „ze dne na den“, bez plánování budoucnosti, toho z čeho budu žít zítra, se odráží na přístupu Romů k penězům. Často s nimi neumí dobře nakládat, neumí s penězi, které mají na celý měsíc, vyjít. Tradiční model podle

¹⁷⁰ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.36.

¹⁷¹ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.113.

kterého byli Romové odměňováni dříve a podle kterého hospodařili po celé generace, byl totiž zcela odlišný od modelu, podle kterého byli odměňováni a podle kterého hospodařili neromové. Podle Hübschmannové neromský model odměňování na rozdíl od romského umožňuje a zároveň vyžaduje plánování, perspektivní rozložení útraty, spoření¹⁷². Romové se bohužel zatím nedokázali zcela vyrovnat se svobodou, již nabyli ve vztahu k hospodaření s penězi (které pro ně byly dříve prestižní záležitostí). Peníze poskytují velké možnosti, ale také vyžadují velkou zodpovědnost. Rozdíly v obou typech hospodaření demonstruje následující tabulka.

Tabulka 3:

TRADIČNÍ ODMĚŇOVÁNÍ A HOSPODAŘENÍ

	model romský	Model neromský
charakter odměny	převážně naturální (jídlo k denní spotřebě, staré šaty) výjimečně peněžitý	Peněžitý
frekvence odměny	potraviny denně peněžitá odměna řídká, nepravidelná	pravidelná mzda, plat, obvykle dvakrát měsíčně
typ hospodaření	ze dne na den, z ruky do úst	perspektivní, kalkulativní

Pramen: Hübschmannová, M.: Šaj pes dovakeras. Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.37.

Podobně jako je odlišný přístup Romů k penězům, je odlišný také přístup Romů k věcem. Ty se v tradiční romské komunitě běžně půjčovaly, většinou neměly žádné majitele a kolovaly v osadě podle toho, kdo je zrovna potřeboval¹⁷³. To, co příslušník majority vnímá jako jednoznačnou krádež, Rom jako krádež nutně vnímat nemusí. Pěkný příklad toho, jak se takový postoj může odrážet v současnosti podává Pavel Říčan v knize „S Romy žít budeme – jde o to jak“ v textu Evy Klausnerové:

„(...) zaujala nás cestička z dřevité vlny, která se vinula od komory v mezipatře k bytu nových sousedů. Byla to naše komora a v dřevité vlně byly uloženy cibulákové talíře pro naši Noru. Podezření bylo fantastické, ale bohužel přesné. Komora

¹⁷² Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.38.

¹⁷³ Tamtéž; str.40.

vyrabovaná, chyběly nejen talíře, ale také vánoční ozdoby, kufr s kojeneckým oblečením, boty a další věci, které se ukládají do komor.

Kováčovi seděli na židlích v prostorném pokoji, kamna útulně hřála a děti na posteli si hrály s vánočními ozdobami. Všichni toužili po smíru. Rozhodně nás nechtěli okrást, kdyby jen tušili, že věci jsou naše, ani by se jich nedotkli. Mysleli, že věci nikomu nepatří, že jsou zapomenuté, opuštěné. Všechno nám vrátí, jen nás prosí, abychom chvilinku počkali. Hlavně ať nic neříkáme policii.

(...) Pozdě večer se ozval zvonek (...). Schodištěm krácel průvod Romů, každý nesl v rukou nějakou věc a blížili se ke mně jak pastýři k jesličkám.

První mi obřadně podal cibulákové talíře. Druhý boty. Další dětské tepláčky a dvě plenky. A tak dále. Klaněli se a prosili, abych se na ně nezlobila. Došlo k omylu. Nikdy se už nebude opakovat. A tak jsme se začali seznamovat.¹⁷⁴

Nemůžeme samozřejmě omlouvat trestné činy Romů tím, že mají jiné normy chování nebo jiné historické zkušenosti. Nelze k Romům přistupovat jako ke skupině lidí, která ať by se snažila sebevíce, nemůže za to, jak se chová. Na jedné straně stojí historická a kulturní podmíněnost jejich životního stylu, kterou je třeba respektovat a reflektovat ji například při řešení otázek vzdělávání Romů nebo přípravě programů na podporu jejich zaměstnávání. Na straně druhé ale stojí nutnost dodržovat určitá pravidla, mezi něž patří především zákonné normy dané státem, ve kterém žijí.

Vraťme se ale zpátky k hospodaření Romů a k otázce jak Romové vychází se svými příjmy. Z hlediska životní úrovně patří Romové celkově k nejnižší postaveným skupinám obyvatelstva. V citovaném výzkumu internetních vztahů uskutečněném na Fakultě sociálních studií MU v Brně v letech 2000-2001, se zjišťovala také životní úroveň Romů, a to otázkou na subjektivně vnímaný pocit chudoby. Nejlépe dopadl Český Krumlov: chudými se zde cítí 10% respondentů – Romů. Nejhuře potom dopadla Ostrava – zde se chudými cítí být celých 52% Romů. Celkově je riziko chudoby u Romů v porovnání s majoritní populací asi dvojnásobné. Na otázku „Jak vycházíte se svými příjmy?“, odpověděla přibližně polovina Romů „s obtížemi“ a asi

¹⁷⁴ Klausnerová, Eva: Víc než týden v tichém domě. Citováno podle: Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.96.

21% odpovídalo „s velkými obtížemi“ – právě tato kategorie respondentů bývá při zjišťování subjektivního pocitu chudoby považována za skutečně chudé¹⁷⁵.

Chudoba je přitom jeden z faktorů vedoucích k sociální vyloučenosti. Spolu s dalšími rizikovými faktory, jež spolu navzájem souvisí, kumulují se a jejich vliv se tak násobí, je chudoba jedním ze spouštěčů sociálně patologických jevů, vyskytujících se na okraji společnosti. Především jde o problematiku romské kriminality a činností s ní spojených jako prostituce, lichva, gamblerství, alkoholismus, narkomanie. To jsou jevy v romské komunitě poměrně mladé, v tradiční romské pospolitosti v podstatě neznámé. Blíže k problematice sociálního vyloučení a sociálně patologickým jevům vyskytujícím se u příslušníků romské menšiny v následující kapitole.

ROMOVÉ A PROBLEMATIKA SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ

Problematika sociálního vyloučení Romů byla tématem rozsáhlého výzkumu agentury Gabal analysis and consulting, nazvaného „Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti“ realizovaného od listopadu 2005 do srpna 2006, jehož zadavatelem bylo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (dále jen MPSV). Projekt byl částečně financován Evropským sociálním fondem.

V postoji MPSV k začleňování romských komunit, uveřejněném v brožuře z výzkumu, nazvané stejně jako projekt „Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti“, se upozorňuje na problematický fakt, že současné programy zaměřené na podporu sociálně vyloučených, jsou koncipovány jako programy pro nejrozličnější skupiny sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených jedinců. Vzhledem k tomu, že je v České republice státním orgánům ze zákona zakázáno shromažďovat statistické údaje o etnických menšinách, je velmi obtížné získat relevantní statistické údaje o romské menšině (vyplývající například ze sčítání lidu apod.). Tak je velmi náročné správně vytvořit speciální projekt pouze pro tuto jedinou cílovou skupinu, protože nikdo nesmí zjišťovat, zda je daná osoba příslušníkem romské menšiny či nikoli. Tento tzv. „integrovaný přístup“ byl aplikován v rámci programů Evropského

¹⁷⁵ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.158.

sociálního fondu v programovém období let 2004-2006. Vzhledem k tomu, že ukázal jako poměrně neefektivní, s přihlédnutím k faktu, že shromažďování údajů o etnických menšinách za cílem jejich zrovnoprávnění s většinovou populací není na mezinárodní úrovni podle Rámcové úmluvy Rady Evropy o ochraně národnostních menšin považováno za diskriminační, bude v programovém období let 2007-2013, používáno jiného přístupu, cíleného na jednotlivé skupiny sociálně vyloučených. Jako výchozí bod si MPSV nechalo zpracovat zmiňovaný výzkum, který mapuje situaci v sociálně vyloučených romských lokalitách¹⁷⁶.

V souladu s Rámcovou úmluvou Rady Evropy o ochraně národnostních menšin je v daném výzkumu za Roma považován takový „jedinec, který se za Roma sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil, a/nebo je za Roma považován významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů“¹⁷⁷. Jako sociálně vyloučená romská lokalita se v projektu chápe „prostor obývaný skupinou, jejíž členové se sami považují za Romy a/nebo jsou za Romy označováni svým okolím, a jsou sociálně vyloučeni“¹⁷⁸.

Operujeme zde s pojmem sociální vyloučení, který jsme zatím nevysvětlili. Jako sociální vyloučení označujeme proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Postoj MPSV k začleňování romských komunit a využití Evropského sociálního fondu. Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Gabal analysis and consulting. Praha, 2006; str.4-6. Dostupné na:

http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf [29.11.2006].

¹⁷⁷ Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Gabal analysis and consulting. Praha, 2006; str.10. Dostupné na:

http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf [29.11.2006].

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž; str.9.

Některé skupiny obyvatel jsou přitom sociálním vyloučením ohroženy více než jiné. Jedná se například o:

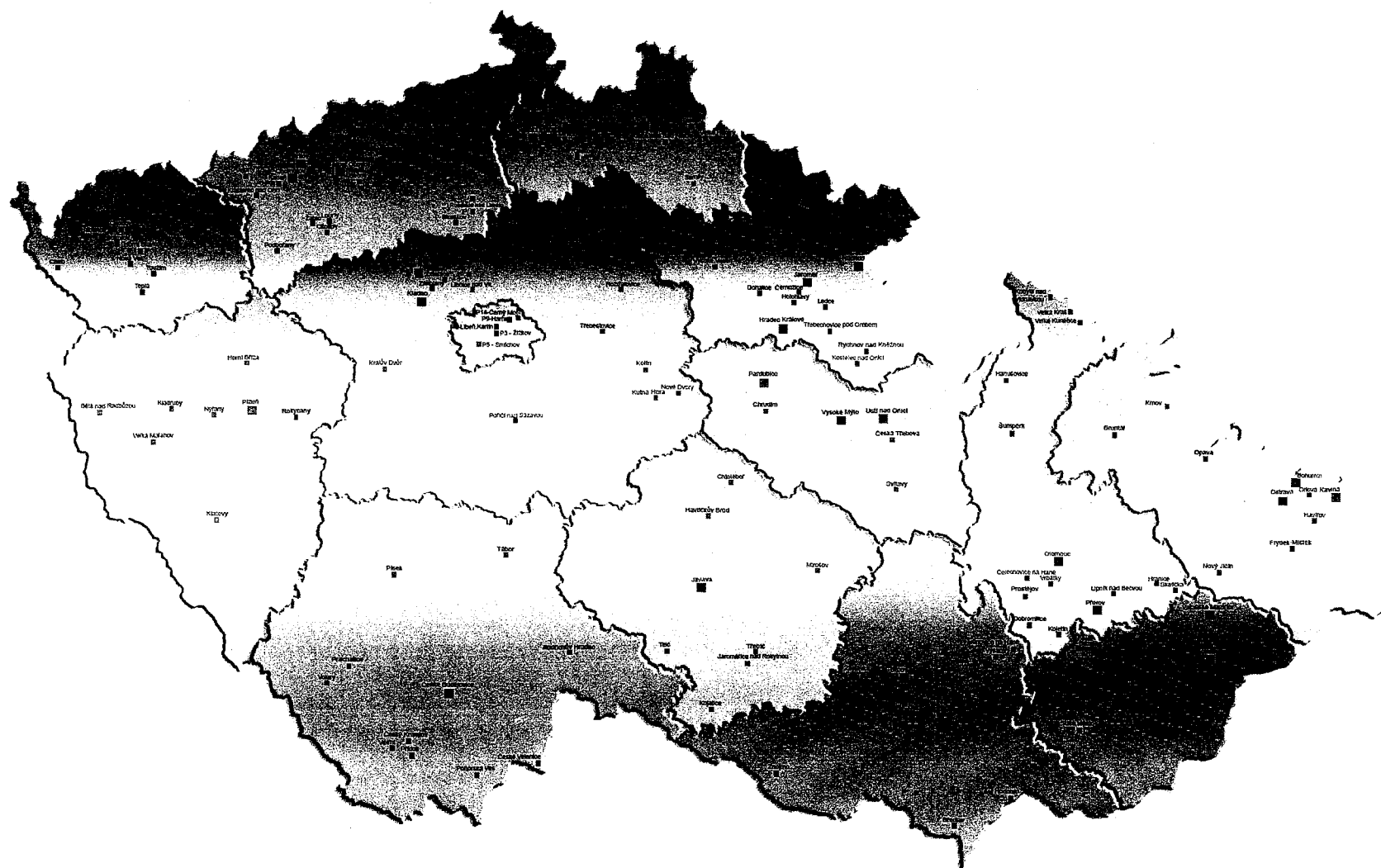
- nedostatečně vzdělané osoby
- dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnané
- osoby trpící nějakým druhem závislosti
- lidi s mentálním či fyzickým handicapem
- osaměle žijící seniory
- lidi, kteří se ocitli v těžké životní situaci, z níž si sami nedokáží pomoci
- příslušníky různých menšin (etnických, náboženských...)
- imigranty

V případě příslušníků romské menšiny se výše uvedené faktory kumulují a hrozba sociálního vyloučení je tak oproti jiným rizikovým skupinám významně vyšší.

Problematika sociálního vyloučení má mnoho dimenzí a bylo by nad rámec této práce snažit se ji celou popsat vyčerpávajícím způsobem. S pomocí výsledků výzkumu sociálně vyloučených romských lokalit bych ráda shrnula alespoň ve stručnosti nejproblematictější oblasti dané tematiky. Bohužel k uváděnému výzkumu je nutné mít hned na úvod ze sociologického hlediska poměrně závažnou výtku – ve většině případů se u číselných údajů, se kterými analýza pracuje, jedná o odhady, na což upozorňují sami autoři analýzy. Navíc přestože analýza pracuje s poměrně velkým výběrovým vzorkem, s přihlédnutím ke specifickému charakteru objektu výzkumu, nelze data automaticky považovat za reprezentativní a závěry z nich plynoucí za platné pro všechny sociálně vyloučené romské lokality na území ČR. Pro ilustraci toho, s jakými (kde situovanými a jak velkými) sociálně vyloučenými romskými lokalitami výzkum pracoval, slouží obrázek 1 na následující straně.

Vzhledem k výše uvedeným výtkám k danému výzkumu, z dat která zpracovává, zmíním jen data týkající se přímo životní úrovně Romů obývajících tyto lokality, a to konkrétně údaje týkající se bydlení – úrovně vybavenosti místních domů a bytů, jejich stavu a míry prostorové vyloučenosti jednotlivých lokalit.

Obrázek 1

- Obec s 1 či 2 sociálně vyloučenými a sociálním vyloučením ohroženými lokalitami ■ Obec se 3 a více sociálně vyloučenými a sociálním vyloučením ohroženými lokalitami
- Sociálně vyloučená nebo sociálním vyloučením ohrožená lokalita nebyla předmětem terénního šetření

Pramen: Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit. Gabal analysis and consulting. Dostupné na: http://www.esfcr.cz/mapa/stav_mapy_obce.html [1.12.2007].

BYDLENÍ ROMŮ V KONTEXTU SOCIÁLNÍHO A PROSTOROVÉHO VYLOUČENÍ

Sociální vyloučení nemusí nutně znamenat i vyloučení prostorové, ovšem prostorová vyloučenost některých „romských lokalit“ s sebou většinou přináší sociální vyloučení jejich obyvatel.

Velmi významným problémem je v současnosti vytváření nových ghett¹⁸⁰ – slumů na okraji měst. Díky existenci objektivního ekonomického a politického tlaku se postupně startují procesy vytěsňování Romů, dochází k jejich sídelní segregaci a ke vzniku enklávy. Proces sociální izolace se prohlubuje, dochází k sociálnímu vyloučení a ke vzniku novodobých ghett – slumů, jak o nich hovoří například Macura¹⁸¹.

Podle Macurovy typologie můžeme identifikovat 3 základní typy romských městských sídel, která vznikla na území Česka v období socialismu a i v transformačním období 90.let zůstala zachována:

- roztroušená chudá obydlí umístěná převážně ve staré chátrající městské zástavbě (např. Nusle, Žižkov, Karlín a Libeň v Praze)
- satelitní sídliště na okrajích větších měst, kde bylo uměle sestěhováno větší množství romských rodin (např. Chánov v Mostě)
- romská sídla na periferiích měst v dělnických koloniích z minulého století

Všechny tyto typy romských sídel jsou do určité míry ohroženy rizikem proměny etnické enklávy v ghetto. V České republice dochází k nebezpečnému trendu vytváření etnicky segregovaných a sociálně slabých sídelních struktur, jejichž prvopočátek je možno vidět už v období socialismu. Cílem státní politiky vůči Romům

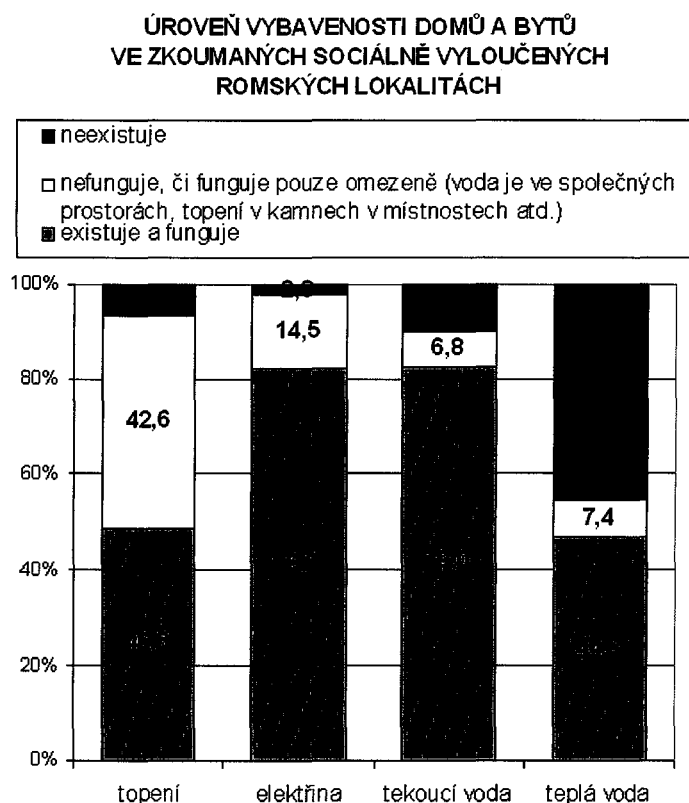
¹⁸⁰ Termín „ghetto“ se v analýze zpracované agenturou Gabal analysis and consulting nepoužívá, neboť dle autorů má příliš negativní konotace, „reprodukuje a dále posiluje záporné vnímání těchto [pozn.: sociálně vyloučených romských] lokalit a motivuje s nimi spojené praktické jednání. Jen málokdo z majoritní společnosti chce bydlet v ghettu nebo jeho bezprostřední blízkosti, stejně jako zde málokdo chce provozovat svoji firmu. Označování nějaké lokality pojmem ghetto tak přispívá k prohlubování sociálního vyloučení jejích obyvatel.“ Viz Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Gabal analysis and consulting. Praha, 2006; str.11. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf [29.11.2006].

¹⁸¹ Viz Macura, V., Petracic, M.: Housing, Urban Planning and Poverty: Problems Faced by Roma/ Gypsy Communities with Particular Reference to Central and Eastern Europe. Council of Europe, MG-S-ROM (99) 1, Strassbourg, 22 February 1999.

v období let 1948-1989 nebyla jejich územní segregace, ale naopak prostorová integrace, tedy prostorové začlenění mezi většinové obyvatelstvo, což odpovídalo hlavnímu cíli – asimilaci Romů, která logicky našla výraz v politice rozptylu romského obyvatelstva. Přesto se již v prvních migračních letech po II. světové válce vytvořila nová soustředění Romů, jejichž výsledkem byla relativní koncentrace Romů v bývalém severočeském, severomoravském a západočeském kraji a vytváření relativně izolovaných etnických enkláv například v už zmíněném Žižkově a Karlíně v Praze, nebo v Kladně. V současné době jsou tyto lokality učebnicovými příklady sociálně vyloučených romských lokalit.

Ve výzkumu bylo zjištěno (respektive z odhadů provedených v rámci výzkumu vyplývá), že nejhorší situace týkající se bydlení je v sociálně vyloučených romských lokalitách s teplou vodou, která neexistuje ve více než 43% lokalitách, a dále s topením, které ve více než 42% lokalit funguje pouze omezeně (topení v kamnech v místnostech). Blíže viz následující graf 3.

Graf 3

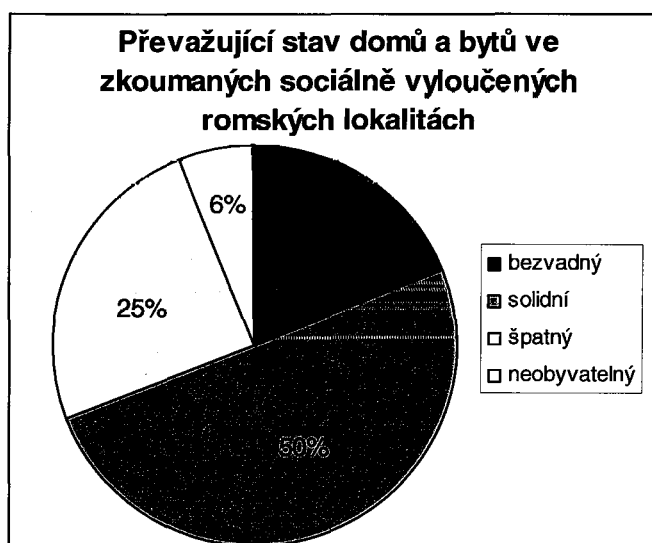
Pramen: Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit. Gabal analysis and consulting.

Dostupné na: http://www.esfcr.cz/mapa/stav_CR1.html [1.12.2007].

Podle dat získaných ve výzkumu interetnických vztahů uskutečněném na Fakultě sociálních studií MU v Brně v letech 2000-2001 žije celkově v ČR asi 15% Romů v bytech III. nebo IV. kategorie – u majority je to přitom jen něco přes 2%. Z hlediska počtu osob na 1 byt stejný výzkum uvádí průměrnou „zalidněnost“ bytu u Romů 4,7 osob, u majority pak 2,9 osob – průměrně tedy téměř 2 osoby navíc u romských domácností¹⁸². Dalo by se očekávat, že průměrný počet osob obývajících byty v sociálně vyloučených romských lokalitách bude ještě vyšší, výzkum provedený agenturou Gabal analysis and consulting tuto hypotézu potvrzuje, ale bohužel v tomto směru neuvádí žádná čísla¹⁸³.

Co se týče technického stavu domů a bytů ve zkoumaných sociálně vyloučených lokalitách, zjištěný stav byl sice v polovině případů solidní, ovšem v 25% případech byl stav obývaných domů či bytů v daných lokalitách špatný a 6% zkoumaných domů či bytů bylo neobyvatelných. Blíže viz následující graf 4.

Graf 4

Pramen dat: Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Gabal analysis and consulting. Praha, 2006; str.17. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf [29.11.2006]. Počet lokalit N=305. Graf vlastní.

¹⁸² Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.141-143.

¹⁸³ Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Gabal analysis and consulting. Praha, 2006; str.10. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf [29.11.2006].

Horší technický stav domů a bytů v sociálně vyloučených romských lokalitách (vlhké plesnivějící zdi, špatný stav omítky někdy i nevyhovující stav střechy), stejně jako nevhodné a nedostačující vytápění nebo absence teplé vody, znamenají nedostatečnou úroveň hygieny v daných lokalitách a často zapříčiňují horší zdravotní stav jejich obyvatel. Jejich už tak omezená zaměstnatelnost tím ještě dále klesá a naopak se posiluje význam nelegálních cest k získání peněz a zabezpečení si bydlení, které ač bývá velmi nekvalitní, je často neadekvátně drahé. Spirála se začíná roztáčet.

Lidé žijící v sociálně vyloučených lokalitách nemají sociální sítě, které by šly ven z dané lokality. Jejich jediné vazby bývají mezi sebou navzájem. Banky jim peníze nepůjčí, protože naprostá většina z nich je nezaměstnaných. Jediná varianta která se nabízí je půjčka na vysoký úrok (lichva), od někoho uvnitř lokality, kdo disponuje penězi. Dlužník se ale většinou velmi brzy stává neschopným dluh splácet, úroky navíc narůstají obrovským tempem. Kde vzít peníze na splacení dluhu? Pro jedince kteří jsou na okraji společnosti, nemají téměř žádné vzdělání, jsou nezaměstnaní a jejich zdravotní stav často není dobrý, jsou možnosti získání peněz na zaplacení předražených nájmů nebo hůře na splacení dluhu velmi omezené a logicky směřují k trestné činnosti. Práce „na černo“, krádeže, prostituce, nabádání dětí ke krádežím a kuplířství jsou pro ně často jedinou možností, jak získat potřebné finance. Lidé, kteří se ocitají v tíživé životní situaci, ze které nevidí žádné východisko, navíc nejsnáze podlehnou prostředkům, které jim alespoň na chvíli „pomohou“ oprostit se od tvrdé reality, jako je alkohol, drogy, herní automaty.

Majoritní společnost bohužel před těmito jevy zavírá oči, nebo je bez jakékoliv znalosti věci rovnou odsoudí, aniž by se snažila pochopit situaci a vyvodit z toho efektivní preventivní opatření. Všechny tyto sociálně patologické jevy vyskytující se v sociálně vyloučených romských lokalitách, většinou nefungují jako alarm, který by majoritě oznamoval „něco je špatně“, ale pouze potvrzují předsudky příslušníků majority vůči Romům.

ZÁVĚREM K PROBLEMATICE SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ ROMŮ

Shrňme si na závěr hlavní charakteristiky sociálního vyloučení (se zřetelem na specifika sociálního vyloučení příslušníků romské menšiny):

- Sociální vyloučení bývá spjato se stigmatizací sociálně vyloučených jedinců nebo skupin.
- Sociální vyloučení je často spojeno s nízkou mírou vzdělanosti a ztíženou možností tuto nevýhodu překonat.
- Sociálně vyloučení jsou více ohroženi nezaměstnaností (determinovanou mimo jiné nízkou mírou vzdělanosti) a s ní spojenou chudobou.
- Sociálně vyloučení často postrádají základní schopnosti jednat s úřady, neznají dobře svá práva a povinnosti, k čemuž se v případě Romů přidává ještě jazyková a kulturní bariéra.
- Charakteristický pro život v sociálně vyloučených romských lokalitách je rizikový životní styl (různé druhy závislostí) a nevyhovující hygienické a bytové podmínky.
- Život v sociálně vyloučených lokalitách se orientuje výrazně na přítomnost, neuvažuje se do budoucna.
- V sociálně vyloučených lokalitách se ve zvýšené míře vyskytuje kriminalita (větší riziko jak stát se pachatelem trestné činnosti, tak stát se obětí), prostituce a lichva.

Přestože v žádném případě nelze klást rovnítko mezi pojmy „Rom“ a „sociálně vyloučený“, problematika sociálního vyloučení se dotýká velké části Romů žijících v ČR. Je proto nanejvýš žádoucí, že MPSV se danou problematikou rozhodlo zabývat blíže a sledovat sociálně vyloučené romské lokality individuálněji.

K ZAMĚSTNANOSTI ROMŮ A JEJICH ZPŮSOBU OBŽIVY

VČERA A DNES

EKONOMICKÉ VAZBY ROMŮ NA MAJORITNÍ SPOLEČNOST V MINULOSTI:

TRADIČNÍ ROMSKÁ ŘEMESLA A JINÉ ZPŮSOBY OPATŘOVÁNÍ OBŽIVY

Současný kritický stav týkající se romské zaměstnanosti a závislosti absolutní většiny Romů na sociálních dávkách poskytovaných státem je jevem poměrně mladým. Zaměstnanost Romů nebyla vždy tak zoufale nízká, jako je v současnosti. Říčan uvádí, že podle odhadů odborníků je v současné době nezaměstnaných 70-85% Romů¹⁸⁴, což je stav který má katastrofální důsledky, protože Romy demoralizuje a kriminalizuje.

Ještě v 70.letech minulého století se zaměstnanost romských mužů téměř shodovala se zaměstnaností obecně¹⁸⁵. Především to bylo důsledkem státní donucovací politiky, podle které se právo na práci v podstatě rovnalo povinnosti pracovat. Komunistický režim tím sice dosáhl téměř stejné zaměstnanosti Romů a majority (v případě Romek byla zaměstnanost o něco nižší, kvůli většímu počtu dětí, o které se déle staraly), tento ukazatel je ale mírně zkreslující. Zaměstnanost Romů byla sice nebyvale vysoká, Romové ale vykonávali pouze nekvalifikované práce, odpovídající jejich nízkému nebo žádnému vzdělání. Na problematičnost této skutečnosti v dané době upozornili a kritický názor publikovali pouze signatáři Charty 77, následující úryvek je z úvahy ze 13.12.1978, podepsané Václavem Havlem a dr. L. Hejdánkem.

„Profesní struktura romské menšiny je dnes o mnoho jednostrannější než v době, kdy Romové žili na okraji společnosti a živili se svými tradičními povoláními, které kromě toho ve svém úhrnu představovaly vyšší kvalifikaci, než jakou představují jejich profese dnes. Některé z těchto tradičním cikánských profesí, např. košíkářství, umělecké kovářství, nacházejí uplatnění i v dnešní době, ale nejsou Romům přístupné. V minulosti žili Romové v bídě, i když jako řemeslníci a jako hudebníci byli uznáváni. Dnešní romští kopáči, uhlíři a pomocní dělníci si vydělají

¹⁸⁴ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.36.

¹⁸⁵ Víšek, Petr: Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989; str.207. In: Romové v České republice (1945 – 1998). Praha, Socioklub 1999.

mnohem více, ale přitom jsou názorným příkladem toho, jak může růst hladina příjmů a výdajů, než vzroste sociální standard. Za současné hospodářské situace však společenská moc potřebuje mít romskou menšinu právě takovou, jaká je – nevzdělanou, bez vyhraněných aspirací. Stále ovšem tento stav trvat nemůže. Potřeba nekvalifikovaných pracovníků potom poklesne a mezi Romy nutně vznikne hrozba masové nezaměstnanosti.¹⁸⁶ Bohužel, tato předpověď byla naprosto přesná..

Zaměstnání na stavbách jako pomocní dělníci, jako kopáči, nebo v případech žen jako uklízečky či pomocné síly v kuchyni determinovaly společenské kontakty Romů. Jediní představitelé majority, se kterými přicházeli denně do styku, byli především lidé z okraje společnosti, bez vzdělání a kvalifikace, nezřídka kriminální jedinci, kteří Romům předávali pouze „kulturu subkultury“, a to subkultury, jenž stála nejnižší na společenském žebříčku. Zaměstnání tak ve svém důsledku přinášelo Romům ze všech očekávatelných pozitivních důsledků (mezi kterými bychom mohli předpokládat v první řadě každodenní blízký kontakt s majoritní kulturou a osvojení si jazyka majority) pouze materiální zabezpečení. Na poli kultury a jazyka naopak Romové získali zkreslenou představu o tom, jak vypadá majoritní kultura a osvojili si jazyk nejnižších sociálních vrstev, s omezenou slovní zásobou.

Slovenští a maďarští usedlí Romové měli dříve v ekonomické struktuře slovenské vesnice společnosti 19. a počátku 20. století své pevné místo. Tento fakt dokládá soupis Romů z roku 1893 z Uherska. Podle něj žilo na území dnešního Slovenska zhruba 36 000 Romů, z nichž 78% bylo zaměstnaných a jen 22% nezaměstnaných, z čehož ovšem většina byly ženy a mládež¹⁸⁷. Zastoupení vybraných profesí mapuje následující tabulka:

¹⁸⁶ Charta 77, 1977-1989. Sestavil V.Prečan, Scheinfeld, Schwarzenberg. Bratislava 1990.

str.217-224. Citováno podle: Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995. str.213.

¹⁸⁷ Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999; str.47.

Tabulka 4:

TRADIČNÍ ROMSKÁ ŘEMESLA, statistika z roku 1893, Uhersko

Způsob obživy	počet osob
Kováři	4597
Hudebníci	4075
Výrobci valek ¹⁸⁸	1817
Provazníci, kartáčníci	1078
Nádeníci	679
Ženské ruční práce	598
Selští sluhové	450
Paliči vápna, zedníci	286
Překupníci	455
Hádání z ruky	109
Zloději	123
Prostitutky	22
Profes. Žebráci	373
Žebračky ¹⁸⁹	2513

Pramen: Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras. Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.34.

Asociální způsoby opatrování obživy jsou v tabulce zastoupeny jen velmi nevýznamným dílem. Podíl žebraček je sice celkem vysoký, ovšem podle Hübschmannové byla žebrota žen pouze příležitostná a pouze doplňkovým způsobem života. Romské ženy navíc často za vyžebnané jídlo vykonaly na selském statku nějakou drobnou práci nebo drobnou úsluhu. Většina Romů vykonávala nějaké řemeslo a jejich služby využívalo majoritní obyvatelstvo. Za svoje služby Romové dostávali hlavně jídlo, případně obnošené šatstvo¹⁹⁰. Peníze byly prestižní záležitostí, kterou za své služby dostávali především romští hudebníci.

S populačním nárůstem se postupně zhoršovaly možnosti Romů uplatnit se s jejich tradičními dědičnými profesemi. Jediným řešením je v takovém případě územní

¹⁸⁸ Valky – tradiční hliněné nepálené cihly.

¹⁸⁹ Hübschmannová uvádí, že žebrota žen byla příležitostná, doplňkový způsob obživy, často ženy za vyžebnané jídlo vykonaly nějakou drobnou práci. Viz Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.34.

¹⁹⁰ Blíže o charakteru odměny za vykonanou práci v tradičním modelu romském a neromském v kapitole „Způsob života příslušníků romského etnika - životní úroveň Romů v kontextu sociálního vyloučení“; str.62-65.

nebo sociální posun. Pro kastovní systém je běžný generační územní rozptyl. Ten ale brzy přestal být funkční. Zbýval tedy pouze posun sociální. Posun vzhůru se ovšem podařil jen malé části Romů, u ostatních směřoval posun dolů k nekvalifikovaným službám, ke kterým není třeba žádné vzdělání.

Tradiční způsob obživy Romů, tedy poskytování některých řemeslných služeb majoritnímu obyvatelstvu nebo hudební produkce na svatbách, oslavách či pohřbech definitivně odsoudil k zániku komunistický režim. V socialistické společnosti, v níž bylo zrušeno soukromé podnikání, do kterého i spadaly tradiční služby poskytované Romy, nebylo pro romské řemeslníky, kteří na výkon svého povolání neměli žádné školy, místo.

Romové tak v socialistické společnosti ztratili možnost být vysoce kvalifikovanými avšak nigramotnými hudebníky, kováři, košíkáři, korytáři a podobně a se stali kopáči nebo přidavači na stavbách. Lidé integrovaní ve stavovské společnosti se stali po 2. světové válce neintegrovatelnými „živly“, neboť kastovní monoprofesní integrace spolu s vyhraněným statutem „cikána“ byla sice funkční ve své době, ale zcela neperspektivní ve vztahu k sociálním změnám¹⁹¹.

Tradiční řemesla, která Romové dříve vykonávali, s nástupem nové doby pomalu vymizela. Ani v dnešní době, kdy je rukodělná výroba opět na vzestupu a poptávka po uměleckých řemeslných výrobcích stoupá, se Romové ke svým řemeslům nevrací. Zatím se nové situaci nedokázali přizpůsobit. Bohužel jim příliš nepomáhá ani stát, a tak systémové řešení v médiích neustále skloňovaného a stále aktuálnějšího „romského problému“ dosud chybí. Jeho neustálé odkládání ze strany vládní politiky, spolu s pravidelným relativně vysokým ročním přírůstkem romské populace, způsobuje stále vyhrocování problému s velkým otazníkem na konci. O současnou situaci v zaměstnanosti Romů pojednává následující kapitola.

ROMOVÉ NA SOUČASNÉM TRHU PRÁCE

Omezený přístup na trh práce je jedním z nejvýznamnějších faktorů vedoucích k sociálnímu vyloučení, o němž jsem hovořila v předchozí kapitole „Způsob života příslušníků romského etnika - životní úroveň Romů v kontextu sociálního vyloučení“.

¹⁹¹ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str.39.

Hlavními příčinami omezeného přístupu Romů na trh práce jsou v první řadě nízká vzdělanostní a kvalifikační úroveň napříč celou romskou populací, částečně zapříčiněná nedostatečnou péčí věnovanou ve školách romským dětem a částečně nezájmem o vzdělání ze strany Romů¹⁹². Ve druhé řadě jsou to předsudky zaměstnavatelů a s nimi spojená určitá míra diskriminace Romů na základě jejich etnické příslušnosti.

Celková průměrná nezaměstnanost Romů je podle dostupných dat mnohonásobně vyšší než u majoritní populace. Podle výpočtu provedeného na datech získaných v deseti lokalitách byla specifická míra nezaměstnanosti Romů v roce 2001 čtyřnásobně vyšší oproti majoritní populaci¹⁹³. Podíl zaměstnanosti u dospělých Romů nad 18 let je asi 32%, podíl nezaměstnaných zhruba 27%, zbytek jsou ekonomicky neaktivní¹⁹⁴. Záleží ovšem samozřejmě na konkrétní lokalitě a její celkové míře nezaměstnanosti (zatímco např. v Českém Krumlově je dle uvedeného výzkumu realizovaného v roce 2001 zaměstnáno celých 55% dospělých Romů a jen 17% je závislých na sociálních dávkách, v Praze je zaměstnaných zhruba 30% Romů a 45% je na sociálních dávkách, a kupříkladu v Chomutově je zaměstnaných pouze 12% Romů a 67% je závislých na sociálních dávkách)¹⁹⁵.

Podle zprávy agentury ČTK Z 10.1.2005 úřady práce odhadují, že tři čtvrtiny nezaměstnaných Romů jsou bez práce déle než rok, 30% z nich déle než čtyři roky. Pouze 7% až 12% Romů do 55 let prošlo rekvalifikací¹⁹⁶. Kromě nízké vzdělanostní úrovně jsou pro Romy významnou překážkou při získávání zaměstnání předsudky zaměstnavatelů. Někteří z nich se osobně setkali s romskými pracovníky se špatnou morálkou a další Romy proto již přijmout nechtějí, někteří mají proti Romům apriori negativní předsudky vycházející z kulturních stereotypů, které se k Romům váží.

Cílem státní politiky zaměstnanosti by mělo být vytvoření speciálních programů na podporu této skupiny osob. V roce 2006 však žádný takový konkrétní program zaměřený na podporu příslušníků romské menšiny na celostátní úrovni neexistoval. Problematika zaměstnání Romů byla na této úrovni zahrnuta pouze

¹⁹² Blíže viz kapitola „Romové v ČR a školní vzdělání“; str.90-92.

¹⁹³ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.156.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.156.

¹⁹⁶ Viz „Zpráva: Stát dává víc peněz, nezaměstnanost Romů ale neklesá.“ ČTK, 10.1.2005. Dostupné na: http://www.romea.cz/index.php?id=servis/z2005_0010 [25.11.2007].

v obecných vládních programech na zaměstnání sociálně ohrožených skupin obyvatelstva, kam spadají „příslušníci romských komunit, zdravotně postižené osoby, věkově starší osoby a mladé do 25 let, bez kvalifikace nebo s nízkou úrovní kvalifikace“¹⁹⁷. Tato skutečnost vychází z právní situace v ČR, kdy (jak již bylo uvedeno výše v kapitole o způsobu života příslušníků romského etnika v kontextu sociálního vyloučení) je státním orgánům ze zákona zakázáno shromažďovat statistické údaje o etnických menšinách – tedy včetně dat o nezaměstnanosti Romů. Bez těchto přesných údajů je ale velmi obtížné sestavovat programy na podporu zaměstnanosti příslušníků romské menšiny tak říkajíc „na míru“. Následující text je citací popisu opatření pro podporu příslušníků romských komunit:

„Opatření 2.1 „Integrace specifických skupin obyvatelstva ohrožených sociálním vyloučením“ je zaměřeno na příslušníky romských komunit, zdravotně postižené osoby, věkově starší osoby a mladé do 25 let, bez kvalifikace nebo s nízkou úrovní kvalifikace. Opatření je realizováno prostřednictvím nadregionálního grantového schématu *„Začlenění skupin ohrožených sociálním vyloučením“*. V první výzvě bylo vybráno k realizaci celkem 24 projektů, z toho bylo smluvně zabezpečeno 20 projektů. V druhé výzvě bylo předloženo 138 projektů, jejichž hodnocení nebylo k 30. 6. 2006 ještě ukončeno. V rámci tohoto opatření pověřené úřady práce realizují národní projekt *„Příprava na práci“*. Cílem je vyrovnání příležitostí v přístupu ke vzdělání, zaměstnání a dalšímu společenskému a pracovnímu uplatnění příslušníků skupin ohrožených sociálním vyloučením. Dosud bylo smluvně zabezpečeno 13 projektů. Počet podpořených klientů v rámci opatření k 30. 6. 2006 představuje 1 611 osob, účastníků kurzů bylo zatím 1 327.“¹⁹⁸

Na regionálních úrovních je situace podobná – Romové bývají zahrnuti do programů na podporu zaměstnávání lidí na okraji společnosti, lidí bez vzdělání a kvalifikace, do programů na podporu zaměstnávání nejmladších věkových skupin (absolventů). Programy které by byly zaměřeny čistě na příslušníky romského etnika prakticky neexistují. Přes oficiální informace, které poskytuje ministerstvo práce a sociálních věcí, se pro rok 2006 na regionální úrovni lze dopátrat pouze k jedinému programu na podporu zaměstnanosti, který jako jednu z cílových skupin uvádí

¹⁹⁷ Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v 1. pololetí 2006. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, říjen 2006; str.64. Dostupné na:
http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/trh_prace/rok2006p1/Analyza0606.pdf [2.1.2007].

¹⁹⁸ Tamtéž.

adresně příslušníky romské menšiny (opět se nejedná o program zaměřený pouze na Romy). Jde o program MEMENTO II. realizovaný úřadem práce v Mostě. Jedná se přitom o program „na podporu společenské a pracovní resocializace a integrace příslušníků romských komunit, osob z odlišného kulturního prostředí, znevýhodněných na trhu práce“.¹⁹⁹

Nabídka programů v rámci aktivní politiky zaměstnanosti, které by alespoň jako jednu z cílových skupin uváděly příslušníky romské menšiny značně zaostává za nabídkou programů zaměřených na ostatní rizikové skupiny na trhu práce. Ku příkladu ve srovnání s obrovským množstvím programů na podporu zaměstnávání absolventů je nabídka programů na podporu zaměstnávání Romů v podstatě mizivá. Lze přitom samozřejmě namítnout, že skupina absolventů si tuto výjimečnou pozornost zaslouží. Navíc do těchto programů spadají i romští absolventi, protože tyto programy bývají zaměřeny právě na skupinu absolventů s nízkou nebo vůbec žádnou kvalifikací, kam patří většina příslušníků romského etnika. Současně je ale třeba vzít v úvahu skutečnost, že Romové jsou zcela specifickou skupinou se zcela specifickými potřebami, které vyplývají z jejich kulturní odlišnosti. Vycházet při sestavování programů na podporu příslušníků romské komunity (ať už v oblasti zaměstnanosti nebo výše diskutovaného bydlení) pouze z jejich sociální úrovně, je přístup, který se již v minulosti ukázal jako nezcela funkční a správný. Přesto je některými odborníky stále obhajován, s odvoláním na to, že akcentovat pouze etnický rozměr dané problematiky není politicky korektní a může to odporovat antidiskriminačním zákonům. Korektnější je zahrnout Romy do skupiny „obtížně zaměstnatelných osob“, „osob ohrožených sociálním vyloučením“ a podobně. Takový přístup prosazuje například Pavel Říčan, podle něhož je třeba zajímat se o bídu jako takovou (ekonomickou, zdravotní, kulturní, civilizační či mravní) bez ohledu na barvu pleti²⁰⁰. V tom má zajisté pravdu, nicméně dle mého názoru, podpořeného mimo jiné například zmiňovaným výzkumem sociálně vyloučených romských lokalit, mají specifické programy zaměřené na příslušníky romského etnika nepopíratelné

¹⁹⁹ Program Memento II, úřad práce v Mostě. Dostupné na:

http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/programy_zamest/regionalni/2006regionalni/01_mementoi
[2.2.2007].

²⁰⁰ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.76.

výhody, vycházející právě z jejich úzké specializace na jednu skupinu osob²⁰¹. Mohli bychom sice namítnout, že takové programy mohou podporovat jejich exkluzi, tím že nepodporují přirozené kontakty s majoritou, mnohem větší riziko exkluze ovšem představuje pro Romy nezaměstnanost.

Vraťme se k otázce zaměstnanosti Romů. Závažný problém, který ještě zbývá zmínit, je otázka sociálních dávek v nezaměstnanosti a nastavení minimální mzdy. Sociální politika státu, který téměř vůbec nemotivuje své občany k pracovní činnosti, má největší dopad právě na příslušníky romské menšiny – skupinu obyvatel s nejnižším vzděláním, kteří nejsou historicky na pravidelnou práci zvyklí. Z domova si do života často neodnáší ani základní pracovní návyky – mnoho mladých Romů, kteří vstupují na trh práce, nikdy neviděli své rodiče pracovat. Lidé, kteří nemají téměř žádné vzdělání a kvalifikaci a rodina je nemotivuje k tomu, aby si aktivně hledali zaměstnání se snadno stanou závislými na sociálních dávkách vyplácených v nezaměstnanosti. Tyto dávky jsou totiž zvláště pro rodiny s více dětmi často vyšší, než jaká je mzda nekvalifikované pracovní síly, kterou Romové ve velké většině jsou²⁰². Stačilo by přitom nastavit systém sociálních dávek a výši minimální mzdy tak, aby příjem člověka byl vždy vyšší když je zaměstnaný než když je nezaměstnaný, a to nutně o částku, která by nebyla zanedbatelná²⁰³.

Problém nezaměstnanosti má pro Romy ještě pár typických východisek:

Nejčastějším je bezpochyby práce v rámci šedé ekonomiky – tedy lidově práce „na černo“. Ivana Šimíková odhaduje, že zhruba každý druhý romský muž, který nežije v oblasti s vysokou mírou nezaměstnanosti, případně v ghettu, je alespoň jednou ročně tímto způsobem zaměstnán²⁰⁴. Tento způsob zaměstnávání je pro zaměstnavatele zvláště výhodný právě u obtížně zaměstnatelných osob, jako jsou příslušníci romského etnika. Nemají mnoho jiných příležitostí na oficiálním trhu práce, jejich práce tudíž nemusí být hodnocena tak vysoko, jak by být měla.

²⁰¹ Blíže viz kapitola „Způsob života příslušníků romského etnika - životní úroveň Romů v kontextu sociálního vyloučení“; str.65-66.

²⁰² Viz např. Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.76-77.

²⁰³ Otázka k diskuzi by pochopitelně byla, kolik by taková částka měla minimálně být, aby byl rozdíl dostatečně motivující..

²⁰⁴ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.62.

Zaměstnanec, který pracuje „na černo“ je snadno manipulovatelný, nelze se dovolávat zákoníku práce..

Legální formou zaměstnání, která ovšem nezakládá pravidelný příjem, jsou některé sezónní a příležitostné formy zaměstnání, nebo veřejně prospěšné práce. Ani jedna z těchto forem práce ale problém romské nezaměstnanosti ve skutečnosti neřeší.

Shrňme si závěrem kapitoly nejdůležitější rysy problému nezaměstnanosti příslušníků romské minority:

- Romové jsou jedna z rizikových skupin na trhu práce, u které je situace s nezaměstnaností tak závažná, že se prakticky stalo standardem být jako Rom nezaměstnaný.
- Romové nejsou historicky zvyklí na pravidelnou práci jako zaměstnanci, mladí nevidí v tomto směru většinou žádný vzor ve svých rodičích a doma nejsou motivováni aby si aktivně hledali práci.
- Tradiční romská řemesla, kterými byli Romové dříve propojeni s majoritní společností defacto vymizela a Romové se stali nekvalifikovanou pracovní silou.
- Zatímco během komunistického režimu získali Romové zaměstnání i jako nekvalifikovaní dělníci (zaměstnání být museli a zaměstnavatelé měli povinnost je zaměstnat), se změnou režimu se naplnila hrozba masové nezaměstnanosti Romů, kteří už jako nekvalifikovaná pracovní síla nejsou žádáni.
- Vysoká míra nezaměstnanosti Romů vychází především z jejich nízké vzdělanostní a kvalifikační úrovně²⁰⁵.
- Systém sociálního zabezpečení je v současné době nastaven tak, že lidem s nízkou nebo žádnou kvalifikací se „nevyplatí“ pracovat²⁰⁶.

²⁰⁵ Viz následující kapitola „Romové v ČR a školní vzdělání“; str.84-100.

²⁰⁶ Etnická příslušnost při tom pochopitelně nehraje roli, v případě Romů se na problém upozorňuje jednak proto, že většina Romů spadá do kategorie nekvalifikované pracovní síly a jednak proto, že vzhledem k vyššímu počtu dětí je podpora, kterou dostávají od státu v nezaměstnanosti, vyšší a motivace pracovat tak ještě klesá.

- Velká část Romů využívá nabídek práce „na černo“, někteří jsou alespoň občas zaměstnáni v rámci sezónních nebo příležitostných pracovních nabídek.
- Programy na podporu zaměstnanosti příslušníků romské menšiny jsou většinou součástí programů podporujících zaměstnanost šířeji definovaných rizikových skupin, jako jsou lidé s nízkou kvalifikací, sociálně vyloučení a podobně. Specifické programy zaměřené na zaměstnanost Romů jsou spíše výjimkou.
- Kromě uvedených faktorů ovlivňuje úroveň zaměstnanosti Romů přístup zaměstnavatelů, kteří stále často uplatňují některé diskriminující přístupy a řídí se obecně vžitými kulturními stereotypy a předsudky.

ROMOVÉ V ČR A ŠKOLNÍ VZDĚLÁNÍ

K POJETÍ VZDĚLANOSTI V ROMSKÉ A EVROPSKÉ KULTUŘE

Vzdělání patří v evropské kultuře už po mnohá staletí k vysoce ceněným hodnotám. Přestože se konkrétní podoba ideálu vzdělanosti v čase proměňovala, jeho význam v evropské kulturní tradici je značný. Romská kultura takový ideál vzdělanosti nezná.

Pojetí vzdělání v romské kultuře dobře ilustruje už samotný romský výraz pro „učit se“ – romsky „*sikhl'ol*“, jehož skutečný význam je značně odlišný od našeho pojetí výrazu „učit se“. V romštině „*sikhl'ol*“ znamená učení spontánní, učení pozorováním a napodobováním, učení se konkrétním dovednostem (jejichž význam je utilitární a tedy tomu, kdo se učí, zcela jasný). Při osvojování těchto dovedností se využívaly zejména smysly a pohybové ústrojí²⁰⁷. Tento způsob učení v romské kultuře absolutně převažoval nad učením četbou, studiem, při němž je zapotřebí vůle, kázeň a racionální úsilí. Zapříčinily to především specifické historické zkušenosti romského etnika, pro jehož příslušníky byl jiný způsob učení po staletí prakticky nedostupný a navíc zcela nepotřebný.

V hindštině se pro učení, při kterém je zapotřebí kázeň, vůle, racionální úsilí, užívá výraz *parhná*, který se ale v romštině – narozdíl od hindského „*sikhná*“ (významově odpovídající romskému „*sikhl'ol*“) – neujal. V současné době nicméně můžeme na dnešní romštině vidět určitý posun ve vnímání pojmu učit se – pro přípravu romských dětí do školy se začíná v romských rodinách užívat namísto slovesa „*te sikhl'ol*“ sloveso ve tvaru „*te sikhl'arel pes*“ – tj. učít se záměrně²⁰⁸.

Oproti tomu, jaký význam je připisován vzdělání v evropské kultuře, v romské kultuře školní vzdělání (respektive obecně vzdělání získané studiem, četbou knih) nemá v podstatě žádnou tradici. V tradiční romské komunitě byla vysoce ceněna moudrost stáří, životní zkušenosti. Škola jako instituce, jak ji známe my, neexistovala. Děti se vše potřebné k životu v komunitě učily doma – osvojovaly si

²⁰⁷ Hübschmannová, Milena: Pojem „učit se“ v romštině. In: Romano džaniben 3/1995; str. 39. Přejato z: Balvín, Jaroslav: Výchova a vzdělávání romských žáků jako pedagogický systém. Praha, Radix a Hnutí R 2004; str.14-15.

²⁰⁸ Balvín, Jaroslav: Výchova a vzdělávání romských žáků jako pedagogický systém. Praha, Radix a Hnutí R 2004; str.15.

kulturní vzorce, modely jednání v různých situacích a učily se praktickým dovednostem pozorováním dospělých a jejich nápodobou. Řemesla se „dělala“ z generace na generaci, školy na ně nebylo třeba, veškeré potřebné dovednosti a znalosti pro jejich vykonávání děti získávaly od svých rodičů. Služby Romů (především romských hudebníků, kovářů, kotlářů, ale i jiných) často využívalo i majoritní obyvatelstvo, protože Romové za své služby většinou mnoho nechtěli a navíc byli často jediní, kdo tyto služby nabízel²⁰⁹.

Romští řemeslníci jako příslušníci určité *džáti*²¹⁰, kterou charakterizuje profesní vymezenost a nepřechodnost, neměli mnoho možností pro posun na společenském žebříčku. Posun vzhůru byl ještě ztížen tím, že vzdělání se ve školách dětem dostávalo výhradně pomocí majoritního jazyka, který Romové většinou neovládali příliš dobře. Pokud se však přeci některým výjimečným jedincům přechod mezi *raja* (vzdělané pány) podařil, přestoupili zároveň do jiné etnokulturní existence, pro ostatní z romské komunity přestali existovat jako *cigáni*²¹¹.

Situace, kdy Romové školní vzdělání nepotřebovali, ovšem postupem času přestávala platit. Tradiční řemesla začala nahrazovat průmyslová výroba a o služby Romů se pomalu snižoval zájem. Kromě toho se vzdělání postupně začalo stávat něčím, co v základní formě nařizuje a zároveň zajišťuje všem občanům stát.

Gramotnost obyvatelstva českých zemí se začala výrazněji zvyšovat od konce 18. století, od zavedení povinné školní docházky pro děti ve věku 6-12 let v roce 1774 Marií Terezií. V průběhu celého 19. století gramotnost obyvatelstva průběžně stoupala, takže na začátku 20. století byla již téměř 100% – podle sčítání lidu z roku 1921 neumělo číst a psát jen přibližně 2,71% obyvatel starších 5 let, v roce 1930 to ve sčítání lidu uvedlo 1,32% obyvatel starších 10 let a v roce 1950 bylo podle sčítání lidu bez vzdělání jen 0,32% obyvatel starších 15 let²¹².

²⁰⁹ Blíže o tradičních řemeslech Romů a jejich významu pro majoritní společnost viz kapitola „K zaměstnanosti Romů a jejich způsobu obživy včera a dnes“; str. 74-77.

²¹⁰ Džáti čili kasta, slovo pův. z hindštiny; blíže viz kapitola „O původu romského etnika – kořeny romské kulturní tradice“; str. 14.

²¹¹ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002; str. 38.

²¹² Pramen dat: Sčítání lidu 1921. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na: [http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/F0F493A508D2A726C1256E66004CAA7B/\\$File/tab4_21.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/F0F493A508D2A726C1256E66004CAA7B/$File/tab4_21.pdf) [9.7.2007];

Od roku 1950 se podíl obyvatel bez vzdělání už výrazně neměnil – ve všech zkoumaných letech se pohyboval okolo 0,3%, přičemž nejnižší byl zjištěn ve sčítání lidu z roku 1980 – 0,25% a nejvyšší při posledním sčítání z roku 2001 – 0,44%²¹³.

V případě Romů byl podíl osob bez vzdělání po dlouhou dobu velmi vysoký a s majoritním obyvatelstvem naprosto nesrovnatelný. Ještě při sčítání lidu v roce 1970 bylo zjištěno, že téměř 22% romských mužů a přes 32% romských žen nemělo žádné vzdělání²¹⁴, v kategorii osob v postproduktivním věku to bylo dokonce téměř 70%²¹⁵. V současnosti se problém posunul o úroveň výše – většina Romů dosahuje maximálně základního vzdělání. Blíže v následující subkapitole.

VZDĚLANOSTNÍ STRUKTURA ROMSKÉHO ETNIKA V ČR

Současná odhadovaná struktura vzdělanosti romského etnika v ČR vychází z historického vztahu Romů k našemu typu vzdělávání, jak bylo popsáno v předcházející subkapitole. Nutno přiznat jako zásluhu komunistickému režimu, že procento Romů, kteří dnes nemají žádné vzdělání je oproti době před čtyřiceti lety už téměř zanedbatelné. Ve výzkumu interetnických vztahů, který se uskutečnil na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v letech 2000-2001 uvedlo tento údaj 3% romských respondentů²¹⁶, ve sčítání lidu z roku 2001 ho uvedlo 8% respondentů²¹⁷, kteří se přihlásili k romské národnosti. Vzhledem k výše uvedeným

Sčítání lidu 1930. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A475546F7A501F9CC1256E660042E667/\\$File/tab4_30.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A475546F7A501F9CC1256E660042E667/$File/tab4_30.pdf)

[9.7.2007]; Sčítání lidu 1950. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A02303F8F72DECDBC1256E6600369D48/\\$File/tab3_50.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A02303F8F72DECDBC1256E6600369D48/$File/tab3_50.pdf)

[9.7.2007].

²¹³ Pramen dat: Vývoj úrovně vzdělanosti obyvatelstva ČR v letech 1950-2001 podle výsledků sčítání lidu v letech 1950-2001. Český statistický úřad. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AACFA/\\$File/411303a2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AACFA/$File/411303a2.pdf) [11.11.2007].

²¹⁴ Romové v České republice (1945 – 1998). Praha, Socioklub 1999; str.206.

²¹⁵ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.65.

²¹⁶ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. str.135.

²¹⁷ Sčítání lidu 2001. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

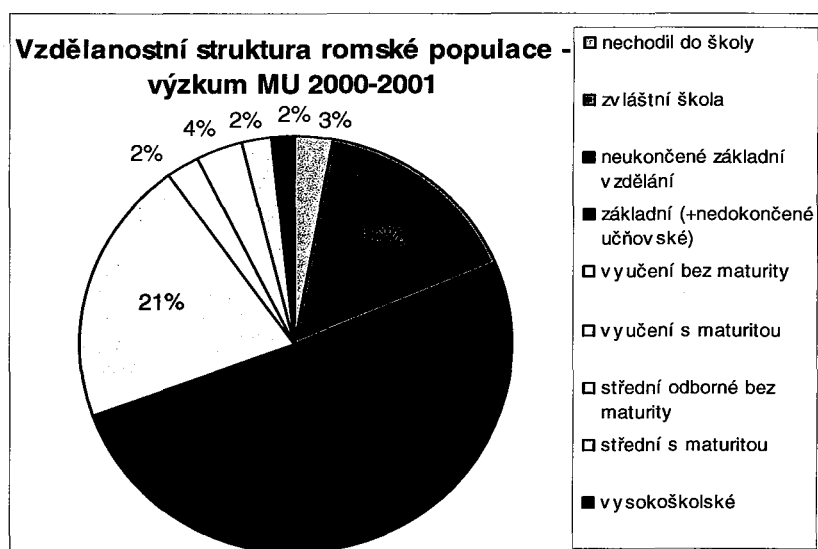
[http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002F08A5/\\$File/41320507.pdf](http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002F08A5/$File/41320507.pdf) [9.7.2007].

výhradám k výsledkům sčítání lidu z roku 2001 v případě Romů²¹⁸, lze za bližší realitě považovat první údaj.

Uvedený výrazný posun ve vzdělanosti Romů má ovšem i svá „ale“, která jsou v mnoha ohledech velmi vážná. Především se jedná pouze o značně povrchní vzdělanost. Romové většinou dosahují maximálně základního vzdělání, se kterým nejsou schopni uspět na trhu práce v konkurenci s majoritním obyvatelstvem.

Ve zmíněném výzkumu interetnických vztahů, který se uskutečnil na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v letech 2000-2001 bylo zjištěno, že až 70% Romů má nejvýše základní vzdělání (téměř 16% z nich dokonce pouze zvláštní školu²¹⁹ a asi 10% z nich základní školu neukončilo), vyučeno bez maturity je asi 21% Romů, pouze necelých 5% má maturitu a jen 2% mají dokončenou vysokou školu²²⁰. Blíže viz následující graf.

Graf 5

Pramen dat: Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. str.134-137.

Výběrový vzorek N = 863. Graf vlastní.

Pro srovnání uvádím také výsledky sčítání lidu z roku 2001. Graf 6, sestavený z těchto dat, sice pracuje s mnohonásobně vyšším výběrovým vzorkem, ten je ale

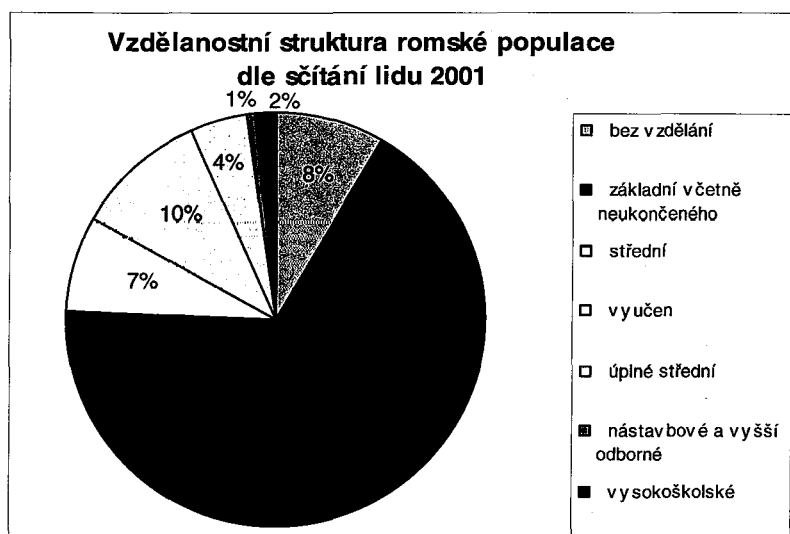
²¹⁸ Blíže viz kapitola „Romská menšina v České republice dnes – základní data a skutečnosti“; str.47-51.

²¹⁹ Problematika zařazování romských dětí do zvláštních škol je blíže rozebírána dále v textu, v samostatné subkapitole „Romové a vzdělávání ve zvláštních školách“; str.92-98.

²²⁰ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.134.

velmi specifickým „výběrem“²²¹. Vzhledem k faktu, že se v tomto sčítání přihlásil k romské národnosti jen zlomek předpokládaného počtu Romů žijících v České republice, nelze data získaná z tohoto sčítání považovat za reprezentativní. Je naopak možné, že Ti, kdo se ve sčítání přihlásili k romské národnosti, tvoří v rámci romského etnika specifickou skupinu, která může být charakterizována zcela specifickými demografickými údaji.

Graf 6

Pramen dat: Sčítání lidu 2001. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:
[http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002F08A5/\\$File/41320507.pdf](http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002F08A5/$File/41320507.pdf) [11.11.2007]

Data ze sčítání lidu a z výzkumu provedeného MU nejsou plně komparabilní vzhledem k užití mírně odlišných kategorií vzdělanosti. Přestože ale bylo ve sčítání lidu použito mírně odlišných kategorií vzdělanosti než ve výzkumu MU, základní rys charakteristický pro vzdělanost romského etnika je v obou případech stejný – většina respondentů dosáhla maximálně základního vzdělání. I procentuálně jsou oba údaje téměř totožné – v případě sčítání lidu uvedlo jako nejvyšší dosažené vzdělání 68% respondentů základní vzdělání (včetně neukončeného), v případě výzkumu, který provedla Masarykova univerzita uvedlo téměř 16% zvláštní školu, 10% neukončené základní vzdělání a 40% základní vzdělání, což dohromady dává 66%.

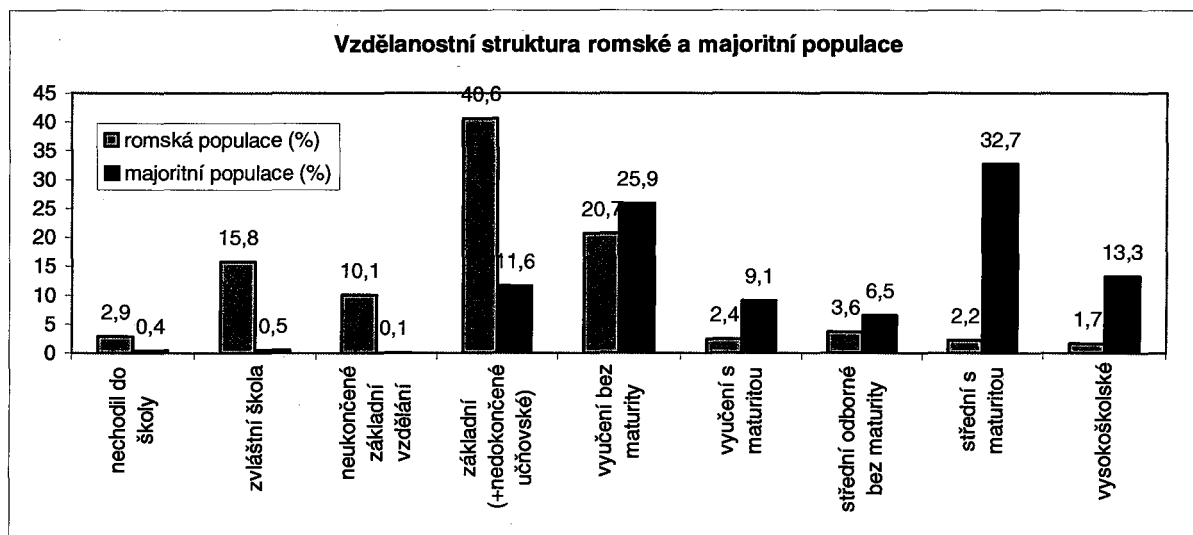
²²¹ K romské národnosti se ve sčítání lidu z roku 2001 přihlásilo jen 11 746 obyvatel, tj. cca 4-6% odhadovaného počtu Romů žijících v České republice. Blíže viz kapitola „Romská menšina v České republice dnes – základní data a skutečnosti“; str.47-51.

Vzdělanost příslušníků romského etnika se přitom mírně liší v případě mužů a v případě žen. Romští muži jsou významně častěji vyučeni než romské ženy (do kategorie „vyučeni bez maturity“ spadá podle stejného výzkumu asi 25% romských mužů a jen asi 17% romských žen). Ty jsou zase významně častěji zastoupeny v kategoriích nižší úrovně vzdělání (celých 75,5% romských žen má nejvýše základní vzdělání, romských mužů ve stejné kategorii je přitom jen 63%). V kategoriích vyššího vzdělání není mezi muži a ženami větší rozdíl²²².

Pro ilustraci by bylo možno uvést i obdobné srovnání výsledků sčítání lidu a výsledků výzkumu MU pro vzdělanostní strukturu majority. Nicméně vzhledem k tomu, že ve sčítání lidu se k romské národnosti přihlásilo tak mizivé procento z předpokládaného počtu Romů žijících u nás, nelze zbytek populace označit za majoritu. Takové srovnání by nemělo velkou výpovědní hodnotu.

Zajímavější je srovnání vzdělanostní struktury majority a romského etnika. Vzhledem ke všem uvedeným výhradám k výsledkům sčítání lidu, užívám data získaná z již citovaného výzkumu provedeného MU v letech 2000-2001. Rozdíl mezi strukturou vzdělání u romské a majoritní populace demonstruje následující graf 7.

Graf 7

Pramen dat: Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. str.134-137. Výběrový vzorek N = 863 (Romové) a N = 1001 (majorita). Graf vlastní.

Srovnání struktur nejvyššího ukončeného vzdělání Romů a majority ukazuje dva naprosto odlišné světy. Zatímco pro majoritu vzdělání základní školou

²²² Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. str.135.

v absolutní většině případů teprve začíná, pro Romy většinou základní školou končí. Tato diametrální odlišnost má pochopitelně dalekosáhlé důsledky pro následnou konkurenceschopnost Romů na trhu práce²²³. Speciální kapitolu v souvislosti s nízkou vzdělanostní úrovní Romů tvoří problematika vzdělávání Romů ve zvláštních školách, které se budu věnovat v jedné z následujících subkapitol.

ROMSKÉ DÍTĚ V ČESKÉ ŠKOLE

Škola jako instituce je stále v povědomí Romů jako instituce majority, instituce, která potlačuje individualitu a snaží se děti „předělat k obrazu svému“, převychovat je k hodnotám, které právě ona považuje za správné. Postoj učitelů v českých školách, stejně jako postoj majoritních rodičů, poměrně výstižně charakterizuje výrok „Dítě by se mělo přizpůsobit škole.“²²⁴ Romští rodiče ale očekávají, že škola by se naopak měla přizpůsobit dětem, protože při výchově romských dětí se v romské komunitě tradičně vše více přizpůsobovalo dětem, namísto toho, aby se od nich čekalo, že se přizpůsobí ony. V českých školách není zvykem přistupovat k dětem individuálně, ale naopak ke všem stejně, přičemž měřítkem je průměr – výrazné odchylky oběma směry nejsou vítány. V současné době sice existují speciální vzdělávací programy pro „nadané děti“ (děti výrazně nadprůměrně inteligentní), děti s fyzickým nebo mentálním handicapem jsou integrovány do běžných tříd a učí se podle vlastních individuálních vzdělávacích plánů ve třídě mezi ostatními „normálními“ dětmi, nicméně respekt k odlišnostem a zohlednění speciálních vzdělávacích potřeb dětí ve výuce stále bohužel není na všech školách samozřejmostí.

Problém je ovšem na obou stranách. Na jednu stranu učitelům chybí individuální přístup k romským dětem, takový, jaký by potřebovaly, se znalostí kulturně historického pozadí a se znalostí důvodů jazykových problémů romských dětí. Učitelé bohužel navíc často romským dětem už při první známce problémů (pokud tak neučiní hned na začátku, když zjistí, že mají ve třídě Roma) přidělí nálepkou „nezvladatelných nevychovaných romských dětí“, pro které škola „prostě není“ a kterými se tedy vlastně nemá ani cenu zabývat.

²²³ Více o problematice uplatnění Romů na trhu práce viz kapitola „K zaměstnanosti Romů a jejich způsobu obživy včera a dnes“. str.77-83.

²²⁴ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003;str.156.

Chyba je ale také na straně Romů samotných. Pavel Říčan v knize „S Romy žít budeme – jde o to jak“ vysvětluje, že podle teorie rezistence lze slabý školní prospěch romských dětí z části vysvětlit přímo odporem k tomu typu vzdělání, jež předává naše škola²²⁵. Takové vzdělání nemá v romské komunitě žádnou tradici a je jen málo ceněno²²⁶. K důvodům kulturně-etnickým v tomto případě přistupuje také fakt, že Romové jsou ve většině příslušníky nižší sociální vrstvy, jenž pochopitelně cení jiné znalosti a dovednosti, než ty, které lze získat ve škole, primárně přizpůsobené středním a vyšším vrstvám. Tento pochopitelný odpor přechází přirozeně z rodičů na děti.

Ve stejné knize Říčan popisuje, že zlom většinou nastává přibližně v pátém ročníku, kdy kromě nastupující puberty dochází k jevu, který někdy učitelé nazývají „volání krve“ – dítě ztrácí zájem o školu, zhoršuje se mu prospěch a je vzpurné. Z části to lze vysvětlit tím, že ve vyšších ročnících se romským dětem dostává doma stále menší podpory. Látka vyšších ročníků je vnímána z hlediska romské komunity v podstatě jako zbytečná. Navíc v romské komunitě je dítě dříve přibíráno k činnostem dospělých, a tak nemá doma čas ani klid na stále náročnější učivo, pro které je určitá domácí příprava nutná²²⁷. Starší děti musí v romské rodině hlídat mladší sourozence, ale také zřejmě mnohem více než majoritní děti musí pomáhat doma – nakupovat, uklízet nebo pomáhat s vařením, přičemž nejvíce práce musí zastat nejstarší dívka. Tento fenomén zaznamenala ve své diplomové práci, ve výpovědích romských dětí, se kterými prováděla rozhovory, v roce 1996 Lada Viková²²⁸. Odlišná výchova a jiné priority Romů jsou jedním z hlavních důvodů problémů romských dětí ve škole²²⁹. Jiné priority se zrcadlí například v tom, že romští rodiče se mnohem více než rodiče majoritních dětí zaměřují na pocity svých dětí, na to, aby se dítě ve škole cítilo dobře. Tak se může snadno stát, že romská matka nepošle dítě do školy jen proto, že neměla peníze na to, aby ho do školy vybavila takovou svačinou, jakou mívají

²²⁵ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.112.

²²⁶ Blíže o dané problematice předcházející subkapitole „K pojetí vzdělanosti v romské a evropské kultuře“; str.84-86.

²²⁷ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.115.

²²⁸ Viková, Lada: Obraz současné romské rodiny z pohledu dětí a znalost romštiny u těchto dětí.

Diplomová práce. Praha, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1996; str.46-51.

²²⁹ Problematika odlišné výchovy romských dětí a odlišných očekávání již byla rozebírána v kapitole „Specifika romské kulturní tradice a romského jazyka“; str.51-60.

spolužáci. Nebo nechá dítě raději doma proto, že se zmínilo o tom, že ho ve škole nemají rádi, že si ho paní učitelka nevšimá...nebo cokoliv jiného, co signalizuje, že tam z nějakého důvodu nechce jít. Majoritní děti jsou z domova zvyklé, že některé věci „se prostě musí“, ať už se jim to líbí nebo ne a ať už si o tom myslí co chtějí. Romské děti si takový přístup z domova zpravidla neodnáší. Jsou zvyklé pravidla dodržovat výhradně pokud jim rozumí a pokud respektují jejich význam²³⁰.

Vzdělání ve většině případů nepatří k hodnotám, které by romští rodiče svým dětem vštěpovali, stejně jako nelpí na základním předpokladu jeho dosažení, jímž je pravidelná školní docházka. Romští rodiče spíše upřednostní pocity svých dětí před domlouváním, že „do školy se chodit musí“²³¹.

ROMOVÉ A VZDĚLÁVÁNÍ VE ZVLÁŠTNÍCH ŠKOLÁCH²³²

Zásadní otázkou, která je v odborných kruzích stále diskutována, je otázka přeřazování romských dětí do zvláštních škol. Přestože v nedávné době byl termín „zvláštní škola“ nahrazen novějším „základní školy se speciálními vzdělávacími programy“, pro potřeby této práce budu užívat spíše staršího, vžitého označení²³³.

Proč se touto problematikou vůbec zabývat, když tedy „zvláštní školy“ jako takové podle Školského zákona z roku 2004 již neexistují? V první řadě proto, že přestože záměrem toho zákona není jen změna názvu těchto škol ale změna systémovějšího charakteru, bylo by velmi krátkozraké tvrdit, že problematika přeřazování romských dětí do škol takového typu zmizí jako mávnutím kouzelného proutku, jen proto, že zvláštní školy jako takové byly zrušeny. Školská zařízení tohoto typu nebyla zcela vyloučena z našeho vzdělávacího systému – byla pouze do určité míry „reformována“. Navíc zde zůstává velmi početná skupina Romů, kteří již takové školy v minulosti absolvovali.

²³⁰ Blíže ke specifickým romské výchovy a přístupu k romským dětem v romské rodině viz tamtéž.

²³¹ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.126-129.

²³² Problematika přeřazování romských dětí do zvláštních škol už byla letmo zmíněna v souvislosti s jazykovým handicapem těchto dětí v kapitole „Specifika romské kulturní tradice a romského jazyka“; str. 54.

²³³ Podle Školského zákona ze 24.9.2004 „Zvláštní škola podle dosavadních právních předpisů je základní školou podle tohoto zákona.“ Viz § 185 odst. 3 zákona č.561/2004 Sb. (Školský zákon). Dostupné na <http://www.msmt.cz/Files/Predpisy1/sb190-04.pdf> [16.11.2007].

V současné době je tato problematika ještě aktuálnější než dříve a těší se nebývalému zájmu médií. Proč? Česká republika byla v nedávné době (13.11.2007) odsouzena Evropským soudem pro lidská práva ve Štrasburku k vyplacení odškodného v celkové výši 72 000 eur osmnácti romským rodinám, jejichž děti byly zbytečně přemístěny do zvláštních škol.

Jedná se o první takový rozsudek svého druhu u nás. Evropský soud pro lidská práva rozhodl poměrem 13:4 ve prospěch žalovatelů, proti byli český, slovenský, slovinský a španělský soudce. Největší protest podle očekávání zazněl právě od českého soudce Karla Jungwiera. Argumentoval přitom tím, že zvláštní školy jsou jedním z mála konkrétních nástrojů v Evropě, jak Romům pomoci²³⁴. Otázkou ovšem je, v čem konkrétně zvláštní školy Romům pomáhají?

Je nesporné, že takové školy je pro Romy mnohem jednodušší absolvovat než běžné základní školy. Je to ale tím, že by na učivo základních škol romské děti intelektově nestačily? Nebo tím že nezvládají výklad učiva základních škol, který je primárně přizpůsoben majoritním dětem, navíc většinou pocházejících ze střední společenské třídy? Nepomáháme tím především sami sobě, protože přesunem romských dětí do zvláštních škol odpadnou učitelům základních škol mnohé starosti navíc“?

Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy ve své reakci na uvedený rozsudek, kterou uveřejnilo 16.11.2007, uvádí:

„Pro vyjasnění případných nedorozumění během veřejné diskuze nad rozsudkem si MŠMT dovoluje upozornit na některá fakta:

- *Zvláštní školy jako takové už v České republice neexistují.*
- *Nikdy nebylo možné umístit dítě do zvláštní školy bez souhlasu rodičů.*
Souhlas rodiče nebo zákonného zástupce byl vždy zákonnou podmínkou takového aktu.
- *MŠMT se snaží všemožně podporovat integraci žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a vytváří vhodné podmínky pro jejich začlenění. To se týká všech dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, tedy i dětí mimořádně nadaných.*

²³⁴ Machálková, J., Šafaříková, K.: „Romové porazili stát. Štrasburk rozhodl: za posílání romských dětí do zvláštních škol musí Česko zaplatit.“ Lidové noviny. Ročník 20, číslo 266. 14.11.2007. str.1-2.

- *V některých konkrétních případech však nelze vytvořit vhodné podmínky pro úspěšnou integraci dítěte. Pak mohou (ale nemusí) rodiče nebo zákonní zástupci dítěte využít třídu pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami, případně i základní školu speciální.*²³⁵

Fakt, že zvláštní školy ve své původní podobě již v České republice neexistují, jsem zmiňovala už na úvod této subkapitoly. To ovšem neznamená že by zmizely všechny problémy které se zvláštních škol týkaly. Právě naopak – je proto načase věnovat problematice vzdělávání Romů zvýšenou pozornost. Nový školský zákon rozlišuje na úrovni primárního vzdělávání základní školy, základní školy se speciálními vzdělávacími programy (respektive třídy se speciálními vzdělávacími programy), individuální vzdělávací program pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami realizovaný v rámci běžné třídy základní školy a základní školy speciální (dříve pomocné školy). Je třeba udělat maximum pro to, aby romské děti absolvovaly takové vzdělávací programy pouze v nutných a odůvodněných případech, nikoliv v případech kdy učitelé nebo romští rodiče chtěli sobě nebo dětem „ulehčit práci“.

Skutečnost, že přemísťování romských dětí do zvláštních škol se dle platných zákonů mělo dít vždy se souhlasem jejich rodičů může být argumentem proti rodinám, které za umístění svých dětí do zvláštních škol žalovaly stát, není ale argumentem, který by dokazoval, že romské děti nebyly a nejsou přearazovány do škol takového typu bezdůvodně a zbytečně. Málomocní romští rodiče zvolí cestu odporu, pokud učitel(é) z běžné základní školy, nebo dokonce pracovníci pedagogicko-psychologické poradny, doporučí dítě přemístit do zvláštní školy.

Faktem zůstává, že romské děti jsou často zcela bezdůvodně přemísťovány do zvláštních škol, přestože intelektově tam nepatří. Existuje pro to několik záminek:

1) Romské děti bývají označovány za problémové a nezvladatelné. Pokud jim není věnována dostatečná pozornost, jejich prospěch je většinou slabší. Je-li učitel na několik romských dětí ve třídě sám, vyžaduje to od něj mnoho úsilí a práce navíc, aby je zvládl souběžně s ostatními dětmi. Je pro něj tedy samozřejmě mnohem jednodušší, doporučí-li dané děti přemístit do zvláštní školy. Romští rodiče se tomu

²³⁵ „Reakce MŠMT na rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ze dne 13.

listopadu ve věci stížnosti D.H. a ostatní proti ČR“. 16.11.2007. Dostupné na:

<http://www.msmt.cz/pro-novinare/reakce-msmt-na-rozsudek-velkeho-senatu-evropskeho-soudu-pro-lidska-prava-ze-dne-13-listopadu-ve-veci-stiznosti-d-h-a-ostatni-proti-cr> [16.11.2007].

většinou nebrání – zvláštní školy navštěvuje mnohem více Romů než běžné základní školy²³⁶ a jejich děti se tam tedy cítí příjemněji²³⁷. Navíc se tam často projeví skutečnost, že tyto děti intelektově do zvláštní školy nepatří a tak vynikají nad majoritními dětmi, které tyto školy navštěvují. Romským dětem přeřazeným do zvláštních škol tak přirozeně stoupá sebevědomí pošlapané neúspěchy v běžné základní škole, která ve většině případů u romských dětí zásadně přispívá ke znechucení dalšího studia. Paradoxně tak dochází k situaci, kdy romské děti ze zvláštních škol spíše pokračují ve studiu na učilištích, než děti, které absolvovaly běžnou základní školu, ale dobře ji nezvládaly²³⁸.

2) Již několikrát jsem zmiňovala problém odlišné výchovy romských dětí. Ve vztahu k přeřazování do zvláštních škol odlišná výchova souvisí s horší připraveností romských dětí na školní docházku. V testech vytvořených na míru majoritním dětem a tomu, jaké schopnosti se od nich vzhledem k předpokládané výchově očekávají, romské děti přirozeně vykazují horší výsledky. Romské děti většinou nenavštěvují mateřské školy jako děti majoritní a nemohou si tak osvojit základní sociální normy, které se předpokládá, že budou ve škole dodržovat. Stejně tak si z domova často nepřináší některé schopnosti a dovednosti, které se od dětí v jejich věku očekávají – není pro ně samozřejmostí listování v knížkách, kreslení si a jiné. To se ovšem někdy mylně vykládá jako nižší inteligence a zaostalost těchto dětí, což může vést i k tomu, že tyto děti jsou rovnou umisťovány do zvláštních škol, aniž by kdy navštěvovaly běžnou základní školu²³⁹.

Při zařazování romských dětí do běžných základních škol se tak velmi osvědčují nulté ročníky, jež romským dětem nahrazují mateřskou školu, seznamují je s vyučovacím jazykem – jazykem majority a vštěpují jim některé základní návyky,

²³⁶ Podle Říčana je v průměru 60% dětí které navštěvují zvláštní školy romského původu. Viz Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.114.

²³⁷ Zde se nabízí otázka národnostních romských škol, která bude blíže diskutována v subkapitole „Budoucnost – perspektivy vzdělávání Romů v ČR“. Na tomto místě je jen vhodné zmínit, že z výzkumu provedeném na Fakultě sociálních věd MU v Brně v roce 2001 vyplynulo, že pokud by romští rodiče měli na vybranou, školu na kterou by chodily jen romské děti by vybralo jen 9,8% rodičů, 16,4% by vybralo školu na kterou by chodily převážně neromské děti a většina - 72% by vybralo školu na kterou by chodily napůl romské i neromské děti. Viz Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003;str.118.

²³⁸ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998;str.113-116.

²³⁹ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.111.

které si majoritní děti většinou přinášejí z rodin. Zároveň s těmito přípravnými ročníky se od školního roku 2000/2001 zavádí ve školách funkce vychovatelů-asistentů učitele (původně označovaných „romští pedagogičtí asistenti“), kteří mají v souladu s pokyny pedagoga pomáhat dětem s aklimatizací na prostředí školy, usnadňovat komunikaci pedagoga s žákem a především zprostředkovávat komunikaci a spolupráci školy s rodiči romských dětí. Školní docházka těchto dětí závisí v první řadě na rozhodnutí jejich rodičů – proto je třeba zajistit jejich důvěru bližším kontaktem s nimi²⁴⁰.

3) Dalším významným důvodem proč jsou romské děti tak často přemísťovány do zvláštních škol, jsou jejich problémy s češtinou – dobře nerozumí, nemají dostatečnou slovní zásobu a nezvládají gramatiku. Většinou hovoří romským etnolektem češtiny – ať už proto, že doma mluví romsky a do češtiny samy přenáší struktury romštiny, nebo proto, že je romskému etnolektu češtiny naučili jejich rodiče²⁴¹. Jazyk, který používají, je formou sociolektu – jazyku, který užívá uzavřená sociální vrstva²⁴². Bernstein²⁴³ srovnával řeč příslušníků různých sociálních vrstev a popsal u nižších vrstev tzv. omezený jazykový kód, který není nutně charakteristický menší slovní zásobou, ale především nižší stylistickou úrovní užívaného jazyka, užíváním méně rozvinutých syntaktických celků. Oproti tomu u středních a vyšších vrstev zaznamenal rozvinutý jazykový kód²⁴⁴. Ve škole, instituci majority, primárně zaměřené na střední a vyšší vrstvy obyvatelstva, se přirozeně užívá rozvinutého jazykového kódu, který je ale romským dětem cizí. Jejich rodiče mají většinou možnost komunikovat pouze s příslušníky nižších sociálních vrstev, od nichž přebírají nerozvinutý jazykový kód, který následně předávají svým dětem. Romské dítě, které přichází do školy s tímto omezeným jazykovým kódem, navíc poznamenaným gramatikou a stylistikou romštiny, se brzy ocitá na okraji školní třídy. Pokud mu není věnována dostatečná individuální pozornost, jeho jazykový handicap

²⁴⁰ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.109-111.

²⁴¹ Blíže o romštině a romském etnolektu češtiny v kapitole o specifikách romštiny a romské kulturní tradice; str.53-57.

²⁴² Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002. str.99.

²⁴³ Keller, Jan: Úvod do sociologie. Praha, SLON 2002; str.60-64.

²⁴⁴ Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998; str.112.

se sám od sebe pouhou přítomností v jazykovém prostředí, kde se užívá jiná forma jazyka než na kterou je zvyklé nesrovná, naopak se postupem času stále prohlubuje.

Stejně tomu je i v případě dalších (převážně sociálních a kulturně-etnických) handicapů, které si romské dítě přináší s sebou do školy. Podle Pierra Bourdieu²⁴⁵ je škola institucí, která napomáhá reprodukci sociálních nerovností, namísto toho, aby byla nástrojem demokracie a napomáhala stírání rozdílů a vyrovnání šancí. Bourdieu v „Teorii jednání“ popisuje mechanismy, „...jimiž instituce vzdělání *přispívá* (...) k trvání a předávání dělby kulturního kapitálu a tím i struktury sociálního prostoru.“²⁴⁶ „Instituce vzdělání, o níž jsme si snad kdysi mysleli, že upřednostňováním schopností před dědičnými privilegii dokáže možná nastolit určitou formu meritokracie, tak spíše spíše k tomu, vytvořit skrze skrytý vztah mezi školním vzděláním a zděděnou kulturou skutečnou *státní šlechtu*, zakládající svou autoritu a legitimnost na školním titulu.“²⁴⁷

V praxi tato „seberekprodukce“ kulturního kapitálu spíše ke společnosti, ve které bude stále menší „třída vzdělavců“ vládnout stále větší mase nevzdělané nejnižší sociální třídy, do které – bohužel – patří také Romové. Zatímco pro nejvyšší sociální vrstvy bývá nejvyšší hodnotou rodina, která jim poskytuje jedny z mála jistot, u nejvyšší sociální vrstvy zaujímají nejvyšší příčky na žebříčku hodnot jiné hodnoty. Příslušníci nejnižších sociálních tříd – včetně Romů – mívají největší počet dětí. V případě Romů ovšem nutno připomenout fakt, že rodina je v romské kultuře tradiční hodnotou. Ve výzkumu MU uvedlo jako nejvyšší hodnotu rodinu, děti nebo komunitu téměř 44% romských respondentů²⁴⁸. Tento výsledek nelze interpretovat pouze jako potvrzení teze, že příslušníci nejnižších sociálních vrstev chápou rodinu jako nejvyšší hodnotu, protože mezi romskými respondenty byli zastoupeni i příslušníci vyšších sociálních vrstev. Umístění rodiny nejvýše na žebříčku hodnot je v případě Romů spíše kombinací faktorů sociálních a kulturně-etnických.

Současné školy deklarují snahu být otevřené pro všechny. Přímou ve školském zákoně z roku 2005 se v § 2 odstavce 1 a) uvádí, že vzdělávání je založeno na zásadách „rovného přístupu každého státního občana České republiky nebo jiného členského státu Evropské unie ke vzdělávání bez jakékoli diskriminace z důvodu

²⁴⁵ Bourdieu, Pierre: Teorie jednání. Praha, Karolinum 1998. Str.27-36.

²⁴⁶ Tamtéž; str.27.

²⁴⁷ Tamtéž; str.30.

²⁴⁸ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.121.

rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, víry a náboženství, národnosti, etnického nebo sociálního původu, majetku, rodu a zdravotního stavu nebo jiného postavení občana²⁴⁹. Přestože ale stát všem zaručuje rovný přístup ke vzdělání, není pro všechny stejně snadné vzdělání dosáhnout. Reprodukce sociálních nerovností jak ji popsal Bourdieu nezmizela. Spíše naopak – přestože je dnes škola „otevřená pro všechny“ děti z nižších společenských tříd velmi rychle pochopí že oni do ní nepatří. Setkávají se v ní s dětmi z vyšších sociálních tříd, které jim většinou dávají najevo, že kdo chce patřit k nim musí mít určité oblečení, poslouchat určitou hudbu, mít určité koníčky. Jen velmi málo dětí z nižších společenských tříd je schopno překonat sociální vyloučení ve školní třídě a pokračovat ve vzdělávání na další (střední) úrovni. Přirozenější je pro takové děti opustit vzdělávací proces v němž nejsou ostatními vítáni co nejdříve je to možné.

BUDOUCNOST – PERSPEKTIVY VZDĚLÁVÁNÍ ROMŮ V ČR

Otázku vzdělávání romských dětí se zatím bohužel nedaří uspokojivě řešit. Problémy vychází z odlišné výchovy romských a českých dětí, z různých norem a vzorců chování uznávaných v minoritní a majoritní společnosti a v neposlední řadě z odlišného jazyka, který je odrazem mentality těch, kteří ho používají. Podmínkou zvýšení vzdělanostní úrovně romského etnika je akceptování etnických, sociálních a kulturních odlišností ve výchovně vzdělávacím procesu.

Proto by měla být zavedena už na základních školách určitá forma multikulturní výchovy²⁵⁰. Učitelé tříd s romskými žáky by měli být s jejich kulturními a etnickými specifiky a tradičním způsobem výchovy seznámeni, měli by znát základní historické souvislosti a ty také vyučovat jako doplněk k stávajícímu výkladu dějepisu. Učitelé by měli zvládat alespoň základy romštiny, ve výuce by ale důraz měl být kladen na výuku českého jazyka, tak aby mu romské děti dobře porozuměly, pochopily ho a naučily se ho. Jeho zvládnutí má totiž zásadní význam pro dobrou

²⁴⁹ Viz § 2 odst. 1 písmeno a) zákona č. 561/2004 Sb. (Školský zákon). Dostupné na <http://www.msmt.cz/Files/Predpisy1/sb190-04.pdf> [16.11.2007].

²⁵⁰ Pro učitele je na toto téma zpracována zajímavá příručka multikulturní výchovy: Buryánek, J. (ed.): Interkulturní vzdělávání - příručka nejen pro SŠ pedagogy. Člověk v tísni - společnost při České televizi, o. p. s. v nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002. Kapitola „Romové“ dostupná na: <http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove.pdf> ; [18.3.2007].

integraci do majoritní společnosti a především má zásadní význam pro možnosti dalšího vzdělávání a následného profesního uplatnění Romů. Současně by měla existovat pro romské rodiče alternativa zapsat své dítě do národnostní „romské“ školy, jako nezbytná nutnost k tomu umožnit romským dětem rovnoprávné postavení ve společnosti, která chce být společností multikulturní. Vznik takové školy je ale v současnosti poněkud problematický. Současný stav legislativy v ČR totiž bohužel neumožňuje vznik národnostní dvojjazyčné školy, pokud v obci není k dané národnostní menšině přihlášeno alespoň 10% obyvatel. Vzhledem k tomu, že za směrodatné se v takovém případě považuje to, kolik příslušníků dané menšiny se ke své národnosti přihlásilo v předchozím sčítání lidu, Romové na oddělené národnostní školství dle daného zákona nemají právo²⁵¹.

Existuje několik škol (jako škola Přemysla Pittra v Ostravě, nebo ZŠ na Havlíčkově náměstí v Praze), které se zabývají problematikou vzdělávání Romů hlouběji a nabízí speciální vzdělávací programy přizpůsobené potřebám romských dětí. Takové školy jsou ale bohužel zatím pouze výjimkou. Běžnější je model, kdy v oblasti s vysokou hustotou romského obyvatelstva tvoří ve třídě většinu romské děti a přesto se učí podle osnov pro běžné základní školy, které jsou přizpůsobeny majoritním dětem. S reformou školského zákona, který uvolnil rigidní osnovy a dal školám v této oblasti více volnosti je možné očekávat obrát k lepšímu, nelze však předpokládat, že změny nastanou ze dne na den.

Nízká vzdělanostní úroveň romského etnika je jednou z hlavních příčin jejich obtížného uplatnění na trhu práce, o kterém jsem hovořila v předchozí kapitole. Abychom zvýšili šance romských absolventů na uplatnění na trhu práce, je z hlediska jejich vzdělávání nutné:

- 1) Upravit dosavadní systém základního školství tak, aby zohledňoval specifické potřeby příslušníků romského etnika, aby měli stejnou šanci dosáhnout alespoň základního vzdělání.

- 2) Nepřeřazovat zbytečně romské děti do zvláštních škol (respektive škol které je v současnosti nahradily) – raději pro ně systematicky vytvářet přípravné ročníky, které jim mohou výrazně pomoci zvládnout „normální“ základní školu; ve třídách s vyšším počtem romských dětí ve větší míře zavádět funkci romského

²⁵¹ Hajská, Markéta: Romové v českém vzdělávacím systému. Dostupné na: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_53_1.pdf [18.3.2007].

pedagogického asistenta, respektive asistenta učitele²⁵². Odhady z roku 1999 hovoří o tom, že až 80% romských dětí v dané době navštěvovalo zvláštní školu!!!²⁵³

3) Motivovat Romy k dosažení vyššího vzdělání než základního – v první řadě alespoň vyučení, postupem času se zaměřit i na nejvyšší vzdělanostní stupně.

V návaznosti na uvedené je také třeba vzít v úvahu reálnou možnost uplatnění vzdělání v praxi. Na tuto problematiku mimo jiné upozornila v roce 1995 konference o vzdělávání Romů v Athénách. Zvýšení vzdělanostní úrovně romského etnika není samo o sobě dostačující pro zlepšení pozice Romů na trhu práce. Nejdříve se musí změnit přístup majority k zaměstnávání Romů. „Budou-li Romové i nadále diskriminováni na trhu práce, je otázka, k čemu je jim vzdělání. To sice může přispět k tomu, aby na trhu práce diskriminováni nebyli, ale jedná se o začarovaný kruh.“²⁵⁴

²⁵² Viz podkapitola „Romské dítě v české škole“; str.72-76.

²⁵³ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.65.

²⁵⁴ Romano džaniben 3/95; str.15. Citováno podle: Balvín, Jaroslav: Výchova a vzdělávání romských žáků jako pedagogický systém. Praha, Radix a Hnutí R 2004; str.10.

ROMOVÉ VERSUS MAJORITA – JAK SE NÁM SPOLU ŽIJE?

Dosud jsem hovořila o tom, jaká je situace romského etnika v jednotlivých oblastech života společnosti – jaká je zaměstnanost a zaměstnatelnost Romů, jaké je jejich vzdělání a jak jsou jejich specifika zohledňována v českém vzdělávacím systému, jaká je jejich jazyková situace, jak je pro ně srozumitelná česká kultura, nebo jak a kde Romové bydlí a jaká je jejich životní úroveň. Pro lepší pochopení všech souvislostí jsem přitom nepopisovala pouze současný stav, ale akcentovala jsem historické kořeny a souvislosti dnešních problémů, včetně problematiky začleňování Romů do majoritní společnosti v jednotlivých oblastech. Pozici Romů v majoritní společnosti ovšem kromě výše uvedených oblastí, které byly rozebírány v předchozích kapitolách, dobře popisuje ještě jedna velmi významná oblast – oblast vzájemných vztahů majoritního obyvatelstva a příslušníků romského etnika, postoje majoritního obyvatelstva k romské menšině a Romů k majoritní společnosti.

MEZI ROMY

Důvodem pro moji volbu tématu diplomové práce je mimo jiné i můj osobní vztah k dané problematice. Rok jsem pracovala jako lektorka – dobrovolnice v nízkoprahovém centru občanského sdružení R-Mosty na pražském Smíchově, kde jsem zajišťovala volnočasové aktivity pro romské děti a mládež ve věku 5-18let. Z důvodu nedostatku financí (služby které zde byly Romům poskytovány byly zdarma; finanční prostředky byly získávány z grantů, dotací a částečně z tržeb obchodu, který sdružení R-Mosty provozuje na Pražském hradě a který nabízí tradiční romské řemeslné výrobky, oblečení, knihy o Romech a od romských autorů a podobně,) bylo nízkoprahové centrum po roce mého působnosti bohužel zavřeno. Dle mých informací dnes v funguje na Žižkově.

Práce v centru pro mě byla velmi přínosná zkušenost. Nacházelo se ve staré zástavbě Smíchova v jednom z činžovních domů, ve kterém bydleli výhradně Romové. To mělo velmi pozitivní dopad na přístup Romů ke službám, které centrum nabízelo. Poměry v centru mohli velmi dobře kontrolovat, osobně se znali s jeho pracovníky a ti v případě potřeby mohli velmi snadno romské rodiny navštívit doma. Ve vedení centra navíc pracovali i Romové, čímž centrum v očích potenciálních romských klientů nabývalo na důvěryhodnosti.

Práce s romskými dětmi je jako každá jiná práce s dětmi. Romské děti je jen nutno, ještě mnohonásobně více než děti české, pro danou činnost maximálně nadchnout, jinak vás ignorují. Neplatí na ně formulky typu „paní učitelka řekla, že se to udělá tak a tak (že budeme dělat to a to), takže neodmlouvej a udělej co řekla“. Romské děti potřebují vědět proč se to má dělat tak jak paní učitelka řekla a potřebují daný důvod vnitřně přijmout. Ve volném čase v odpoledních hodinách navíc nejsou zvyklé dělat věci které zrovna dělat nechtějí. Majoritní děti jsou zvyklé chodit na spoustu odpoledních kroužků (na klavír, housle, kreslení, gymnastiku, fotbal,...), které jim často vybrali rodiče bez jejich souhlasu. Navštěvují tyto kroužky často jen proto, že mají dojem, že „musí“, protože to rodiče řekli. Takový pevný rozvrh není nic pro romské děti – nelze se spolehnout na to, že budou pravidelně chodit na nějaký kroužek. Děti do centra přicházely když se jim chtělo a když je tam rodiče pustili. Původní pevný rozvrh odpoledních kroužků se tak velmi brzy změnil v pestrou paletu činností vykonávaných během jednoho odpoledne, flexibilně obměňovaných podle přítomných dětí a jejich zájmu a podle schopností aktuálně přítomného lektora. Škála činností byla skutečně široká: počínaje vypracováváním úkolů do školy (na které absolutní většina dětí neměla doma ani prostor ani klid) a doučováním (především češtiny), přes kreslení, zpívání, tancování nebo hru na hudební nástroje (Do té doby než nenávratně zmizela flétna, kterou si jedna dívka půjčila domů a potom zarytě tvrdila, že už ji vrátila. Další „kauzou“ byla krádež mobilu jedné z lektorek, která hrála na housle a vedla hudební kroužek. Když se mobil nenašel už vícekrát nepřišla ha a než jedno z dětí ukradlo mobil lektorce, která děti učila hrát na housle a ona už vícekrát nepřišla). S dětmi jsme chodili také na nedaleké dětské hřiště, kde bylo zvláště třeba je dobře hlídat, protože pár „vyhlášených“ kluků ve věku okolo 10-12 se nejraději bavili hrou „jak převézt gádžovku co je má hlídat“.

Za rok co jsem s dětmi pracovala jsem se utvrdila v tom, že romské děti nejsou „zlobivější“ než české děti a že v žádném případě nejsou „nezvládnutelné“. Jsou v zásadě stejné jako děti české. Jen jsou většinou temperamentnější, mají jiné výchozí podmínky, jinou výchovu, jiné zkušenosti, a proto na ně platí jiné metody. Přízeň romských dětí si člověk musí víc zasloužit. Měla jsem možnost poznat také pár dospělých Romů (kromě rodičů dětí to byli ještě Romové pracující ve vedení R-Mostů), kteří byli v mnohém stejní jako děti, se kterými jsem pracovala. Také je si člověk nejprve musel získat. Spolupráce s nimi byla potom o mnoho příjemnější a přínosnější pro obě strany.

O PŘEDSUDECÍCH A TOLERANCI

Bohužel, většinová společnost pravděpodobně pod dojmem své převahy očekává úsilí především ze strany Romů, namísto toho, aby se příslušníci majority sami aktivně snažili o vylepšení vzájemných vztahů. Postoj majority k příslušníkům romského etnika je navíc silně negativně ovlivněn mnohými předsudky a kulturními stereotypy, jež jsou s nimi spojeny. Mnozí ještě dosud nechápou, proč si Romové „najednou“ říkají „Romové“, když to přece jsou „cikáni“ a ještě donedávna se jim tak říkalo a „nikomu to nevadilo“. Zameťme si nejprve každý před vlastním prahem. Měli jste někdy nějakou přezdívku? Možná se vám vůbec nelíbila, ale když vás tak všichni oslovovali, pravděpodobně jste na ni slyšeli, že? Následující úryvky jsou vybrané názory romských studentů 3.ročníku Evangelické akademie v Praze na užívání označení „cikán“:

„Vadí mi, když říkají ‚cikáni‘. Když tak říkají mně, záleží na tom, kdo to říká a jakým způsobem. Ale je to hanlivé, nelíbí se mi to a někdy mě to uráží. Romka je oslovení, kterým by mně měli říkat, já taky říkám Češi.“²⁵⁵

„Mám pocit urážky, když mě nazývají cikáne. Dávají mi tím najevo, že jsem špatný, kradu a jsem špinavec. Kdyby mě oslovovali ‚Rome‘, cítil bych se tak, že si mě váží a respektují mě.“²⁵⁶

„Odmalička mě slovo ‚cikánka‘ moc bolelo a trápilo, už od spolužáků ve škole. Na střední škole jsem pochopila, jak jsem ráda, že jsem Romka. Slovo ‚cikán‘ je hanlivé, a pokud mě tak označí někdo z neromů, je to pro mě urážka. Musím říci, že slovo ‚cikán‘ používáme mezi sebou i my Romové. V naší romské řeči a romských písních je ale slovo Rom, a ne cikán.“²⁵⁷

„Odmalička jsem byl nazýván ‚cikánem‘ a nikdy to nebylo myšleno jako označení etnicky nebo kulturně odlišné skupiny. Vždy jen jako nadávka. Začal jsem přemýšlet, kdo vlastně jsem – Rom nebo cikán? V romštině je slovo Rom hrdým označením. Proč mi lidé říkají pro mě pohrdlivým názvem? Jsem hrdý Rom a pokud

²⁵⁵ Buryánek, J.(ed.): Interkulturní vzdělávání – příručka nejen pro SŠ pedagogy. Praha, Člověk v tísni – společnost při České televizi, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny 2002. Str.197. Dostupné na: <http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove.pdf>. [18.3.2007].

²⁵⁶ Tamtéž.

²⁵⁷ Tamtéž.

se mnou někdo chce komunikovat, tak jako se sebou rovnou osobou, jako rovný člověk s rovným člověkem.“²⁵⁸

Znám osobně mnoho lidí, kteří tvrdí, že proti Romům obecně nic nemají a že oni rozhodně nejsou rasisti. Pokud ale v televizi běží zpráva o tom, jak někdo někoho okradl a hlasatel zmíní, že byl romského původu, pokrčí rameny a řeknou něco jako „no jo, tihle Romové..“ Proč je etnický původ pachatelů trestných činů zdůrazňován pouze tehdy, pokud pachatel není příslušníkem majority, ale etnické menšiny? K čemu je třeba vědět, že byl Rom? Média informacemi tohoto druhu pouze posilují zažitou představu nepřizpůsobivého Roma, který páchá trestnou činnost. Romové jako bezejmenná masa nepřizpůsobivých jedinců, kteří si za své problémy mohou sami – tak jsou často viděni očima majority. Podle nejnovějšího výzkumu realizovaného agenturou NMS pro společnost Člověk v tísni, o.p.s. v září 2007 mezi studenty vybraných středních škol celé České republiky, 79% respondentů souhlasí s výrokem, že „problémy Romů souvisí s tím, že se nedokáží přizpůsobit naší společnosti“²⁵⁹.

Pro ilustraci postojů majority k Romům uvádím ještě dvě zajímavé ukázky, nesoucí se v protikladném duchu: autor první ukázky odsuzuje bezejmenné „házení všech Romů do jednoho pytle“, naopak druhá ukázka zrcadlí přesně ten postoj, který kritizuje autor ukázky první, a to v ještě vyhraněnější podobě – v podstatě obhájí jednání skinů a jeden z rasově motivovaných útoků na Romy. Nutno podotknout, že postoj demonstrováný druhou ukázkou je v naší společnosti bohužel stále převažující..

„Zvláštní věc potkala mé dlouholeté známé, v lásce křesťanské vychovávané a v lásce křesťanské vychovávající své potomky. Stali se z nich rasisté. Před lety jim přibyli v domě sousedé. Prý nepřizpůsobiví, svérázní, s geny nomádů, jimž druhdy bolševik zakázal kočovat, navzdory tomu však lidské bytosti. Bližní nebližní, tvrdí známí, s cigány se prostě nedomluvíš, je to svoloč, kdybys viděl, co dělají a jak se chovají, mluvil bys jinak. Pravda, mluvil bych jinak. Jenže jinak než jinak. Taky bych

²⁵⁸ Tamtéž. Str.198.

²⁵⁹ Závěrečná zpráva z kvantitativního výzkumu „Rovnost je cool!“ pro společnost Člověk v tísni, o.p.s. Výzkumná agentura NMS. Praha, prosinec 2007. Str.29. Dostupné na: <http://www.clovekvtisni.cz/download/pdf/106.pdf> [30.12.2007].

asi nadával, ale na pana Demetera, Czatmáryho, Kalmána nebo Horvátha, nebo jak se jednotliví a z celku národa vytržení jedinci jmenují.

Možná bych si po neblahé zkušenosti pomyslel, že pan Demeter je nepřizpůsobivý jedinec, jehož zákony nezajímají, ani obyčeje a zvyklosti, ale zrovna tak nepřizpůsobivý je nějaký Valenta, Čech jako poleno, co u nás v ulici somruje, tu a tam někoho okrade a vstojí močí za bílého dne před zelinářstvím, ač pleť, i když léta nemytou, má bílou. Jenže kvůli němu nenadávám na všechny české bělouše, protože nejsou všichni jako on. Problém spočívá v tom, že jsem od svých známých nikdy neslyšel, jak se jejich nepřizpůsobiví sousedé jmenují. Nikdy. Jako by to byla bezejmenná zvěř, v pustině žijící, neochočená, anonymní, snad jen to číslo jim vytetovat na předloktí, abychom je při konečném řešení cikánského problému mohli lépe spočítat.

Mizérie, kterou trpí dost lidí, totiž rasismus a xenofobie, se vyznačuje mimo jiné tím, že nikdo nikdy nikoho nejmenuje. (...) Ono by se možná ukázalo, že se jménem Ransdorf nebo Exner či Krampera nebo Maixner nadávat na Němce, který se shodou okolností jmenuje stejně a bůhví, jestli mezi jeho předky a mými předky není nějaká souvislost, je nebezpečné, lépe je hodit všechny ty Nečechy do jednoho germánského, židovského, cikánského, ukrajinského, vietnamského pytle a hotovo. Bezejmenná „svoloč“ a pak bezejmenné hroby. Povážlivě to něco připomíná.

Hanah Arendtová ve své knize Původ totalitarismu píše: „...politicky je rasa nikoli začátkem, nýbrž koncem lidství, nikoli přirozeným zrozením člověka, nýbrž jeho nepřirozenou smrtí“.²⁶⁰

„V Plzni se to cikány jenom černá. Většinou se flákají po náměstí v tlupách, protože sám se cikán bojí. Cikánky obklopené houfem dětí jsou zase těhotné. Spočítejte si, kolik cikánů budeme hostit za pár let, když každá rodinka čítá kolem šesti většinou dementních potomků. Pobírají přídavky, sociální dávky, invalidní důchody – všechno z daní těch, kteří pracují... Češi jsou hloupí. Dokladem je i kritizovaný soudce, který nevzal do vazby skiny, kteří napadli cikánky v Jablonci. Skiny jsou v našem Kocourkově jediní, koho se cikáni bojí. Ti skiny rozhodně nechtěli cikánky upálit. Byl to jen zoufalý pokus protestovat proti tomu, co si dnes cikáni za

²⁶⁰ Novotný, David Jan: Bezejmenní sousedé. Lidové noviny. 21.8.1997. Citováno podle: Buryánek, J.(ed.): Interkulturní vzdělávání – příručka nejen pro SŠ pedagogy. Praha, Člověk v tísni – společnost při České televizi, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny 2002. Str.132. Dostupné na: <http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove.pdf>: [18.3.2007].

potlesku jim podobných dovolují. Až našim potomkům bude vládnout cikánský vajda, budou moci chodit děkovat těm komunistům, kteří soudce, který jako první projevil odvahu, kritizovali. Jenže kdo ty hordy cikánů užíví, ví jen Bůh.“²⁶¹

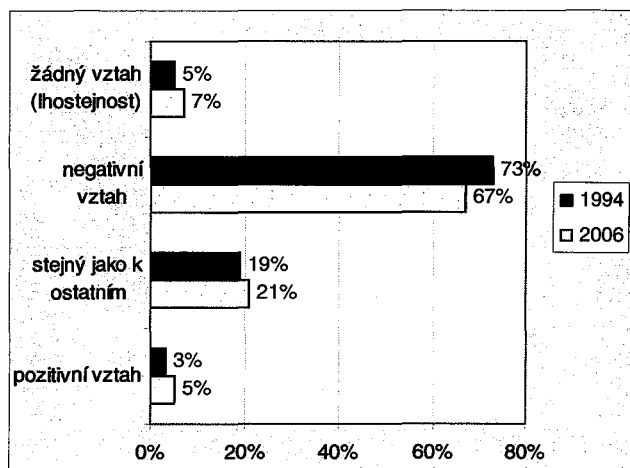
POSTOJ MAJORITNÍ SPOLEČNOSTI K ROMSKÉ MINORITĚ

O obecně negativním postoji k romské menšině svědčí v podstatě všechny výzkumy prováděné na toto téma již od počátku 90.let. Data mezi sebou ovšem většinou nejsou plně komparabilní. Do jednotlivých výzkumů jsou zapojovány různé skupiny respondentů, otázky bývají různě položené a nabízí různé odpovědi. Uvedu zde výsledky tří výzkumů, které patří mezi nejnovější.

První graf uvádí srovnání postojů majority k Romům v roce 1994 a v roce 2006. Jedná se o výsledky výzkumů provedených agenturou STEM v srpnu 1994 a v dubnu 2006. Z grafu můžeme vyčíst mírně pozitivní trend – zatímco v roce 1994 mělo k Romům negativní vztah 73% respondentů, v roce 2006 to bylo jen 67% respondentů²⁶².

Graf 8:

POSTOJ RESPONDENTŮ K ROMŮM

Negativní vztah: sloučené varianty odpovědí „mírně odmítavý“, „jednoznačně odmítavý“ a „pociťuji k nim odpor“

Pozitivní vztah: sloučené varianty odpovědí „velmi dobrý“ a „dobrý“

Pramen dat: Informace z výzkumu STEM trendy 4/2006. Str.2. Graf vlastní. Dostupné na:

<http://www.stem.cz/clanek/1112> [17.3.2007]

²⁶¹ Přejato z: Buryánek, J.(ed.): Interkulturní vzdělávání – příručka nejen pro SŠ pedagogy. Praha, Člověk v tísní – společnost při České televizi, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny 2002. Str.133.

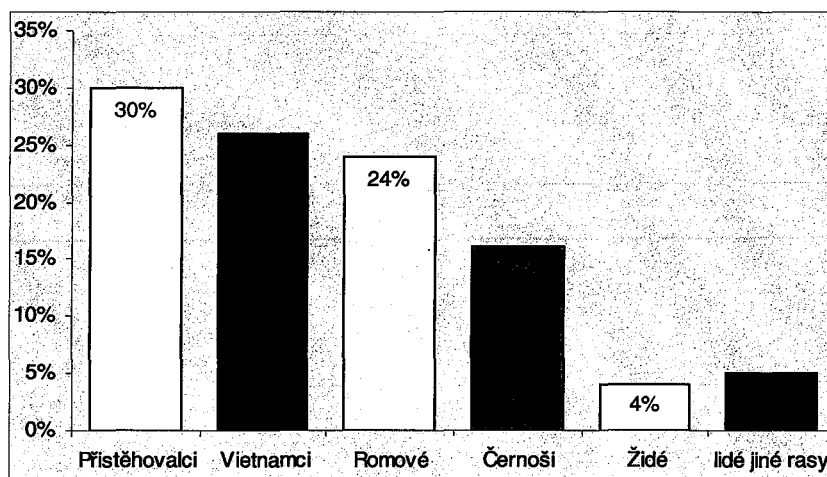
Dostupné na: <http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove.pdf>: [18.3.2007].

²⁶² Informace z výzkumu STEM trendy 4/2006. Dostupné na: <http://www.stem.cz/clanek/1112> [17.3.2007].

Výzkum interetnických vztahů, který se uskutečnil na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v roce 2001, zkoumal otázku postoje majority k Romům v porovnání s postoji k jiným etnickým či národnostním skupinám. Respondenti odpovídali na jednoduchou otázku: „Které z uvedených skupin byste rozhodně nechtěli mít za sousedy?“ Jako nejvíce nepřijatelní byli v tomto výzkumu hodnoceni překvapivě Vietnamci, nikoliv Romové. Vietnamce uvedlo jako rozhodně nepřijatelné sousedy 26% respondentů, Romové byli jmenováni ve 24% případů²⁶³. Postoje k vybraným národnostem a etnikům demonstruje graf 9.

Graf 9:

NEPŘIJATELNOST SOUSEDSTVÍ VYBRANÝCH NÁRODNOSTNÍCH ČI ETNICKÝCH SKUPIN

Pramen dat: Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. str.125.

Výběrový vzorek N = 1002. Graf vlastní.

Podobné srovnání jako výše uvedený výzkum nabízí také výzkum mezi studenty středních škol ze září 2007, realizovaný agenturou NMS v rámci projektu společnosti Člověk v tísni, o.p.s., „Rovnost je cool!“. Výzkumu se zúčastnilo 1685 studentů SŠ. Hned na úvod byl v dotazníku zkoumán vztah respondentů k různým skupinám lidí. Nejednalo se přitom pouze o etnické či národnostní skupiny, ale také o náboženské skupiny (křesťané, muslimové a jiná vyznání), sexuální minority (gayové, lesby, transsexuálové), sociálně vyloučené a na okraji společnosti se pohybující skupiny obyvatel (bezdomovci, prostitutky, drogově závislí), nezaměstnané, mentálně a fyzicky postižené osoby a o důchodce. Mezi všemi těmito skupinami zaujali Romové téměř nejhorší pozici – celkem 76% respondentů uvedlo,

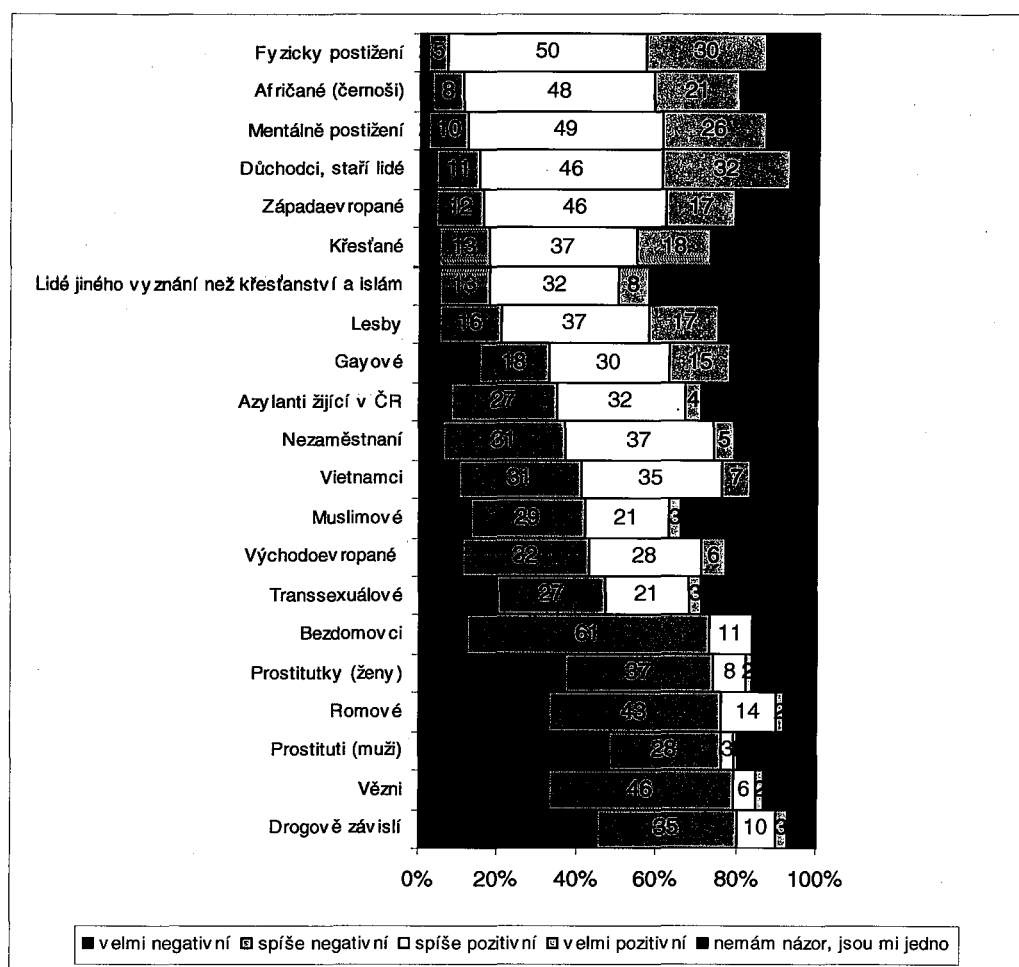
²⁶³ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. str.119.

že má k Romům spíše negativní nebo velmi negativní postoj. Stejné procento respondentů uvedlo spíše nebo velmi negativní postoj k prostitutkám (mužům). Negativnější postoj zaujímali respondenti už jen k vězňům (spíše negativní nebo velmi negativní vztah k nim uvedlo 79% respondentů) a k drogově závislým (spíše negativní nebo velmi negativní vztah k nim uvedlo 80% respondentů)²⁶⁴.

Bližší pohled na vztah studentů středních škol k vybraným skupinám obyvatel nabízí následující graf:

Graf 10:

VZTAH STUDENTŮ STŘEDNÍCH ŠKOL K VYBRANÝM SKUPINÁM OBYVATEL

Pramen dat: Závěrečná zpráva z kvantitativního výzkumu „Rovnost je cool!“ pro společnost Člověk v tísni, o.p.s. Výzkumná agentura NMS. Praha, prosinec 2007. Str.13. Dostupné na: <http://www.clovekvitisni.cz/download/pdf/106.pdf> [30.12.2007].
Graf vlastní.

²⁶⁴ Závěrečná zpráva z kvantitativního výzkumu „Rovnost je cool!“ pro společnost Člověk v tísni, o.p.s. Výzkumná agentura NMS. Praha, prosinec 2007. Str.13. Dostupné na: <http://www.clovekvitisni.cz/download/pdf/106.pdf> [30.12.2007].

Do grafu jsem zařadila všechny skupiny (jimž jsem ponechala původní označení), ke kterým se respondenti ve výzkumu vyjadřovali. Graf tak nabízí velmi zajímavý pohled na pozici Romů mezi ostatními skupinami obyvatel. Mladí lidé mají podle výsledků výzkumu k Romům zhruba stejný vztah jako ke skupinám lidí, kteří se pohybují za hranicí nebo na hranici zákona – k těm, kteří provozují prostituci, k vězňům nebo k drogově závislým. Velmi podobný vztah mají mladí lidé také k bezdomovcům. Rozdíl mezi procentem respondentů, kteří vyjádřili negativní vztah k Romům a mezi procentem těch, kteří vyjádřili negativní vztah k dalším etnickým či národnostním skupinám je poměrně vysoký. Druhý nejhorší vztah k příslušníkům národnostních a etnických menšin deklarují respondenti vůči východoevropanům (Rusům, Ukrajincům,...) – spíše negativní nebo velmi negativní vztah k nim uvedlo 43% respondentů. To je ale o 33% méně než v případě Romů! Podobný vztah jako k východoevropanům deklarovali respondenti také k Vietnamcům (spíše negativní nebo velmi negativní vztah k nim uvedlo 41% respondentů). Azylanti jsou skupinou, na niž jsou mezi respondenty nejrovnoměrněji rozloženy názory – 35% respondentů uvedlo, že k nim má spíše negativní nebo velmi negativní vztah, 36% respondentů uvedlo, že k nim má spíše pozitivní nebo velmi pozitivní vztah a 29% respondentů uvedlo, že na ně nemá názor nebo že jim jsou jedno. Z etnických či národnostních skupin deklarovali oslovení studenti středních škol nejlepší vztah k západoevropanům (spíše nebo velmi pozitivní vztah k nim uvedlo 63% respondentů, spíše nebo velmi negativní vztah k nim uvedlo pouze 16%) a k Afričanům – černochům (spíše nebo velmi pozitivní vztah k nim uvedlo 69% respondentů, spíše nebo velmi negativní vztah k nim uvedlo pouze 11%). Postoj respondentů k Romům a k Afričanům je v podstatě na opačné straně spektra.

Přístup Romů k majoritě je přitom mnohem otevřenější než je tomu naopak – Romové v již uváděném výzkumu interetnických vztahů z roku 2001 rozhodně odmítali majoritní sousedy pouze ve 3% případů; více než dvě třetiny romských respondentů dále uvedli, že v případě možnosti volby mezi čistě romskou školou a školou smíšenou, by pro své děti preferovali vzdělávání společně s majoritními dětmi²⁶⁵. Očekávaná tendence k separaci se nepotvrdila, naopak se zde ukazuje zjevná snaha k integraci do majoritní společnosti. Problematiky integrace Romů do

²⁶⁵ Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003; str.118.

české společnosti jsem se dotkla v textu již vícekrát. O co přesně jde se pokusím vysvětlit v další části této kapitoly.

K POJMŮM INTEGRACE X ASIMILACE

V diskusi o řešení soužití s Romy byly do protikladu postaveny pojem asimilace a pojem integrace. Přestože nelze tyto pojmy zcela striktně oddělit, neboť každá integrace v sobě nese prvky asimilace, přesto v obou pojmech existuje zásadní odlišnost: zatímco integrace je proces začlenění se do společnosti při zachování specifického způsobu života, specifických etnických a kulturních rysů, asimilace je procesem postupného splývání jedné skupiny s jinou (větší) etnickou skupinou, procesem substituce jazykových, kulturních, ekonomických a sociálních rysů jedné skupiny za specifické rysy skupiny druhé. Výsledkem asimilace je formální zánik určité skupiny; výsledkem integrace by měla být vzájemně snášelivá multikulturní společnost.

Integrace Romů do české společnosti není automatickou a jedinou možnou cestou. Pokud se ale česká společnost chce prezentovat jako tolerantní a otevřená, jinou volbu nemá. Asimilační praktiky minulého režimu se navíc neukázaly jako funkční ve vztahu k řešení problémů romské menšiny, právě naopak. Podpořily její rozklad a propad na sociální dno, ze kterého se sama nedokáže dostat.

K funkční integraci romské menšiny do české společnosti je třeba především:

- nekompromisně řešit problém diskriminace a zabránit projevům rasového násilí (například účinnější legislativou)
- formulovat různorodou dostupnou nabídku v oblasti vzdělávání (zvláštní oblastí je přizpůsobení základního školství romským dětem – hlavně v prvních letech, kdy je pro jejich budoucí úspěšnou integraci do společnosti a šanci získat vyšší vzdělání maximálně třeba věnovat zvýšenou pozornost českému jazyku a schopnosti dětí porozumět), sociální pomoci, na trhu práce, v oblasti národnostních aktivit apod.
- podporovat rozvoj romských elit – jejich prestiž zvyšuje prestiž celé menšiny v očích majority. Přestože k základním požadavkům v majoritní společnosti patří presumpce neviny, v případě Romů se nejen díky jejich nízké vzdělanosti a zaměstnanosti, ale obecně kvůli jejich způsobu života jaksí předpokládá, že jsou nebezpeční. Romové kteří jsou prokazatelně bezúhonní, nebo dokonce patří k elitě, jsou bohužel zatím považováni za čestnou výjimku, jež potvrzuje pravidlo.

- trvale komunikovat s Romy samotnými, a to na všech úrovních; problémem romské minority je její nejednotnost – v případech, kdy se objeví nějací (většinou samozvaní) mluvčí Romů, většinou jimi nejsou, neboť ani zdaleka nezastupují všechny. Mezi jednotlivými romskými velkorodinami žijícími na našem území existují často nepřekonatelné averze, které mají většinou už hluboké historické kořeny.

- provádět cílené výzkumy v romské komunitě, a také výzkumy týkající se vzájemných vztahů mezi romskou menšinou a majoritní společností²⁶⁶. Česká společnost zatím ještě zdaleka není tak otevřená jak se tváří na první pohled. Postavení romské menšiny v České republice se stalo opakovaně předmětem kritiky ze zahraničí. Důvodem je i značná pasivita našich polistopadových vlád ve vztahu k řešení problémů romské menšiny.

PŘÍSTUP STÁTU K ROMSKÉ MENŠINĚ

První relativně ucelenou koncepci integrace Romů do české společnosti přijala vláda ČR svým usnesením ze dne 14. června 2000 pod názvem „Koncepce politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti“. Aktualizace této koncepce proběhly v letech 2002, 2004 a 2005, kdy byla aktualizovaná koncepce přijata pod názvem „Koncepce romské integrace“²⁶⁷. Bohužel, skutečnost že nějaká ucelená koncepce na celorepublikové úrovni existuje, ještě neznamena, že má nějaký významný dopad na reálnou situaci příslušníků romské komunity. To se dokonce nepřímou připouští i v koncepci samotné. V poslední aktualizaci z 28.2.2005 se přímo poukazuje na několik nedostatků v propojení koncepce s realitou. Takový nedostatek je zřejmý např. při uplatňování článku 2.2. Uvádí se v něm, že „Na integraci příslušníků romských komunit se významně podílejí dva poradní orgány vlády – Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity a Rada vlády ČR pro národnostní menšiny. Na jednotlivých ministerstvech dále působí speciální odborné orgány. Součástí institucionálního zajištění na lokální úrovni jsou romští poradci a asistenti, jakož i romští koordinátoři na krajských úřadech. V širším slova smyslu patří k institucionálnímu zajištění i další romští profesionálové

²⁶⁶ Zde ovšem třeba podotknout, že výzkumy týkající se vztahu majority k Romům (nikoliv však naopak), jsou jedny z mála výzkumů souvisejících s romskou problematikou, které se provádí poměrně často a pravidelně.

²⁶⁷ Dostupné na: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_49_1.pdf [18.3.2007]. Viz přílohy.

zaměstnávání státem či samosprávou.“²⁶⁸ Hned v článku 2.7. se ale připouští nefunkčnost článku 2.2. v praxi. Článek 2.7. totiž uvádí, že ukončením činnosti okresních úřadů k 31.12.2002, byla většina jejich romských poradců a asistentů delimitována na obce s rozšířenou působností, kterým ovšem není ze zákona uloženo zřízení funkce romského poradce a asistenta, čímž je nelze přimět k tomu, aby takové pracovníky zaměstnaly. Tím se dosáhlo toho, že souvislá síť romských poradců pokrývající celé území státu byla do značné míry zpřetrhána. Pro nápravu situace bylo usnesením vlády ze dne 16. června 2004 č. 607 místopředsedovi vlády pro výzkum a vývoj, lidská práva a lidské zdroje uloženo navrhnout v tomto smyslu novelizaci příslušných ustanovení zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin²⁶⁹.

Dále v článku 2.9. se přímo uvádí, že „Platná právní úprava, která ovlivňuje proces integrace příslušníků romské komunity do společnosti není plně vyhovující. Nezahrnuje totiž konkrétní definice úkolů v oblasti integrace, tedy především konkrétních opatření, v nichž má integrace spočívat. Zkušenosti ukazují, že definování vhodných opatření Konceptí romské integrace k jejich naplňování nestačí. V případě samostatné působnosti nelze obce a kraje usneseními vlády z hlediska jejich postavení podle Ústavy vázat vůbec. V případě působnosti přenesené sice usneseními vázány jsou, usnesení se však mohou pohybovat jen v rámci zákonů upravujících konkrétní rozsah státní správy svěřené obcím a krajům.“²⁷⁰

Z tohoto článku tedy plyne, že veškerá opatření, které vláda ohledně integrace Romů do české společnosti definuje, nejsou na obcích dle platných právních norem žádným způsobem vynutitelná, mají pouze charakter určitých doporučení. Nejen že je však ponecháno zcela na rozhodnutí obcí, zda budou doporučení respektovat, vláda navíc svá doporučení nepodporuje žádným komplexním dotačním programem. Tato skutečnost se konstatuje v článku 2.10.: „V současné době neexistuje dotační program státu, jež by podporoval komplexní aktivity obcí v oblasti integrace romských komunit či komplexní aktivity obcí v oblasti sociálního začleňování. Řešení se nabízí v tvorbě komplexních lokálních rozvojových programů, které budou zahrnovat střednědobý plán předcházení sociálnímu vyloučení romských komunit na

²⁶⁸ Koncepce romské integrace, str. 5, článek 2.2. Viz přílohy.

²⁶⁹ Koncepce romské integrace, str. 7, článek 2.7. Viz přílohy.

²⁷⁰ Koncepce romské integrace, str. 8, článek 2.9. Viz přílohy.

lokální úrovni (...) *Stát by se na tvorbě programů měl podílet nejenom ideově – aktivní poradenskou rolí při vytváření programů, ale také finančně.*²⁷¹

V souvislosti s financemi se zároveň připouští, že stát je v souvislosti s programy na podporu integrace nevyužívá efektivně – viz článek 2.4.: „Vláda každoročně vynakládá nemalé finanční prostředky na integraci romských komunit. Podle zpětných informací získaných z terénu ale nejsou finanční prostředky vždy adekvátně zacílené a neřeší zatím problém integrace sociálně vyloučených romských komunit systémově. Podle vyhodnocení některých programů, je malá efektivita zapříčiněna mj. tím, že vládní politika v konkrétních opatřeních upřednostňuje integrační snahy založené na národnostním hledisku před inkluzívními intervencemi založenými na hledisku sociálním. Značný objem finančních prostředků je neúčelně využíván na *ad hoc* aktivity, které mají krátké trvání. Aktivity financované státem v této oblasti se nedostatečně vyhodnocují. Dalším problémem při rozdělování státních prostředků v rámci dotačních řízení na účely sociálního začleňování romských komunit je značný resortismus a tím rozdrobení prostředků. Přitom *de facto* neexistuje orgán, jež by efektivně koordinoval politiku jednotlivých resortů v této oblasti a vytvářel priority dotačních politik státu v této oblasti pro jednotlivý kalendářní rok. *Pro efektivnější naplňování Koncepce romské integrace je nutné přehodnotit stávající systém finanční podpory a navrhnout takový rámec, jež umožní realizovat opatření navrhovaná v Koncepti, dlouhodobě na lokální úrovni, ve spolupráci všech relevantních partnerů.*“²⁷²

Problémy s realizací si autoři Koncepce uvědomují i na dalších místech, včetně prostého faktu, jak jsou úředníci o koncepci vůbec informováni – v článku 2.11. se přímo připouští, že „Představitelé místních samospráv i jejich úředníci jsou o obsahu vládní Koncepce málo informovaní a většina o ni nejeví příliš velký zájem.“²⁷³ Nelze se potom divit neexistenci koncepce integrace na regionální úrovni – ve výzkumu sociálně vyloučených romských lokalit, realizovaném od listopadu 2005 do srpna 2006 na zakázku Ministerstva práce a sociálních věcí agenturou Gabal analysis and consulting, bylo zjištěno, že v celých 90% obcí, ve kterých byly

²⁷¹ Koncepce romské integrace, str. 8, článek 2.10. Viz přílohy.

²⁷² Koncepce romské integrace, str. 6, článek 2.4. Viz přílohy.

²⁷³ Koncepce romské integrace, str.8, článek 2.11. Viz přílohy.

zkoumány sociálně vyloučené romské lokality, neexistovala žádná specifická koncepce integrace Romů²⁷⁴.

Oproti tomu během 40 let komunistické éry byl plán začlenění romské menšiny do české majoritní společnosti propracován do detailů, jeho cílem však nebyla integrace s cílem vytvoření multikulturní společnosti, kde by obě kultury – česká i romská – existovaly vedle sebe bez vzájemných projevů nepřátelství. Cílem státní politiky do roku 1989 byla úplná asimilace Romů s majoritní společností. Výsledky této politiky bohužel nejsou příliš uspokojivé. Můžeme je naopak považovat za jeden z kořenů současných problémů. Násilná asimilační politika znehodnotila a rozvrátila tradiční romské vzorce chování, jejich hodnoty, jazyk, kulturu. Tím výrazně napomohla tomu, že se Romové ocitli ve stavu anomie, kdy už neužívají vlastní hodnoty, ale ještě nepřijali hodnoty majority, ve stavu, ve kterém užívají jen torzo své i majoritní kultury.

K tomu, aby Romové sami začali rozhodovat o své budoucnosti, o tom, zda a jakým způsobem se chtějí integrovat do české společnosti, je v první řadě nutné, aby začali sami sebe chápat jako svébytnou etnickou skupinu s vlastní kulturou, jazykem a historií, které mají stejnou vnitřní hodnotu jako kultura, jazyk a historie majoritní společnosti. Nelze očekávat, že je možné skutečně vnitřně přijmout vlastní etnicitu, kterou byli Romové po staletí zvyklí skrývat, ze dne na den. Je na nás, na většinu, abychom jim k tomu vytvořili příhodné podmínky a abychom se v tomto směru obrnili trpělivostí a tolerancí. Abychom prosadili takové právní normy, které zabrání projevům diskriminace a rasového násilí a následně se zasadili o jejich dodržování. Abychom na školách zavedli výuku směřující k toleranci k příslušníkům jiných etnik a k jejich kulturám. Abychom se pokusili zbavit předsudků apriorně hodnotících jinou kulturu, nám neznámou a v mnohém nepochopitelnou, jako horší než je ta naše vlastní.

Jiná kultura neznamena horší nebo lepší – může být bohatší nebo mít méně rozvinutou lidovou slovesnost, může mít delší historii nebo trvat poměrně krátce ale mít o to větší vliv, může používat zcela protichůdné vzorce chování pro stejné situace, nic z toho ale neurčuje že kultura jednoho etnika či národa je nadřazena

²⁷⁴ Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Gabal analysis and consulting. Praha, 2006; str.20. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romských_lokalit.pdf [29.11.2006].

kultuře jiné. Náзор majority ale často poněkud odlišný. Často začíná požadavkem, že menšiny by se měly přizpůsobit většině. Do jaké ale míry?

V reprezentativním sociologickém šetření „Dekáda transformace“ z konce roku 1999, který byl realizován na Sociologickém ústavu AV ČR byl zkoumán také názor většinové společnosti na přístup k menšinám. Respondenti měli uvést, který z uvedených výroků lépe vyjadřuje jejich názor. Uvedené výroky byly následující:

1. Menšiny by se měly přizpůsobit zvyklostem nejpočetnější národnosti.
2. Příslušníci nejpočetnější národnosti by měli být co nejsnášenlivější k zvyklostem menšin.

- Zcela nebo spíše pro první názor se vyjádřilo 62,8% respondentů.
- Zcela nebo spíše pro druhý názor se vyjádřilo 25,1% respondentů.
- Neutrální postoj (někde mezi oběma názory) vyjádřilo 23,8% respondentů²⁷⁵.

Výsledek výzkumu nepotřebuje hlubšího komentáře. Většina příslušníků majoritní společnosti by si přála, aby příslušníci menšin přijali kulturu a zvyky majority a „přizpůsobili se“. Ona kouzelná formulka má ale jednu podstatnou vadu na kráse – většina příslušníků romské menšiny neví jak a čemu se vlastně má přizpůsobit. Následující úryvek, který danou problematiku vhodně uzavírá pohledem „z druhé strany“ je citací textu romské básničky Margity Reiznerové, který byl publikován v knize Mileny Hübschmannové „Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit).

„Jsme obklopeni světem, který před nás na každém kroku staví jako hrdinu člověka bohatého, úspěšného, člověka, který má. Má auto, má perfektní oblek, má honosně zařízený byt. Ale nemá čas. Nemá čas, aby v klidu poseděl, pobesedoval s druhými, vyslechl je. Dávný romský hrdina neměl nic než rozum a důvtip, soucitné srdce a ničím nenarušenou víru v Boha. Jenomže tenhle hrdina se vytrácí z paměti národa.

Romský hrdina mluvil romsky. A nám už dvě tři generace hučí ze všech stran do uší, že romština je k ničemu a chceme-li se civilizovat, musíme mluvit česky. Říkají, že naše kultura je zaostalá a brzdí nás v rozvoji, že naše zvyky nám brání v polidštění, že je třeba převychovat a že se musíme přizpůsobit ostatním. Komu?

²⁷⁵ Převzato z Davidová, Eva: Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití. Studie Národopisného ústavu Josefa Hlávky 3/2001; str.3-4.

Tomu, co se dere dopředu, aby měl víc a víc? Staří Romové říkali: „Chceš-li někoho přizpůsobit svému obrazu, podívej se napřed do zrcadla, jak vypadáš“. (...)

Mnozí romští rodiče podlehlí neustálému tlaku a přestali na své děti mluvit romsky. I kdyby se romské pohádky vyprávěly, kolik mladých lidí by jim rozumělo? Ale co jim nahrazuje ono krásné, nenásilné, každodenní vedení k lidskosti, kterého se dostávalo nám v pospolitosti našeho příbuzenstva? Kde najdou kompenzaci chronického nepochopení, které na ně číší z „bílého“ světa?

(...)Jsme uznaní jako Romové. Stali jsme se zodpovědnými sami za sebe. Učíme se té zodpovědnosti teprve krátce. Ale nezbyvá nám, než se jí naučit.“²⁷⁶

²⁷⁶ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002. Str.47-48.

ZÁVĚREM

Pokusila jsem se v této práci načrtnout základní obraz romské menšiny v České republice. Zaměřila jsem se na oblasti, které bývají v souvislosti s romskou menšinou považovány za nejproblematictější. Všechna témata, kterými jsem se zabývala spolu navzájem souvisí. Problémy se tak většinou kumulují, vzniká „začarovaný“ kruh, který se reprodukuje z generace na generaci. Pro většinu romské populace to znamená reprodukci nízkého sociálního postavení: nízké vzdělání – málo placené (nebo žádné) zaměstnání – nevhodné bydlení – nízká životní úroveň – nízké vzdělání dětí...

Člověk, který se ocitne v takovém začarovaném kruhu většinou není schopen se z něj sám dostat. Je třeba aby majoritní společnost, reprezentovaná svými představiteli, podala pomocnou ruku těm, kteří si sami pomoci nedokáží. Ona „pomocná ruka“ musí mít ovšem takový charakter, aby mohla tonoucí vytáhnout z problémů ve kterých se topí. Nestačí jim hodit kruh, ať si v něm plavou, když břeh je stále v nedohlednu a vlny odnáší „zachráněného“ v kruhu stále dál a dál od břehu, protože v kruhu se lehce vznáší po hladině a při sebemenším poryvu větru pluje po vodě tam, kam zafouká.

Možná nám naše současná pravicová vláda přinese takové reformy, že i lidem s nízkou nebo žádnou kvalifikací se konečně „vyplatí“ pracovat. Možná se začne odpovědněji přistupovat k problematice vzdělávání romských dětí, protože právě ty jsou budoucností romské menšiny u nás. Snad naše společnost postupně dospěje do stadia, kdy si pánové Čunkové a jim podobní nebudou moci dovolit veřejně vypustit z úst slova o tom, že nejjednodušší cestou jak získat od státu nějaké peníze navíc, je „jet se někam opálit, začít dělat s rodinou binec, na náměstí dělat ohně a potom se vás teprve někteří politici zastanou a řeknou - on je chudák“²⁷⁷. V té době snad začneme chápat Romy a ostatní příslušníky etnických a jiných menšin jako sobě rovné.

Snad se Romům podaří najít svou vlastní hodnotu a pochopit a prosadit hodnotu vlastní kultury a jazyka. Snad najdou brzy cestu, jak sladit své normy

²⁷⁷ Odpověď Jiřího Čunka, tehdejšího vicepremiéra ČR na ne zcela korektní dotaz čtenáře Blesku z března 2007: "Budou se dotovat i ostatní lidé jako Romové? Potřeboval bych 200 000, abych mohl dokončit barák." Dostupné na http://www.romea.cz/index.php?id=detail&detail=2007_2218 [30.5.2007]

chování a kulturní vzorce s těmi majoritními tak, aby se svých zvyklostí nemuseli zcela vzdát, ale aby zároveň v kontaktu s majoritou neporušovali její normy, zvyklosti a zákony. Svoboda, která byla Romům dána po roce 1989, přináší kromě obrovského spektra možností (které jsou ovšem v realitě ovlivňovány předsudky majority a jinou výchozí pozicí Romů), také nutnost odpovědnosti za sebe sama, za svoje činy, za svůj život. Dnešní doba přinesla Romům fenomén, který dosud neznali – „strach ze svobody“ (v originále „escape from freedom“) jak ho popisuje Erich Fromm²⁷⁸. Svoboda volby a odpovědnost za sebe sama je něčím, s čím se zatím Romové nedokázali vyrovnat. Jejich největší chybou je, že většina z nich stále očekává, že jejich problémy někdo vyřeší za ně. Majorita může Romům podat pomocnou ruku, může vytvořit podmínky pro to, aby Romové mohli snadněji než je tomu dosud získat stejné vzdělání jako příslušníci většinové společnosti, může jim zajistit rekvalifikační kurzy aby byli zaměstnatelní. Měla by dohlédnout na to, aby romští uchazeči o zaměstnání se stejnými schopnostmi jako majoritní uchazeči nebyli odmítáni jen na základě toho, že jsou Romové. Měla by zpřísnit postihy za rasově motivované útoky a prosadit zákony, které budou mít v tomto směru maximálně preventivní účinek.

Je toho mnoho, co můžeme ve vztahu k romské menšině udělat, co můžeme zlepšit. Je toho ale také dost na romské straně. Pokud bude aktivní jen jedna strana, vztahy mezi námi se nezlepší a problémy, které trápí velkou část romské populace se nevyřeší. Pokusila jsem se v této práci podat objektivní výklad dané problematiky, zdůraznit některé nejdůležitější historické a kulturně-etnické souvislosti. Zkreslené názory mnohých zástupců majoritní společnosti vychází často z neznalosti daných skutečností, které jsou ale nezřídka pro pochopení situace Romů klíčové.

Jistě by bylo velmi zajímavé provést výzkum, který by zjišťoval co vlastně většinová společnost o Romech ví a co ví Romové sami o sobě.

Holocaust je pojem který si všichni spojují s vyvražďováním Židů za druhé světové války. Kolik lidí ví, že za války byli vyvražďováni také Romové? Kolik lidí ví, že čeští Romové jako etnická skupina byli téměř kompletně vyvražďeni a že Romové žijící na našem území dnes, k nám přišli až po druhé světové válce ze Slovenska? Kolik lidí má alespoň základní povědomí o tom, že Romové nejsou všichni jedni a

²⁷⁸ Viz Fromm, Erich: Strach ze svobody. Naše vojsko, 1993.

titíž, ale že na našem území žije několik různých skupin Romů, které se v mnohém liší?

Podobných otázek by mohlo být mnoho, ale dovoluji si odhadnout, že většina majoritní populace by v takovém testu nebyla příliš úspěšná. Romská menšina je u nás sice v poslední době jednou z nejdiskutovanějších menšin, avšak málokdo o Romech „ví“ víc, než že mají hodně dětí, nepracují, pobírají sociální dávky a stěžují si na diskriminaci. To je ale dost málo.

Tato práce nabízí základní orientaci v tématice, přináší pohled z obou stran a něco málo osobní zkušenosti. Zkušenosti s romskými dětmi, kterým bychom měli věnovat tolik pozornosti, aby pro romskou menšinu jako celek byly do budoucna nadějí. Abychom se stejnými problémy nemuseli zabývat znovu a znovu..

LITERATURA A PRAMENY

Alinčová, Milena: Byzanci. Dostupné na:

<http://romani.uni-graz.at/rombase/cd/data/hist/origin/data/byzanz.cs.pdf> [7.4.2007].

Balabánová, Helena: Praktické zkušenosti se vzděláváním romských dětí. Praha, MENT 1995.

Balvín, Jaroslav a kol.: Romové a etika multikulturní výchovy. Ústí nad Labem, Hnutí R 1999. ISBN 80-902461-0-9.

Balvín, Jaroslav a kol.: Romové a majorita. Ústí nad Labem, Hnutí R 1997. ISBN 80-902149-7-5.

Balvín, Jaroslav: Výchova a vzdělávání romských žáků jako pedagogický systém. Praha, Radix a Hnutí R 2004. ISBN 80-86031-48-9 (Radix), ISBN 80-86798-01-1 (Hnutí R).

Bauman, Zygmunt: Modernita a holocaust. Praha, SLON 2003. ISBN 80-86429-23-7.

Bourdieu, Pierre: Teorie jednání. Praha, Karolinum 1998. ISBN 80-7184-518-3.

Buryánek, J.(ed.): Interkulturní vzdělávání – příručka nejen pro SŠ pedagogy. Praha, Člověk v tísni – společnost při České televizi, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny 2002. Kapitola „Romové“ dostupná na:

<http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove.pdf> [18.3.2007].

Černobílý život. Praha, Gallery 2000. ISBN 80-86010-37-6.

Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945-1990. Olomouc, Univerzita Palackého 1995. ISBN 80-7067-533-8.

Davidová, Eva: Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití. Studie Národopisného ústavu Josefa Hlávky 3/2001.

Dodd, Carley H.: Dynamics of Intercultural Communication. United States of America, WCB Brown & Benchmark a Division of Wm. C. Brown Communication, Inc. 1995 (fourth edition). ISBN 0-697-20136-8.

Drchal, Václav: Tolerance v Česku – Roma Češi za souseda pořád odmítají. Lidové noviny. Ročník 20, číslo 84. 10.4.2007.

Fonsecová, Isabel : Pohřbi mě vestoje. Cikáni a jejich pouť. Brno, Nakladatelství Slovart 1998. ISBN 80-7209-074-7.

Fromm, Erich: Strach ze svobody. Naše vojsko, 1993.

Gabal, Ivan: Vzdělání? Jen pro někoho. MF Dnes. 12.10.2006. str.A11.

- Hajská, Markéta: Romové v českém vzdělávacím systému. Dostupné na: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_53_1.pdf [18.3.2007].
- Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha, Nakladatelství Signeta, Edice Droma 2001. ISBN 80-902608-3-7.
- Horváthová, Jana: Kapitoly z dějin Romů. Praha, Člověk v tísní 2002. Dostupné na: <http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/d01kapitoly.pdf> [18.3.2007].
- Horváthová, Jana (odpovědný redaktor): Memoáry romských žen. Brno, Muzeum romské kultury 2004. ISBN 80-86656-06-3.
- Hübschmannová, Milena: Language: Classification and Varieties. Dostupné na: <http://romani.uni-graz.at/rombase/> [25.6.2007].
- Hübschmannová, Milena: Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945. 1. díl. Praha, Nakladatelství Triáda 2005. ISBN 80-86138-14-3.
- Hübschmannová, Milena: Původ Romů. Dostupné na: <http://romani.uni-graz.at/rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/hist/origin/origin.cs.xml> [9.4.2007].
- Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras (Můžeme se domluvit). Olomouc, Univerzita Palackého 2002. ISBN 80-244-0496-6.
- Ivanov, Andrej (Eds.): Breaking the vicious circle; Lessons learned from experience in social inclusion of Roma communities through participation. Sofia, SPOLU International Foundation and CEGA Foundation 2000. ISBN 954-9630-07-2.
- Jakoubek, Marek: Romové – konec (ne)jednoho mýtu. Praha, Socioklub 2004. ISBN 80-86140-21-0.
- Jakoubek, M., Poduška, O.: Romské osady v kulturologické perspektivě. Brno, Nakladatelství Doplněk 2003. ISBN 80-7239-140-2.
- Kamenická, Veronika: Etnická minorita Romové a školní vzdělávání. Diplomová práce. Praha, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1996.
- Kenrick, D., Puxon, G.: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc, Univerzita Palackého 2000. ISBN 80-244-0048-0.
- Kramářová, Jana a kol.: (Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce. Praha, Člověk v tísní, společnost při České televizi, o. p. s. 2005. ISBN 80-86961-04-4.
- Machálková, J., Šafaříková, K.: „Romové porazili stát. Štrasburk rozhodl: za posílání romských dětí do zvláštních škol musí Česko zaplatit.“ Lidové noviny. Ročník 20, číslo 266. 14.11.2007.
- Manuš, Erika: Jdeme dlouhou cestou. Praha, Arbor vitae 1998. ISBN 80-901964-5-4.

- Mareš, Kopeček, Pečínka, Stýskalíková: Etnické menšiny a česká politika. Analýza stranických přístupů k etnické a imigrační politice po roce 1989. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004. ISBN 80-7325-050-0.
- Navrátil, Pavel a kol.: Romové v české společnosti. Praha, Portál 2003. ISBN 80-7178-741-8.
- Nečas, Ctibor: Aušvicate hi khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1992. ISBN 80-210-0398-7.
- Nečas, Ctibor: Holocaust českých Romů. Praha, Prostor 1999. ISBN 80-7260-022-2.
- Nečas, Ctibor: Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945. Brno, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1981.
- Nečas, Ctibor: Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras. Olomouc, Univerzita Palackého 1994. ISBN 80-7067-354-0.
- Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999. ISBN 80-7067-952-2.
- Nečas, Ctibor: Z Brna do Auschwitz – Birkenau. Brno, Muzeum romské kultury 2000. ISBN 80-902476-3-6.
- Nejedlá, M., Svobodová, A., Trombiková, J. (Eds.): Co mi doma vyprávěli. Praha, Občanské sdružení R-Mosty 2001.
- Pavelčíková, Nina: Romové v českých zemích v letech 1945-1989. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2004. ISBN 80-86621-07-3.
- Romové – O Roma (Tradice a současnost; Angodes the akának). Brno, SVAN, Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury 1999. ISBN 80-85956-14-4 (SVAN), ISBN 80-7028-141-3 (Moravské zemské muzeum), ISBN 80-902476-1-X (Muzeum romské kultury).
- Romové – reflexe problému. Soubor textů k romské problematice. Praha, Sofis 1997. ISBN 80-902439-0-8.
- Romové v České republice (1945 – 1998). Praha, Socioklub 1999. ISBN 80-902260-7-8.
- Romové ve městě. Praha, Socioklub 2002. ISBN 80-86484-01-7.
- Řetízek. Sborník příspěvků k metodice práce v organizacích pracujících s romskými dětmi a mládeží. Praha, Občanské sdružení R-Mosty 2003.
- Říčan, Pavel: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha, Nakladatelství Portál 1998. ISBN 80-7178-250-5.

- Sartori, Giovanni: Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti. Praha, Dokořán 2005. ISBN 80-7363-022-2.
- Stewart, Michael: Čas Cikánů. Brno, Barrister & Principal 2005. ISBN 80-7364-017-1
- Šebková, Hana: Jazyková situace Romů a její vývoj. Praha, MENT 1995.
- Šotolová, Eva: Vzdělávání Romů. Praha, Grada Publishing 2000. ISBN 80-7169-528-9.
- Viková, Lada: Obraz současné romské rodiny z pohledu dětí a znalost romštiny u těchto dětí. Diplomová práce. Praha, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1996.
- Viková, Lada: Příspěvek k poznání psychologických aspektů romské rodiny. Diplomová práce. Praha, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1996.
- Vylitová, Romana (Eds.): Co se osvědčilo. Úspěšné romské projekty ve střední a východní Evropě. Partners Hungary Foundation 2003. ISBN 80-239-0362-4.
- Žlnayová, Edita: Pojmový svět žáka prvního ročníku z hlediska romštiny. Praha, MENT 1995.

DALŠÍ ZDROJE:

- Gabal, Analysis & consulting: Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Praha, 2006. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analiza_romskych_lokalit.pdf [29.11.2006].
- Gabal, Analysis & consulting: Etnické vztahy v České republice. Postoje českého obyvatelstva k cizincům, imigrantům a etnickým menšinám. Praha, MENT 1995.
- Výzkum interetnických vztahů uskutečněný na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně v roce 2001. (realizovaný za podpory grantu PHARE Improvement of Relations between the Roma and Czech Communities)
- Závěrečná zpráva z kvantitativního výzkumu „Rovnost je cool!“ pro společnost Člověk v tísni, o.p.s. Výzkumná agentura NMS. Praha, prosinec 2007. Dostupné na: <http://www.clovekv tisni.cz/download/pdf/106.pdf> [30.12.2007].
- Koncepce romské integrace z 28.února 2005. Dostupné na: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_49_1.pdf [18.3.2007].
- Koncepce je součástí příloh.

Usnesení vlády č.87 ze 23.ledna 2002 k integraci romské menšiny.

Vyjádření rady vlády pro záležitosti romské komunity z 11.září 2006.

Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v 1. pololetí 2006. Ministerstvo

práce a sociálních věcí ČR, říjen 2006. Dostupné na:

http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/trh_prace/rok2006p1/Analyza0606.pdf

[2.1.2007].

Program Memento II, úřad práce v Mostě. Dostupné na:

http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/programy_zamest/regionalni/2006regionalni/01_mementoii [2.2.2007].

„Reakce MŠMT na rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ze dne 13. listopadu ve věci stížnosti D.H. a ostatní proti ČR“. 16.11.2007. Dostupné na: <http://www.msmt.cz/pro-novinare/reakce-msmt-na-rozsudek-velkeho-senatu-evropskeho-soudu-pro-lidska-prava-ze-dne-13-listopadu-ve-veci-stiznosti-d-h-a-ostatni-proti-cr> [16.11.2007].

Zákon č.561/2004 Sb. (Školský zákon). Dostupné na

<http://www.msmt.cz/Files/Predpisy1/sb190-04.pdf> [16.11.2007].

Informace z výzkumu STEM trendy 4/2006. Dostupné na:

<http://www.stem.cz/clanek/1112> [17.3.2007].

Mezinárodní konference „Integrace menšin v Evropě – zaměřeno na integraci Romů“, Praha, 11.-12.11.2002. (publikace vzdělávacího centra pro veřejnou správu ČR).

Euthanasia program. In: Holocaust Encyclopedia. Dostupné na internetových stránkách United States Holocaust Memorial Museum:

<http://www.ushmm.org/wlc/article.php?lang=en&ModuleId=10005200> [20.5.2007].

Lodz. In: Holocaust Encyclopedia. Dostupné na internetových stránkách United States Holocaust Memorial Museum:

<http://www.ushmm.org/wlc/article.php?lang=en&ModuleId=10005071> [20.5.2007].

Roma (Gypsies) in Prewar Europe. In: Holocaust Encyclopedia. Dostupné na:

http://www.ushmm.org/wlc/media_nm.php?lang=en&ModuleId=10005395&MediaId=359 [20.5.2007].

Skandální výrok Jiřího Čunka pobouřil Romy. Praha, 30.3.2007. Dostupné na:

http://www.romea.cz/index.php?id=detail&detail=2007_2218 [30.5.2007]

Stát dává víc peněz, nezaměstnanost Romů ale neklesá. ČTK, 10.1.2005. Dostupné na: http://www.romea.cz/index.php?id=servis/z2005_0010 [25.11.2007].

Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit.

Gabal analysis and consulting. Dostupné na:

http://www.esfcr.cz/mapa/stav_mapy_obce.html [1.12.2007];

http://www.esfcr.cz/mapa/stav_CR1.html [1.12.2007].

Český statistický úřad:

Městské obyvatelstvo v letech 1961-2001. ČSÚ 2004. Dostupné na

http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/o/4120-03-casova_rada_1961_2001-5_mestske_obyvatelstvo_v letech_1961_2001 [8.12.2007].

Vývoj úrovně vzdělanosti obyvatelstva ČR v letech 1950-2001 podle výsledků sčítání lidu v letech 1950-2001. Český statistický úřad. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AACFA/\\$File/411303a2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AACFA/$File/411303a2.pdf) [11.11.2007].

Sčítání lidu 1921. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/F0F493A508D2A726C1256E66004CAA7B/\\$File/tab4_21.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/F0F493A508D2A726C1256E66004CAA7B/$File/tab4_21.pdf) [9.7.2007].

Sčítání lidu 1930. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A475546F7A501F9CC1256E660042E667/\\$File/tab4_30.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A475546F7A501F9CC1256E660042E667/$File/tab4_30.pdf) [9.7.2007].

Sčítání lidu 1950. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A02303F8F72DECDBC1256E6600369D48/\\$File/tab3_50.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/A02303F8F72DECDBC1256E6600369D48/$File/tab3_50.pdf) [9.7.2007].

Sčítání lidu 1991. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/9E1FFC3FE260F519C1256E670039EDA8/\\$File/tab06.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/9E1FFC3FE260F519C1256E670039EDA8/$File/tab06.pdf) [11.11.2007].

Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/\\$File/41320506.xls](http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002EFA23/$File/41320506.xls) [18.3.2007].

Sčítání lidu domů a bytů 2001. Archiv Českého statistického úřadu. Dostupné na:

[http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002F08A5/\\$File/41320507.pdf](http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/t/D6002F08A5/$File/41320507.pdf) [9.7.2007].

PŘÍLOHY

Koncepce romské integrace

Obsah

- 1. Základní východiska
- 2. Institucionální a finanční zajištění romské integrace na centrální a lokální úrovni
- 3. Antidiskriminační opatření
- 4. Vyrovnávací postupy
- 5. Sociální vyloučení v romských komunitách
- 6. Vzdělávání
 - 7. Integrace na trhu práce
- 8. Bydlení
- 9. Sociální péče
- 10. Zdravotní péče
- 11. Bezpečnostní aspekty romské integrace
- 12. Podpora rozvoje romského jazyka, a kultury, podpora vědeckého bádání
- 13. Závěry

1. Základní východiska

1.1. Vláda přistupuje k řešení romských záležitostí ze tří pohledů – z perspektivy lidských práv, z perspektivy národnostní a z širší perspektivy sociokulturní. Tyto přístupy nejsou v rozporu, nýbrž se vzájemně doplňují. Redukce romské problematiky na kterýkoli z nich by byla nežádoucím zkreslením. Vyváženému pojetí, které bere v úvahu všechna tři hlediska, odpovídá i struktura poradních orgánů vlády.

1.2. První z těchto perspektiv vyplývá z nutnosti zajistit, aby všichni občané České republiky, tedy i Romové, mohli v plné míře a bez jakékoli diskriminace užívat všech individuálních práv zaručených jim Ústavou, Listinou základních práv a svobod a mezinárodními smlouvami o lidských právech, jimiž je Česká republika vázána a také právem Evropské unie. Z hlediska lidských práv se romskou problematikou zabývá Rada vlády ČR pro lidská práva^[1] jako poradní orgán vlády, který sleduje vnitrostátní dodržování přijatých a ratifikovaných smluv o lidských právech, připravuje (v součinnosti s Ministerstvem zahraničních věcí České republiky) zprávy o plnění závazků plynoucích z těchto smluv a navrhuje vládě či jednotlivým členům koncepční kroky směřující k posílení ochrany lidských práv. Z jednotlivých výborů Rady pro lidská práva se problémům lidských práv Romů věnuje zejména výbor pro odstranění všech forem rasové diskriminace. V menší míře se romských záležitostí týká i práce dalších výborů Rady pro lidská práva, například výboru pro práva sociální, hospodářská a kulturní. Lidskoprávní perspektiva nazírání a přístupu k řešení romských záležitostí zároveň neopomíjí aspekt násobné diskriminace romských žen, které jsou vystavované dvojí diskriminaci a to jako ženy a v důsledku svého etnického původu. Institucionální zabezpečení dodržování mezinárodních závazků s ohledem na rovnost žen zajišťuje Rada vlády pro rovné příležitosti mužů a žen.

1.3. Druhá perspektiva, národnostní, se opírá o specifická práva příslušníků národnostních menšin, jak jsou definována v Hlavě III. Listiny základních práv a svobod, Rámcové úmluvě o ochraně národnostních menšin, a to včetně práv kolektivních. Tato specifická práva jsou konkrétně upravena zákonem č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů (dále jen „menšinový zákon“, novelizován zákonem č. 320/2002 Sb.) Národnostní menšina je v § 2 odst. 1 tohoto zákona vymezena znaky subjektivními („projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem...“) i objektivními („společenství občanů České republiky..., kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi“). Rovněž jednotlivá práva garantovaná zákonem i výše uvedenou Rámcovou úmluvou úzce souvisejí s kulturou, jazykem a subjektivně pocíťovanou kolektivní identitou (právo na vzdělávání v jazyce národnostní menšiny, právo na užívání tohoto jazyka v úředním styku a před soudy, na rozšiřování a přijímání informace v tomto jazyce, právo na uchování a rozvoj vlastní kultury, aj.). Česká republika uznává Romy jako národnostní menšinu, která má své zástupce v Radě vlády pro národnostní menšiny,^[2] poradním orgánem vlády pro záležitosti národnostních menšin, a může tak vyvíjet „úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury“, jak uvádí ustanovení § 2 odst. 1 uvedeného zákona. V tomto směru se na Romy vztahují stejná práva jako na kteroukoli jinou národnostní menšinu žijící v České republice. Při podpoře úsilí romské menšiny o uchování a rozvoj vlastní kultury a jazyka je ale současně důležité citlivě a přiměřeně zohlednit skutečnost, že romská kultura se nemůže opřít, na rozdíl od národnostně menšinových kultur jiných, např. polské, německé či slovenské, o jinak přirozenou podporu institucí mateřských zemí.

1.4. Třetí perspektiva, sociokulturní, vychází z širšího pojetí „romské komunity“ obsaženého v důvodové zprávě k usnesení vlády ze dne 29. října 1997 č. 686 ke Zprávě o situaci romské komunity v České republice a k současné situaci v romské komunitě. O tuto perspektivu se opírá činnost třetího z poradních orgánů vlády, Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity^[3]. Pojem „romská komunita“ se s pojmem „romská národnostní menšina“ překrývá jen částečně. Definičním znakem příslušníka romské národnostní menšiny je aktivní vůle být za příslušníka menšiny považován a společně s ostatními rozvíjet jazyk a kulturu. Příslušníci romské národnostní menšiny jsou tak vymezení subjektivně. Pojem příslušník romské komunity“ je naproti tomu definován spíše objektivně. Koncepce romské integrace (2004) uváděla, že „příslušníkem romské komunity je *de facto* každý, koho majorita jako příslušníka této sociálně a etnicky definované skupiny identifikuje.“ Tato definice byla kritizována jako příliš široká a neurčitá. Z hlediska formulace opatření na podporu sociální a ekonomické integrace Romů je ale v praktické rovině nezbytné připustit, že objektivní sociokulturní charakteristiky „příslušníka romské komunity“ zahrnují i občany, kteří se např. ve sčítáních lidu či jinak nehlásí k romské národnosti a neprojevují aktivní vůli rozvíjet vlastní jazyk a kulturu. Vědomí své odlišnosti čerpají spíše ze svého postavení ve společnosti, tj. z toho, že jsou majoritní společností odmítání a marginalizování. Vzhledem ke své tíživé sociální situaci se mnozí Romové otázkou své

příslušnosti k národnostní menšině ani nezabývají; přitom však právě tato kategorie sociálně marginalizovaných Romů musí být adresátem státní politiky, jež bude řešit záležitosti spíše sociální (v oblasti zaměstnanosti, sociální péče a bydlení), než úzce národnostní (rozvoj kultury, jazyka, národnostního školství). Pokud by Koncepce romské integrace a veřejné politiky pojem „příslušník romské komunity“ opustily, musely by jej nutně nahradit jiným pojmem, aby mohly smysluplně interpretovat a zohlednit mezinárodní dokumenty, např. Rady Evropy, a dokumenty Evropské unie, které se týkají postavení Romů. V souladu s výše uvedeným pojetím je i skutečnost, že se příslušníky romské komunity za určitých okolností stávají též osoby neromského původu, které se do romského prostředí začlenily a trvale v něm žijí. Přesnější než pojem „romská komunita“ se přitom jeví použití termínu v množném čísle, „romské komunity“, a to ve smyslu sub-etnického či lokálního společenství. *Vláda v tomto ohledu vítá názory Romů i těch, kteří se romskou kulturou či problémy romských komunit zabývají odborně, které napomohou věcnou diskusí k upřesnění pojmů.*

1.5. Bez zajištění lepší sociálně ekonomické pozice příslušníků romské komunity a adekvátní rozložení těchto pozic ve společnosti majoritní není možné uvažovat o úspěšné integraci ani v dalších sférách společenského života. Přijetím *Národního akčního plánu sociálního začleňování na léta 2004 – 2006*^[4] si vláda klade za cíl zmírňování sociální exkluze, která představuje extrémně špatnou ekonomickou a sociální situaci, jež negativně ovlivňuje celkové schopnosti vyloučených osob a skupin participovat na životě společnosti jako celku. Pro celkové negativní dopady sociální exkluze je boj proti ní naléhavou prioritou vládní politiky. Při naplňování tohoto cíle vláda klade důraz na co největší **podporu aktivace samotných příslušníků romských komunit oproti pasivnímu přijímání pomoci**.^[5]

1.6. Přes základní rozdělení přístupu k romským záležitostem na lidskoprávní, národnostní a sociokulturní je pochopitelné, že v řadě oblastí se nejméně dvě z těchto perspektiv prolínají. Např. v otázkách školství či zaměstnanosti se řešení sociálních problémů spojuje s obecnou ochranou lidských práv, zejména s ochranou před diskriminací. Samo pojetí integrace příslušníků romských komunit jako politiky vlády pak spojuje dva imperativy, překonání sociálního vylučování a snahu o zachování romské kulturní identity. Integraci příslušníků romských komunit do české společnosti ve všech sférách a zabránění jejich dalšímu sociálnímu vylučování považuje vláda za naléhavý úkol, který se musí odrazit ve vládní politice.

1.7. Ztráta romské identity, kultury a jazyka nesmí představovat podmínku integrace Romů do české společnosti. Integrací je zde myšleno začlenění Romů do společnosti, které jim umožní, aby si zvolili, která kulturní specifika a odlišnosti si přejí zachovat. Proto je základním postojem vlády při její politice vůči romské menšině respekt k romství, jeho tradicím a kultuře.

1.8. Listina základních práv a svobod zakazuje všechny způsoby nátlaku směřující k odnárodňování, ke ztrátě vlastní kultury a jazyka, a to včetně způsobů nepřímých. Integraci je proto nutno odlišit od asimilace, tedy odnárodňování a plného kulturního přizpůsobení Romů majoritní společnosti. Každý jednotlivec se sice může pro asimilaci rozhodnout, ale taková volba musí být svobodná; nikomu v ní nelze bránit, avšak nesmí k ní být ani nucen. I když také asimilační cesta může vést k plnohodnotnému občanství, je vláda přesvědčena, že by bylo kulturní ztrátou pro celou společnost, kdyby se asimilace stala pro všechny Romy řešením. Případná kolektivní asimilace Romů by vždy musela vyvolávat podezření, že je způsobena nechotou či neschopností majoritní společnosti přijmout Romy při zachování jejich kulturní identity.

1.9. Koncepce romské integrace je plně slučitelná s procesem emancipace Romů jako národnostní menšiny, tj. nalézání a upevňování vlastní kulturní identity, který se mezi Romy již rozvíjí. Tento přístup vychází z přesvědčení, že čím více se budou Romové cítit Romy, tím budou svobodnějšími a odpovědnějšími občany. Svými opatřeními bude vláda sledovat, aby emancipačnímu úsilí Romů nebyly ve společnosti kladeny překážky. Emancipace jako taková je ovšem výsledkem svobodného rozhodnutí Romů samotných, nikoli výsledkem politiky vlády.

1.10. Ve snaze zlepšit postavení Romů přijímá vláda Koncepci, jež směřuje k nápravě křivd spojených se staletími diskriminace a škod způsobených před rokem 1989 politikou vynucované asimilace. Současně je vláda připravena čerpat ze všech pozitivních zkušeností, které byly v minulosti získány. Vláda hodlá pokračovat v odstraňování překážek, které brání Romům v jejich úsilí o sociální a kulturní vzestup. Tyto překážky jsou jak na straně majoritní společnosti, tak na straně Romů samotných.

1.11. Hlavním cílem Koncepce romské integrace je zlepšení postavení Romů ve všech sférách života společnosti, kde mezi majoritní společností a značnou částí Romů existují nedůvodné a nepřijatelné rozdíly v neúspěch Romů, a dosažení bezkonfliktního soužití příslušníků romských komunit s ostatní společností. Koncepce vytyčuje sedm priorit, které současně reflektují princip genderového mainstreamingu:

- a) odstranění vnějších překážek, které brání začlenění příslušníků romských komunit do společnosti, tedy především odstranění všech forem diskriminace jednotlivců i celých skupin vymezených rasou, barvou pleti, národností, jazykem, příslušností k národu či etnické skupině
- b) pomoc při odstraňování vnitřních překážek, které brání začlenění příslušníků romských komunit do společnosti, tedy především odstranění handicapu ve vzdělání a kvalifikaci
- c) zlepšení sociální úrovně příslušníků romských komunit je třeba v nejbližším období považovat za prioritu, která vyžaduje zvláště intenzivní pozornost, především snížení jejich nezaměstnanosti, zlepšení bytové situace a následně zdravotní situace, předcházení sociálnímu vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků
- d) zastavení vzniku a šíření vyloučených romských enkláv tzv. ghettoizace
- e) zajištění rozvoje romské kultury a romského jazyka
- f) vytvoření tolerantního prostředí bez predsudků, v němž příslušnost ke skupině vymezené rasou, barvou pleti, národností, jazykem či příslušností k národu není důvodem k odlišnému posuzování jednotlivce a zacházení s ním
- g) zajištění bezpečnosti příslušníků romských komunit

1.12. V souvislosti se vstupem ČR do EU se vláda zavazuje využít všechny nové a dostupné prostředky napomáhající k sociálnímu začleňování příslušníků romských komunit. V této souvislosti budou všechny její aktivity odpovídat *Společnému memorandu o sociálním začleňování*, podepsanému 18. prosince 2003 v Bruselu mezi ministrem práce a sociálních věcí ČR a komisařkou EU pro oblast zaměstnanosti a sociální záležitosti, a *Národním akčnímu plánu pro sociální začleňování*, přijatém usnesením vlády ze dne 21. července 2004 č. 730. Vláda podpoří zavedení takových mechanismů, jež zaručí využití strukturálních fondů EU (obzvláště pak Evropského sociálního fondu a Evropského fondu regionálního rozvoje) na podporu programů směřujících k sociálnímu začleňování příslušníků romských komunit, včetně jejich využití pro výzkumné a evaluační studie hodnotící současnou situaci romských komunit v ČR a dopad programů financovaných ze strukturálních fondů EU na příslušníky romských komunit.

1.13. *Koncepci politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti* (dále jen „Koncepce“), v níž jsou výše uvedené priority obsaženy, přijala vláda svým usnesením ze dne 14. června 2000, č. 599 její první aktualizaci usnesením ze dne 23. ledna 2002 č. 87 a druhou aktualizaci usnesením ze dne 12. března 2003 č. 243. Třetí aktualizaci přijala vláda usnesením ze dne 16. června 2004 č. 607. Čtvrtá, předkládaná, aktualizace k 28. únoru 2005, odráží vývoj situace od doby schválení třetí aktualizace, především pak schválení věcného záměru zákona o životním minimu a hmotné nouzi, schválení Národního akčního plánu sociálního začleňování a Národního akčního plánu zaměstnanosti, přijetí Národního akčního plánu k Dekádě romské inkluze 2005-2015 a přijetí nového školského zákona. Předkládaná Koncepce romské integrace (2005) nemění základní východiska ani priority, jak byly stanoveny vládou v předchozích koncepcích, ale usiluje o zpřesnění, aktualizaci a hledání nových cest k jejich naplňování. Koncepce je zpracována jako střednědobá, tj. počítá s horizontem tří let, s tím že vláda rozhodne o její případné dřívějším doplnění či změně, pokud tak ukáže aktuální potřeba.^[6] Práce na nové verzi Koncepce romské integrace se zúčastnil tým nezávislých expertů z akademické obce a neziskových organizací. Závěry jejich práce jsou zahrnuty v textu předkládané Koncepce.

2. Institucionální a finanční zajištění romské integrace na centrální a lokální úrovni

2.1. Základním předpokladem úspěšné realizace Koncepce romské integrace do společnosti je spolupráce a angažovanost centrálních i místních úřadů a občanské společnosti. Mezi zainteresovanými subjekty by měl existovat vztah partnerství, založený na vzájemné podpoře. Na vládní úrovni se vytvářejí mechanismy a rámcové podmínky, které umožní představitelům samospráv, nevládním neziskovým subjektům a samotným občanům provádět politiku integrace v praxi.

Centrální úroveň

2.2. Na integraci příslušníků romských komunit se významně podílejí dva poradní orgány vlády – Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity a Rada vlády ČR pro národnostní menšiny. Na jednotlivých ministerstvech dále působí speciální odborné orgány. Součástí institucionálního zajištění na lokální úrovni jsou romští poradci a asistenti, jakož i romští koordinátoři na krajských úřadech. V širším slova smyslu patří k institucionálnímu zajištění i další romští profesionálové zaměstnávaní státem či samosprávou. Například ústřední orgány státní správy zaměstnávají celkem 7 zaměstnanců, kteří se zabývají alespoň částečně romskou problematikou. Jejich práce je důležitá proto, aby zřetel na specifické problémy Romů byly zakomponovány do širších koncepčních dokumentů a politik v daných oblastech, např. v zaměstnanosti, bydlení, vzdělávání a podobně. Pokud si vypůjčíme termín běžný na úseku dosahování rovnosti žen a mužů, můžeme mluvit o tom, že posláním těchto pracovníků by měla být podpora „mainstreamingu“ politik rovných příležitostí pro Romy. Jen propojením mainstreamingu s opatřeními zacílenými na specifické skupiny se politiky mohou stát skutečně účinnými. Je žádoucí uvažovat o tom, jak napomoci, aby tito úředníci plnili svůj úkol co nej kvalitněji a nejefektivněji. Jednou z možností je podpora jejich vzdělávání o romských záležitostech, další vytvoření určité neformální sítě, např. pro sdílení informací.

2.3. Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity se jako poradní orgán vlády významně podílí na institucionálním zajištění integrace romských komunit. Na centrální úrovni je zároveň jediným mezesortním orgánem, jehož cílem je sjednocení integračních aktivit ministerstev ve vztahu k romským komunitám. Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity jako poradní orgán vlády nemůže kontrolovat plnění úkolů v působnosti orgánů krajů a obcí s rozšířenou působností ani z jejich neplnění vyvozovat závěry. Nutnost institucionálního posílení romské integrace potvrzuje také *Společné memorandum o sociálním začleňování^[7] a Národní akční plán sociálního začleňování^[8]*. Jako možné řešení bylo původně zvažováno zřízení agentury ve formě příspěvkové organizace nebo obecně prospěšné společnosti.^[9] Později bylo navrženo zřízení organizační složky státu u Ministerstva práce a sociálních věcí anebo organizační jednotky Úřadu vlády, ale v tomto ohledu nebylo dosaženo konsensu, zejména vzhledem ke skutečnosti, že jednou z priorit vlády je zabránění růstu státního aparátu. V nejbližším období je proto nadále nutné hledat jiné cesty institucionálního zabezpečení předcházení sociálnímu vyloučení, tak, aby na úrovni centrální (nikoli ale nutně jako součást státní správy) existovala struktura, která by nabídkou služeb a zdrojů pozitivně motivovala samosprávy k realizaci integračních opatření. Jedním z dílčích kroků v tomto směru by mohla být podpora nestátních neziskových organizací, které se podílejí na rozdělování prostředků z fondů EU, jako jsou Nadace pro rozvoj občanské společnosti nebo Národní vzdělávací fond. (Viz také bod 5.7 dále).

Dotační politika státu v oblasti integrace romských komunit

2.4. Vláda každoročně vynakládá nemalé finanční prostředky na integraci romských komunit^[10]. Podle zpětných informací získaných z terénu ale nejsou finanční prostředky vždy adekvátně zacílené a neřeší zatím problém integrace sociálně vyloučených romských komunit systémově. Podle vyhodnocení některých programů, je malá efektivita zapříčiněna mj. tím, že vládní politika v konkrétních opatřeních upřednostňuje integrační snahy založené na národnostním hledisku před inkluzívními intervencemi založenými na hledisku sociálním.^[11] Značný objem finančních prostředků je neúčelně využíván na *ad hoc* aktivity, které mají krátké trvání. Aktivity financované státem v této oblasti se nedostatečně vyhodnocují. Dalším problémem při rozdělování státních prostředků v rámci dotačních řízení na účely sociálního začleňování romských komunit je značný resortismus a tím rozdrobení prostředků. Přitom *de facto* neexistuje orgán, jež by efektivně koordinoval politiku jednotlivých resortů v této oblasti a vytvářel priority dotačních politik státu v této oblasti pro jednotlivý kalendářní rok. *Pro efektivnější naplňování Koncepce romské integrace je nutné přehodnotit stávající systém finanční podpory a navrhnout takový rámec, jež umožní realizovat opatření navrhovaná v Koncepci, dlouhodobě na lokální úrovni, ve spolupráci všech relevantních partnerů.*

2.5. Současná implementační struktura pro čerpání finančních prostředků z Evropských strukturálních fondů plně nekoresponduje s reálnými potřebami sociálně vyloučených romských komunit. Mechanismus čerpání finanční pomoci je pro žadatele nepřehledný a složitý. V současné době jsou k dispozici čtyři možnosti podpory, které se liší jak po obsahové tak i administrativní stránce. Nejširší možnosti dává Společný regionální operační program (SROP), který ve svém opatření 3.2 umožňuje

financovat poskytování přímých služeb pro cílové skupiny v konkrétních regionech. Jedná se o podporu tzv. měkkých investic, tedy ne na infrastrukturu pro tuto oblast. Infrastrukturu pro oblast rozvoje lidských zdrojů zajišťuje opatření 3.1 SROP. Druhou možností je Operační program Rozvoj lidských zdrojů, opatření 2.1, které umožňuje podporu projektů pro tuto cílovou skupinu, avšak pouze projektů v tzv. národním měřítku (projekty přesahující region NUTS II.). Další možností podpory je Jednotný programový dokument pro Cíl 3 hl. m. Praha, který zajišťuje podporu této cílové skupiny pro region Praha. Poslední možností podpory je tzv. Globální grant, tedy opatření 2.3, které svoji povahou má podpořit vzdělávání a posílení kapacit poskytovatelů sociálních služeb v regionech a samotné poskytování těchto služeb u projektů, které nesplňují minimální požadovanou finanční hranici pro projekty v ostatních možnostech podpory. Další možností je čerpání prostředků z Iniciativy Společenství EQUAL.^[12] Každá z těchto variant má odlišný administrativní a implementační systém a nezaručuje ve svém celku transparentnost takto poskytovaných prostředků na účely romské integrace. Vzhledem k tomu, že implementační struktury plní širší společenské cíle, než je podpora integrace romských komunit, nelze požadovat, aby jejich formování bylo podřízeno jen uvedenému hledisku. Reálným opatřením jsou proto spíše aktivity směřující k podpoře informovanosti potenciálních žadatelů o finanční pomoc z těchto fondů o existujících možnostech podpory z Evropských fondů a programů a způsobech podávání žádostí a čerpání prostředků^[13]. Tento úkol je zvláště náročný i proto, že v novém finančním období Evropské unie, které začíná rokem 2007, dojde k úpravám a změnám jak ve struktuře jednotlivých fondů a programů, tak v možnostech čerpání.

Romští krajsí koordinátoři a romští poradci

2.6. Zákonem č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), byla zřízena funkce krajského romského koordinátora. Proces obsazení krajských koordinátorů romských poradců byl dovršen; ve všech krajích byli koordinátoři v průběhu let 2002-2003 přijati do pracovního poměru. Dosavadní zkušenosti potvrdily význam obsazení funkcí krajských koordinátorů romských poradců, kteří představují spolehlivé pojítko a důležitý systémový prvek umožňující propojení integračních aktivit na centrální a regionální úrovni. *Pozice koordinátorů by měla být do budoucna posilována a dále systematizována.* Centrální orgány státní správy a samosprávy by měly využívat koordinátory jednak při řešení problémů souvisejících s integrací romských komunit, ale především při tvorbě koncepčních materiálů. Ke zvýšení významu činnosti koordinátorů přispěje systém jejich dalšího vzdělávání, jednotné metodické vedení a vhodné pracovní zařazení v rámci krajských úřadů. V neposlední řadě je třeba klást vysoké požadavky na výběr koordinátorů. Dobré výsledky v rámci jednotlivých krajů přináší především kvalitní spolupráce mezi členy Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, koordinátory a zaměstnanci kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity.

Jakkoliv funkce krajského koordinátora za krátkou dobu své existence získala poměrně značný význam, přetrvávají některé problémy, které je třeba řešit. V první řadě jde o nejednotné pracovní zařazení v rámci krajských úřadů (na odboru sociálních věcí a zdravotnictví, odboru kultury a památkové péče, bezpečnosti a problematiky menšin, oddělení prevence anebo humanitárních věcí, v některých případech pracují přímo pod kanceláří hejtmána), které je plně v kompetenci ředitele krajského úřadu. Svými zaměstnavateli jsou koordinátoři zpravidla vnímáni jako sociální pracovníci či romští poradci. Úkolem krajského koordinátora by měla být především koordinační a metodická činnost, poradenství směrem ke krajskému úřadu, metodické vedení poradců, informační činnost a organizace seminářů. Úkolem koordinátorů je také důsledné uplatňování metod a principů gendrového mainstreamingu a zohledňování potřeb romských žen, vystavených násobné diskriminaci. Jako optimální se jeví zařazení koordinátorů do agendy kanceláře hejtmána. Toto centrální zařazení by koordinátorům umožnilo uplatňovat v plné míře nezbytný meziresortní a mezioborový přístup a jednotné pracovní zařazení ve všech krajích by zároveň přispělo k lepší komunikaci mezi kraji v celorepublikovém kontextu. Práce, již se krajsí koordinátoři věnují, nabývá stále většího rozsahu a je v zájmu optimalizace jejich výkonu, aby měli svého asistenta. V současné době nemají krajsí koordinátoři jednotné metodické vedení ústředním orgánem státu a je v zájmu stabilizace jejich funkce, aby jim takové vedení bylo poskytnuto.

2.7. Ukončením činnosti okresních úřadů k 31. prosinci 2002 byla většina jejich romských poradců a asistentů delimitována na obce s rozšířenou působností. V současné době v naprosté většině případů byla agenda romského poradce na pověřené obci spojena s jinými, často nesouvisejícími agendami, anebo byl naplňováním romské integrace pověřen dosavadní pracovník obce s několika jinými agendami. Řada romských poradců byla propuštěna, někteří delimitaci odmítli a další odešli po krátké

době výkonu kumulované funkce. Podle dostupných informací lze soudit, že mnohé pověřené obce tuto agendu svěřily vybraným pracovníkům jen formálně, nebo dokonce ani neurčily pracovníka, který ji bude mít na starosti. Lze konstatovat, že souvislá síť romských poradců pokrývající celé území státu byla do značné míry zpřetrhaná. Tím, že zřízení funkce romského poradce a asistenta není uloženo zákonem, nelze ani obce přimět k tomu, aby takové pracovníky zaměstnaly. Usnesením vlády ze dne 16. června 2004 č. 607 bylo uloženo místopředsedovi vlády pro výzkum a vývoj, lidská práva a lidské zdroje navrhnout v tomto smyslu novelizaci příslušných ustanovení zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin.^[14] Ukazuje se ale jako legislativně značně obtížné vymezit zákonem objektivní okolnosti, při jejichž naplnění by funkce poradce měla být zřízena. Nelze aplikovat mechanický přístup a uložit zřízení funkce romského poradce tam, kde by nebylo účelné, například proto, že v daném místě nežije významnější romská komunita nebo zde nejsou žádné specifické problémy. Přesto je ale nutné uvažovat o metodickém vedení z centrální úrovně, které by zaručilo jednotný, odborně kvalifikovaný pracovní postup těchto pracovníků.

Lokální úroveň

- 2.8. Pojem integrace příslušníků romských komunit se od roku 2002 stává součástí právního řádu České republiky. Tato změna se odehrála v souvislosti s reformou veřejné správy a dotýká se činnosti samospráv, tj. zákona č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů a zákona č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze, ve znění pozdějších předpisů. Jde o novelizaci menšinového zákona (č. 273/2001 Sb.) zákonem 320/2002 Sb. v následujícím znění:

„§ 7 Krajský úřad řídí a koordinuje ve svém správním obvodu plnění úkolů na úseku státní politiky napomáhající integraci příslušníků romské komunity do společnosti.“

§ 8 Obecní úřad obce s rozšířenou působností ve svém správním obvodu plní úkoly napomáhající výkonu práv příslušníků romské komunity a integraci příslušníků romské komunity do společnosti.“

2.9. Platná právní úprava, která ovlivňuje proces integrace příslušníků romské komunity do společnosti není plně vyhovující. Nezahrnuje totiž konkrétní definice úkolů v oblasti integrace, tedy především konkrétních opatření, v nichž má integrace spočívat. Zkušenosti ukazují, že definování vhodných opatření Konceptí romské integrace k jejich naplňování nestačí. V případě samostatné působnosti nelze obce a kraje usneseními vlády z hlediska jejich postavení podle Ústavy vázat vůbec. V případě působnosti přenesené sice usneseními vázány jsou, usnesení se však mohou pohybovat jen v rámci zákonů upravujících konkrétní rozsah státní správy svěřené obcím a krajům. Vláda tedy, v rámci Koncepte romské integrace, pouze navrhuje opatření, jež obce a kraje mohou v rámci naplňování výše uvedených zákonných norem používat.

2.10. Cílem politiky vlády musí být napomáhání obcím při realizaci výše citovaných ustanovení menšinového zákona a motivování obcí k uplatňování preventivních opatření. Tyto cíle mohou být naplněny ustavením vhodného pracoviště, které by bylo koncepčním, koordinačním, výkonným a monitorovacím místem ve věcech integrace romské komunity nebo zvýšením kompetencí stávajících resortů či kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity. Výrazným motivačním nástrojem je spolufinancování konkrétních aktivit obcí v dané oblasti. V současné době neexistuje dotační program státu, jež by podporoval komplexní aktivity obcí v oblasti integrace romských komunit či komplexní aktivity obcí v oblasti sociálního začleňování. Řešení se nabízí v tvorbě komplexních lokálních rozvojových programů, které budou zahrnovat střednědobý plán předcházení sociálnímu vyloučení romských komunit na lokální úrovni, využití všech dostupných a použitelných opatření nabízených státem a návrhy zapojení všech relevantních institucí, neziskových organizací a cílových skupin do realizace programu. *Stát by se na tvorbě programů měl podílet nejenom ideově – aktivní poradenskou rolí při vytváření programů, ale také finančně.*

2.11. Představitelé místních samospráv i jejich úředníci jsou o obsahu vládní Koncepte málo informovaní a většina o ni nejeví příliš velký zájem. Vláda se proto musí zasadit o větší informovanost o Koncepti romské integrace a aktivitách vlády v oblasti integrace romských komunit na regionální a

lokální úrovni. *V tomto směru by mohla být přínosná intenzivnější spolupráce se Svazem měst a obcí a s Asociací krajů při pořádání osvětově-vzdělávacích akcí a školení.*

2.12. Velkým úskalím při tvorbě Koncepce romské integrace a sledování její implementace je obtížná měřitelnost její efektivity, tj. stupně dosažené integrace. Vláda proto podporuje vypracování systému monitoringu a kontroly zavedení evaluačních mechanismů, které ověří účinnost uplatňovaných koncepčních řešení.

3. Antidiskriminační opatření

3.1. Vláda považuje úsilí o odstranění rasové diskriminace ve všech oblastech života za nezbytnou součást snahy o vybudování právního řádu demokratické společnosti, založené na důsledném dodržování lidských práv.

3.2. Příslušníci romské menšiny vytýkají české společnosti diskriminaci zejména v oblasti hospodářských a sociálních práv. Vládní dokumenty i zkušenosti nevládních organizací dlouhodobě ukazují, že Romové se s diskriminací setkávají poměrně běžně zejména při hledání nového zaměstnání nebo bydlení, ale i v podnikatelských zařízeních poskytující veřejnosti služby nebo zboží. Diskriminace konkrétního jednotlivce se může stát závažnou překážkou získání stabilního bydlení a nalezení odpovídajícího zaměstnání - zejména je-li doprovázena dalšími negativními faktory jako nedokončené vzdělání a chudoba (např. v podobě „původu z místa se špatnou pověstí“). Diskriminační praktiky nesporně přispívají k sociálnímu propadu romských rodin s existenčními problémy a prohlubují fatalistické postoje jednotlivců, kteří dospívají, k přesvědčení, že změny své špatné situace vlastním úsilím nedosáhnou. Oběťmi diskriminace se ale stávají i dobře situovaní a vzdělaní příslušníci středních vrstev. V posledních letech bylo z iniciativy nevládního sektoru okolo dvou desítek případů diskriminace Romů v bydlení, přístupu k zaměstnání a službám zažalováno před soudy. Reakce veřejnosti na tyto případy ukazuje, jak málo se v posledních deseti letech změnilo na odmítavém postoji české společnosti vůči romské menšině.

3.3. Pro jakékoliv návrhy řešení je klíčové, zda existují důvody koncipovat opatření k potlačování rasové diskriminace vůči Romům jako specifické skupině. Variantou k tomuto postupu je zahrnout úsilí o odstranění rasové diskriminace Romů mezi opatření zaměřená na širší koncipovanou cílovou skupinu, zahrnující i další skupiny obyvatel ohrožených rasovou diskriminací, tj. např. přistěhovalce z etnicky nebo kulturně odlišných skupin. Pojem „rasový“ přitom v souladu s Úmluvou o odstranění všech forem rasové diskriminace označuje jakoukoli diskriminaci na základě barvy pleti, etnického původu či národnosti. Diskriminace vůči Romům je tedy nepochybně rasovou diskriminací, což je potvrzeno i rozhodnutím Nejvyššího soudu České republiky.

3.4. Cílem, jež si vláda v této oblasti vytýčila, je působit na veřejné mínění, pokud má vést k uvědomění si rasové netolerance jako problému a jeho vědomému odmítnutí. Vláda proto bude i nadále financovat Kampaň proti rasismu, jejímž smyslem je prosazování myšlenek tolerance a porozumění jinakosti a rozmanitosti. Kampaň si klade za cíl podporu vzájemného poznávání a lepšího chápání různých kultur, které žijí ve společném státě. Nedílnou součástí působení na majoritu musí být vyvážené informace o romské komunitě a jejích příslušnících, jež budou prezentovány v médiích, a podpora pozitivního obrazu romského etnika spolu se zdůrazněním kladného přínosu pro celou společnost.

3.5. Předpokládá se, že institucionální zajištění ochrany před rasovou diskriminací bude nově řešeno v rámci antidiskriminačního zákona, projednaného v dubnu 2005 jako tisk č. 866 a 867 v poslanecké sněmovně Parlamentu ČR, a to rozšířením pravomocí veřejného ochránce práv. Je podstatné, že jde o institucionální zajištění ochrany před diskriminací prostřednictvím pomoci obětem, řešení konfliktů cestou mediace a osvětou. Penalizace diskriminace zůstane v působnosti specializovaných inspekčních orgánů a soudů. Mezi kompetence veřejného ochránce práv jako orgánu ochrany před diskriminací má patřit také provádění nezávislého výzkumu. Lze očekávat, že tato působnost významně přispěje k lepšímu poznání reality diskriminace, s níž se potýkají Romové, i vytvoření mechanismů, jak ji identifikovat a účelně ji předcházet.

3.6. K podpoře boje proti diskriminaci přispěje v letech 2005 a 2006 též národní vzdělávací kampaň, spolufinancovaná z prostředků Akčního programu Společenství pro boj s diskriminací, jež je jedním z komunitárních programů Evropské unie. Kampaň bude z pověření vlády v roce 2005 realizovat

Národní vzdělávací fond, o. p. s. a bude zaměřena na školení soudců a zaměstnanců státní správy o antidiskriminačních politikách EU.

4. Vyrovnávací postupy

4.1. Kromě trvalého úsilí o odstranění rasové diskriminace, tj. o zajištění rovného zacházení, je nutno rozvíjet i vyrovnávací postupy^[15] zaměřené na osoby, které jsou ve znevýhodněné situaci z různých sociálních a historicky podmíněných důvodů, přičemž toto vymezení není omezeno jen na příslušnost k romské komunitě. Ani důsledná ochrana proti diskriminaci, jejíž dosažení je samo o sobě dlouhodobým procesem, totiž nestačí k odstranění dlouhodobého, po generace utvářeného znevýhodnění. Zastavit společenský propad romských komunit lze pouze vyrovnávacími postupy, jež budou sledovat jako hlavní cíl integraci romských komunit a získání ekonomické soběstačnosti jejich členů. V tomto smyslu musí být specifický přístup kombinován s úsilím o přizpůsobení obecných opatření a zdrojů s ohledem na specifické podmínky a potřeby Romů. Z cíle vyrovnávacích postupů vyplývají i vhodné prostředky, jimiž jsou především aktivity vedoucí ke zvýšení vzdělanostní úrovně a profesní kvalifikace. Jedná se tedy o oblasti, kde existuje objektivně popsatelné znevýhodnění, a proto jsou zvláště vhodné k aplikaci vyrovnávací postupy k jejich vyrovnání. Jsou-li takové postupy účinné, plní zároveň dva velmi důležité úkoly - jsou schopny vyrovnat nevýhody a tak zabránit budoucí diskriminaci a mají potenciál pozitivního působení na veřejné mínění.

4.2. Při vyrovnávacích postupech nejde vláda cestou kvót, které by určovaly počty Romů v určitých zaměstnáních nebo mezi přijatými uchazeči o studium, ale cestou cílené asistence, která umožní těmto osobám překonat znevýhodnění a vyrovnat se s požadavky na ně kladenými. Vláda přistupuje k vyrovnávacím postupům s perspektivou dosáhnout cílů s nimi spojovaných do roku 2020.

4.3. Vyrovnávací postupy směřující k překonání historicky vzniklého znevýhodnění některých skupin jsou výslovně povoleny jak Mezinárodní úmluvou o odstranění všech forem rasové diskriminace, tak i Rámcovou úmluvou o ochraně národnostních menšin. Z dikce těchto předpisů vyplývá, že taková opatření nelze považovat za diskriminaci, a to ani za tzv. diskriminaci pozitivní. Vláda proto označuje takováto opatření důsledně jako vyrovnávací postupy, ne jako pozitivní diskriminaci.

4.4. Pro praktické využití vyrovnávacích postupů a implementaci jakýchkoliv programů směřujících k integraci romských komunit je nezbytné mít k dispozici relevantní dlouhodobé informace a data o počtu příslušníků romských komunit a jejich situaci. V materiálu předloženém vládě dne 20. října 2003^[16] bylo navrženo řešení využití již dostupných dat a informací z interních resortních statistik a sčítání lidu v kombinaci s dlouhodobými sociologickými výzkumy. Zjišťování takových informací je často odmítáno odkazy na čl. 3 odst. 2 a čl. 10 odst. 3 Listiny základních práv a svobod, jež ale směřují rovnu individuální (svoboda rozhodování o národnosti, ochrana osobních údajů) s rovnu hromadných, neindividualizovaných dat zjišťovaných pro statistické účely. Řešení tohoto problému, který je spíše metodologický než právní, odstraní jeden z faktorů, jež dosud limitují uplatnění vyrovnávacích postupů v celé řadě oblastí. Vyjasnění těchto problémů je nutné hledat také v návaznosti na diskusi o těchto otázkách v Evropské unii. Evropská komise se v současné době, v souvislosti s implementací tzv. antidiskriminačních směrnic, intenzivně pokouší definovat možnosti sběru dat, která se týkají sledování postavení rasových, etnických a dalších menšin ve společnosti.^[17]

5. Sociální vyloučení v romských komunitách

5.1. Sociální vyloučení je proces, jímž jsou někteří jedinci vytěsňováni na okraj společnosti a je jim zabráněno participovat plně na životě společnosti, a to v důsledku chudoby nebo nedostatku základních dovedností a příležitostí k celoživotnímu vzdělávání nebo v důsledku diskriminace. To je vzdaluje od práce, příjmů a možností vzdělání a také od společenských sítí a aktivit. Mají malý přístup k moci a rozhodovacím orgánům, a tak se často cítí bezmocní a neschopní kontrolovat rozhodnutí, která ovlivňují jejich každodenní život.^[18]

5.2. Jak ukazují nejaktuálnější rozsáhlejší výzkumy zaměřené na sociálně ekonomickou situaci příslušníků romské komunity^[19], standardní faktory determinující riziko sociálního vyloučení jsou v rámci této komunity silné. Mezi tyto faktory patří zejména:

- vícedětné rodiny,
- dlouhodobá nezaměstnanost, nejčastěji postihující oba rodiče včetně ekonomicky aktivních dětí,
- závislost na sociálním systému a chudoba,
- zadluženost,
- nájemné, drahé a nekvalitní bydlení spolu s nechráněnými nájemními vztahy.

5.3. Silné zastoupení znevýhodňujících faktorů pravděpodobně odkazují k negativnímu vlivu etnicity jako determinanty sociálního vyloučení. Překrývání sociálního a etnického vyloučení je ve svém důsledku nejen závažný problém sociální, ale také problém politický. Příslušníci romské komunity, jako etnické skupiny, ať již objektivně fungující (ve smyslu svébytné funkční kultury sdílené všemi jejími členy), subjektivně konstruované (ve smyslu aktivního prožívání etnické identity), či konstruované zvnějšku (ve smyslu přisouvání určitých atributů ze strany majority), nemohou být však z důvodu zachování spravedlnosti, solidarity, ale také efektivity ochrany všech členů společnosti, pojmány jako zvláštní kategorie sociální politiky. ***Etnická příslušnost ve všech výše uvedených významech tedy nemůže být považována za faktor rozhodující, ale je nutné ji zohledňovat jako faktor rizikový.***

5.4. Přijetím Národního akčního plánu sociálního začleňování na léta 2004 – 2006 si sociální politika klade za cíl zmírňování sociální exkluze. Zvláštní pozornost je v tomto dokumentu věnována mimo jiné i romské komunitě, jako jedné ze specifických skupin ohrožených sociálním vyloučením. Strategie sociálního začleňování, kterou vláda přijala v rámci Národního akčního plánu sociálního začleňování, vychází ze závěrů Evropské rady v Lisabonu, které iniciovaly zahájení tzv. Lisabonského procesu, jehož cílem jsou komplexní ekonomické a sociální reformy v rámci EU v období od 2000 – 2010 v duchu udržitelného rozvoje.

5.5. Jedním z šesti základních úkolů, které si Evropská unie klade v souvislosti s dostupností hlavních služeb poskytovaných státem, je větší propojení mezi jednotlivými politickými oblastmi a koordinace provádění programů a plánů s přístupy na regionální a místní úrovni. Důraz se klade také na propojování národní, regionální i místní úrovně pro efektivní implementaci jednotlivých politik. Členské země EU se na summitu v Nice (prosinec 2000) zavázaly přijímat opatření vedoucí k dosažení čtyř cílů:

- usnadnit účast v zaměstnání a přístup ke zdrojům, právům, zboží a službám všem lidem;
- prevence rizika sociálního vyloučení;
- pomoc nejvíce ohroženým skupinám obyvatelstva;
- mobilizace všech stran účastnících se boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení.

5.6. Integrované poskytování služeb v oblasti sociálního vyloučení romských komunit je svou povahou činnost značně specifická, neboť musí brát v úvahu sociokulturní odlišnosti dané historickým vývojem od většinové společnosti. „Malá úspěšnost dosavadních opatření směřujících k odstranění a prevenci sociálního vyloučení, resp. k integraci romských komunit, je způsobena především tím, že jednotliví realizátoři opatření - tj. zejména ministerstva - řeší jen dílčí problémy. Ministerstva realizují Koncepci romské integrace nanejvýš v úzké výseči vymezené kompetenčním zákonem. Problémy související se sociálním vyloučením jsou však komplexní, složité a vnitřně provázané. Většina příslušníků romských komunit se potýká se začarovaným kruhem ztíženého přístupu ke kvalitnímu bydlení, vzdělání a možnostem výdělečné činnosti“^[20].

5.7. Prohlubující se sociální vyloučení příslušníků romských komunit a souběžná fragmentace sítě romských poradců vyvolávají naléhavou potřebu vzniku nástroje k realizaci politiky státu ve spolupráci se samosprávou. Jako reálný model se jeví pověření existujícího subjektu, nebo vytvoření nového, ke zprostředkování přímé sociální intervence v lokalitách výskytu sociálního vyloučení, zamezování takového vylučování a odstraňování jeho následků. Pověřený nebo nově vytvořený těleso by mělo vypracovat nabídku služeb pro samosprávy a romské komunity v jejich působnosti. Tato nabídka by měla směřovat do oblasti bydlení, kde by mohla být provázána např. s přihlášením se obce do Programu výstavby podporovaných bytů Ministerstva pro místní rozvoj, poskytováním terénních sociálních služeb a pomocí příslušníkům romských komunit v přístupu ke vzdělávání a výdělečné činnosti. Pověřený subjekt by mohl čerpat finanční prostředky z položky Předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků kapitoly Všeobecná pokladní správa státního rozpočtu, respektive z programu, který je z těchto peněz financován.^[21]

6. Vzdělávání

6.1. Základním cílem aktivit vlády je řešit vzdělávání Romů variantními strategiemi vzhledem k jejich specifickým potřebám s upřednostněním standardních vzdělávacích možností a institucí, v nezbytných případech s individuálními či skupinovými vzdělávacími programy.

6.2. Cílem vyrovnávacích postupů v oblasti vzdělávání Romů je zásadní změna dosavadní situace, kdy značný počet romských dětí dosahuje jen nejnižšího možného stupně vzdělání. Komplexní přístup k romským dětem před jejich vstupem do školy bude zajištěn realizací Koncepce včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí. K překonání sociokulturního handicapu potřebují tyto děti přípravný program a cílenou asistenci. Optimální formou je příprava těchto dětí na vstup do školy v mateřských školách v kolektivu složeném z dětí většiny i menšiny. Má-li být dosaženo překonání sociokulturního handicapu, je třeba, aby romské děti navštěvovaly mateřské školy celé tři roky, tedy od tří let. Tomu nesmí bránit sociální situace rodiny, která by měla být o užitečnosti tohoto opatření přesvědčována terénními sociálními pracovníky, romskými poradci nebo asistenty pedagoga. K účinnému přesvědčování může posloužit i fakultativní sociální dávka na úhradu nákladů mateřské školy pro děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí, jejíž poskytování bude podmíněno řádnou docházkou těchto dětí do mateřské školy. Pokud se nepodaří začlenit romské dítě do MŠ na celé tři roky, je třeba využít osvědčenou formou přípravného programu - přípravné třídy pro děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí (dále jen „přípravné třídy“). V těchto třídách musí učit zkušení pedagogové. Přípravné třídy budou zřizovány při základních a mateřských školách.

6.3. Formou cílené asistence je využívání asistenta pedagoga^[22] (dříve označovaných jako „romští pedagogičtí asistenti“ a „asistenti učitele - vychovatelé“), kteří pocházejí v převážné většině z romských komunit. Tito asistenti pracují ve všech typech škol a školských zařízení. Asistent pedagoga v souladu s pokyny pedagoga pomáhá žákům s aklimatací a usnadňuje komunikaci pedagoga s žáky, jejich rodiči a případně celou romskou komunitou. Asistenti pedagoga pracují v mateřských školách, přípravných třídách, základních školách, speciálních a zvláštních školách, na středních odborných učilištích a v institucích ústavní a ochranné výchovy, pokud v těchto zařízeních je vyšší procento žáků ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí a všude tam, kde špatné výsledky romských dětí na potřebu této asistence ukazují.

6.4. V oblasti sekundárního a terciárního vzdělávání jsou to pak nástroje typu stipendií, jež pomohou překonat sociální znevýhodnění studentů.

6.5. Zásadní změny jsou žádoucí zejména v předškolní výchově, neboť mateřskou školu dosud navštěvuje nedostatečný počet romských dětí. V důsledku toho pak mnohé nastupují školní docházku nepřipraveny, což má negativní vliv na jejich další úspěšnost. V zákoně č. 561/2004 o předškolním, základním, středním a vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) je v § 123 zavedeno v mateřské škole bezplatné vzdělávání v posledním roce před nástupem do základní školy. Je však žádoucí, aby romské děti navštěvovaly mateřskou školu od tří let, celé tři roky.

6.6. Ačkoli počet přípravných tříd i asistentů je relativně vysoký^[23], je skutečná potřeba větší. Dosud na mnoha místech, kde školy navštěvuje nezanedbatelný počet žáků ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí, nebyly zřízeny přípravné třídy ani vytvořeny funkce asistentů pedagoga.

6.8. Postupně se zvyšuje počet asistentů pedagoga, kteří dosáhli středoškolského a vyššího vzdělání, nebo mají o dosažení vyššího vzdělání zájem. Tento žádoucí zájem je od školního roku 2003/2004 podporován vytvořením vstřícného programu na vyšší odborné pedagogické a sociální škole v Mostě – studijní obor 75-31-J/001, který umožní těmto mladým lidem dosáhnout pedagogické vzdělání studiem při zaměstnání.

6.9. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v naprosté většině již není zřizovatelem škol a nemůže tedy jako v minulosti uplatňovat přímé metody jejich řízení. Není však přípustné, aby stát ponechal zavádění vyrovnávacích postupů ve vzdělávání pouze na zřizovateli, neboť mu zůstává odpovědnost za plnění závazků plynoucích z mezinárodních smluv o lidských právech^[24]. Ministerstvo může využít řadu nepřímých motivačních nástrojů. Významnou roli v dalším rozšiřování počtu škol, které využijí možnosti ustanovení funkce asistenta pedagoga a zřízení přípravného ročníku, hraje zprostředkování motivujících informací. Ministerstvo může též napomoci šíření praktických zkušeností s využíváním těchto postupů prostřednictvím vzdělávací nabídky pedagogických center a Institutu pedagogicko-psychologického poradenství. Vláda proto usnesením ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145 uložila ministru školství, mládeže a tělovýchovy průběžně zintenzivňovat podporu a propagaci zřizování přípravných tříd a funkce vychovatel - asistent učitele s cílem rozšířit tyto formy

vyrovnávacích postupů systematicky tam, kde se u romských žáků projevují vzdělávací problémy a přípravné třídy a funkce vychovatel - asistent učitele dosud zřízeny nebyly.

6.10. Podpora ve vzdělávání romských žáků je systémově řešena v novém školském zákonu, který již neodděluje základní a zvláštní školy, ale stanoví v rámci základního vzdělávání podmínky pro to, aby všem žákům bylo poskytováno vzdělání a podpora, odpovídající jejich specifickým vzdělávacím potřebám. Ve vyhlášce o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných (č. 73/2005 Sb.) jsou již určeny základní školy pro žáky se specifickými poruchami učení, základní školy pro žáky se specifickými poruchami chování, základní školy praktické a základní školy speciální, ve kterých podle individuálních vzdělávacích plánů, umožňujících snížení počtu žáků ve třídě i navýšení finančních prostředků, s využitím asistentů pedagoga mohou být vzdělávány děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí. Vyrovnávání příležitostí podpoří i změna současné základní školy a posílení její schopnosti udržet v hlavním proudu vzdělávání i děti ze sociálně a kulturně handicapujícího prostředí. Cestou k tomuto cíli je diferencovaný a individualizovaný přístup k dětem v základní škole – a zejména zohlednění tohoto úkolu školy jak v pregraduální přípravě učitelů, tak v jejich dalším vzdělávání.

6.11. Součástí povinné přípravy učitelů k multikulturním přístupům ve výchově a vzdělávání je, že by měli být seznámeni i s „minimem“ znalostí o romské komunitě, romském jazyce a kultuře a o zvláštnostech komunikace s romskými rodiči. Tato témata budou zařazována i do postgraduálního studia učitelů. Učitelé i budoucí učitelé by měli být poučeni jak vznikají stereotypy a předsudky a jak je lze zážitkovou formou odstraňovat. Práci s předsudky by si měli osvojit nácvikem.

6.12. Učitelé romských dětí musí spolupracovat s rodiči těchto dětí. S těmi by měli předem prodiskutovávat všechny záležitosti týkající se dětí (školní stravování, pobyt v družině či školním klubu, zdraví dítěte, výlety, prázdninové tábory apod.), zdůrazňovat jim důležitost pravidelné školní docházky i domácí přípravy. Vztah rodičů ke škole by měl být co nejlepší, měli by se sem chodit poradit ve věcech, které se týkají jejich dětí, škola pro ně musí být stále otevřená.

6.13. Romským dětem, ale i dospělým Romům, je důležité umožnit kultivaci romského jazyka v bezplatných jazykových kurzech. V těchto kurzech budou děti i další zájemci současně seznamováni s romskou tradiční kulturou, literaturou i historií. Pro tyto kurzy budou zpracovány učební texty včetně didaktických příruček pro učitele. Učit v těchto kurzech by mohli absolventi romistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, nebo učitelé, jejichž mateřský jazyk je romština.

6.14. K vyrovnávacím postupům v romském vzdělávání nepatří vytváření odděleného romského školství, jakým je národnostní školství polské; Romové ve své většině rovněž zřizování takového národnostního školství nepožadují. Je však nutno vzít v úvahu již existující školy s převahou žáků z odlišného sociokulturního prostředí (nepřesně označované jako tzv. komunitní školy), do nichž spádově, ale i z důvodu přístupu majoritní společnosti chodí převážně romské děti^[25]. Cílem státní politiky není uměle zvyšovat počet takových škol, což by bylo považováno za podporu segregáčnických tendencí. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy však musí usilovat alespoň o to, aby za situace, kdy už vzdělávací segregace fakticky nastala, mohly tyto školy poskytnout romským dětem plnohodnotné vzdělání a přispět k jejich integraci do společnosti. Proto vláda uložila ministryni školství, mládeže a tělovýchovy^[26] úkol vedoucí ke zpracování projektu škol s celodenním programem, na jehož nevýukové části je účast žáků dobrovolná. Tyto školy budou vedle školního vzdělávání a poskytování prostoru a příležitosti pro mimoškolní aktivity dětí (celodenní program) poskytovat i vzdělávání dospělým (kultivace romského jazyka a znalost romské historie, tradic a kultury, doplňování základního vzdělání, kurzy dle zájmu a potřeby případně i rekvalifikační kurzy ve spolupráci s úřady práce) a sociální poradenství romským rodinám. Prostředky na tyto nadstandardní aktivity budou školám přidělovány z grantů na základě předložených projektů.

6.15. Pro vytvoření dobrých vztahů mezi romskými žáky a jejich spolužáky je nutné, aby všichni žáci byli vedeni k toleranci a multikulturní výchově. Je nutné aby se multikulturní výchova prolínala do všech předmětů školních vzdělávacích programů i ve školách, kde žádní romští žáci nebudou.

6.16. Úspěšnost romských žáků ve škole je podmíněna do značné míry jejich domácí přípravou a podporou ze strany rodičů. Aby rodiče dětem pomáhali nebo alespoň nebránili v domácí přípravě, je třeba některé přesvědčovat. Nejlepší přesvědčovací metodou je umožnit rodičům účast na práci školy. Škola musí být pro rodiče otevřená, musí zde mít možnost se kdykoli přesvědčit, jak se jejich dítě učí a jak je s ním zacházeno. Je třeba pro rodiče připravit ve škole takové možnosti (účast v kurzech, na školních představeních, sportovních soutěžích, výstavkách apod.), aby do školy našli cestu a chodili sem rádi.

6.17. Součástí překonávání vzdělanostního handicapu je i vzdělávání dospělých, kteří v důsledku sociokulturního znevýhodnění v minulosti absolvovali pouze zvláštní školu nebo ukončili školní docházku v nižší než deváté třídě základní školy a cesta k dalšímu vzdělání se jim tím uzavřela. Pro tyto dospělé již jsou vytvořeny kurzy k doplnění základního vzdělání, které však potřebují nejen aktivnější propagaci; žádoucí je také větší orientace těchto kurzů na dovednosti prakticky uplatnitelné na trhu práce.

6.18. Mnoho romských dětí a mladistvých je umístěno v institucích ústavní a ochranné výchovy. Je žádoucí, aby tyto děti vyrůstaly, pokud je to možné, v osvojitelských rodinách nebo v pěstounské péči nebo alespoň v ústavech rodinného typu. V době prázdnin bude těmto dětem umožněno navštěvovat původní rodinu, nebo rodinu, která má o tento druh pomoci dětem zájem, případně účastnit se táborů, kurzů, letních škol, kde bude mít možnost kontaktu s dětmi z romských i neromských rodin.

6.19. Další prioritou je potřeba umožnit sociálně znevýhodněným studentům, včetně romských, v rostoucím počtu dosažení středoškolského, vyššího odborného a vysokoškolského vzdělání. Program podpory romských žáků středních a vyšších odborných škol má jednoznačně vyrovnávací (afirmativní) charakter. Jeho cílem je prostřednictvím finanční podpory (úhrada školného na soukromých školách, cestovného, stravného a školních a ochranných pomůcek) umožnit romským žákům středních škol pokračovat či zahájit studium, kterého by se jinak ze sociálních důvodů museli vzdát.^[27] Program, jež by měl plnit obdobnou funkci, bude zaveden i v rámci vysokoškolského vzdělávání.^[28] Finanční zajištění těchto programů bude v rámci přípravy návrhu státního rozpočtu na příslušný rok a nepřekročí schválené střednědobé výdajové rámce.

6.21. Další programy Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy s celostátní působností jsou realizovány v souladu s Nařízením vlády č. 98/2002 Sb., kterým se stanoví podmínky a způsob poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace příslušníků romské komunity.

7. Integrace na trhu práce

7.1. Vláda chápe uplatnění Romů na trhu práce jako základní předpoklad jejich sociálního začlenění. Je si vědoma skutečnosti, že integrace Romů na trhu práce vyžaduje komplexní přístup, který je zaměřen na zlepšení schopností příslušníků romské komunity pro fungování v podmínkách měnícího se českého trhu práce a současně na umožňování prosazení práva přístupu těchto občanů k trhu práce a institucím, které uplatnění na trhu práce usnadňují. Problém marginalizace na pracovním trhu velké části příslušníků romské komunity úzce souvisí s kumulací nedostatků a omezení v úrovni vzdělání, v odborné kvalifikaci, v horším zdravotním stavu a v motivaci pracovat jako zaměstnanci za peníze významně nepřevyšující obligatorní sociální dávky. Navíc je přístup k pracovním příležitostem výrazně ovlivňován diskriminací na základě etnické příslušnosti z důvodu zakořeněných předsudků v české společnosti. Romské ženy jsou pak dále vystaveny tradičním případům genderové diskriminace v přístupu k ekonomické aktivitě (při přijímání do zaměstnání, při odměňování, při následném pracovním postupu), a tím se jejich zhoršená situace dále prohlubuje.

7.2. Nezaměstnanost Romů v České republice je rozsáhlý a dominantní sociální problém. Specifická míra nezaměstnanosti příslušníků romské komunity se odhaduje na 45 až 50 procent. Charakteristickým rysem nezaměstnanosti Romů je její dlouhodobost. Do kategorie dlouhodobě nezaměstnaných patří asi 75 procent nezaměstnaných Romů. Poměrně velká část z nich je přitom nezaměstnaná několik roků. Po tuto dobu ztrácí zbytky pracovní kvalifikace, prohlubuje se jejich materiální a sociální deprivace a upevňuje kultura chudoby. Specifickým problémem a současně faktorem prohlubujícího se sociálního vyčlenění dlouhodobě nezaměstnaných Romů je výskyt lokalit s vysokou koncentrací této skupiny obyvatelstva.

7.3. Vysoký stupeň nezaměstnanosti romské populace je však také způsoben chybějící motivací, kdy práce za mzdu, která příliš nepřevyšuje poskytované obligatorní sociální dávky, není nikterak lákavá. Pokud nedojde ke změně poměru výše minimální mzdy a příjmů poskytovaných ze sociálního systému, jsou všechna ostatní opatření v konečné účinnosti sporná a jejich efektivita omezená. Problémem není výše minimální mzdy, ale nedostatečně motivačně nastavené podmínky sociálních příjmů, které nepodmiňují příjem sociálních příjmů aktivní činností nebo účastí na aktivačním opatření.

7.4. Lze konstatovat, že Romové jsou oproti jiným skupinám populace jen málo zasaženi obecnou vládní politikou zaměstnanosti. Velké procento Romů čelí výrazným obtížím v získávání přístupu na pracovní trh, což je reálným důvodem pro zavedení cílených a specializovaných opatření

adresovaných romským komunitám. Principem takových opatření je dát každému šanci v přístupu na trh práce, tj. vyrovnat jeho handicap, než jde na trh práce, nikoli následně.

7.5. Cílem aktivit vlády musí tedy být významné zvýšení zaměstnatelnosti Romů na otevřeném trhu práce a snížení ukazatelů dlouhodobé nezaměstnanosti. Toho lze v dlouhodobé perspektivě dosáhnout zvýšením úrovně vzdělání Romů, zejména zvýšením podílu Romů dosahujících úplného středoškolského a vysokoškolského vzdělání. S ohledem na výrazné faktické znevýhodnění na trhu práce jsou bezprostředně potřebná masivní a potřebám Romů odpovídající opatření v oblasti aktivní politiky zaměstnanosti, která by byla provázána s dalšími veřejnými politikami (vzdělávací politika, politika bydlení, politika sociálních služeb). Vyšší úrovně zaměstnatelnosti a stability zaměstnání Romů lze dosáhnout větší provázaností jednotlivých opatření adresovaných romským uchazečům o zaměstnání.

7.6. Vláda si uvědomuje, že mladí lidé v romských komunitách postrádají ve svém okolí dostatečné množství vzorů pracovní kultury a pracovních návyků, které by je stimulovaly k hledání zaměstnání. Romské tradice jsou bližší spíše neformální a krátkodobější pracovní aktivity. Vláda bude aktivně podporovat zvýšení motivace ke stálému zaměstnání zejména mladých nezaměstnaných Romů ve věkové kategorii do 30 let prostřednictvím jejich přípravy a aktivizace na pracovním trhu. Vedle standardních nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti je potřebné podpořit uplatnění nových opatření, jako jsou například vytipování a výběr kandidátů programů terénními sociálními pracovníky působícími v romské komunitě, posilování komunikačních schopností a základů počítačové gramotnosti mladých lidí, zvyšování jazykové kompetence, absolvování programu asistované přípravy pro zaměstnání či možnosti převzetí institucionální garance a podpory při hledání pracovního uplatnění.

7.7. Je účelné, aby vláda soustředila svoji pozornost na podporu a rozvoj nezávislého drobného podnikání mezi Romy. Nezávislá ekonomická činnost Romů odpovídá kulturní tradici některých společenských vrstev této skupiny. Rozvoji nezávislému drobnému podnikání stojí v cestě obtížná adaptace začínajících podnikatelů na legislativní a administrativní rámec podnikatelských aktivit v České republice. Současně existují významné příležitosti pro osoby samostatně výdělečně činné v sociálně vyloučených lokalitách a chudinských čtvrtích měst. Je tedy nutné, aby vláda vytvořila takové nástroje podpory drobného podnikání mezi Romy (například prostřednictvím podnikatelských inkubátorů), jež zjednoduší vznik a existenci malých a středních romských podniků.

7.8. Komplexnost řešení problému uplatnění romské pracovní síly na trhu práce vyžaduje také komplexní řešení. Prostředkem k budování takového provázaného přístupu je podpora vytváření lokálních programů spolupráce mezi pracovníky pracovních profesních poradenství a vedení pracovní kariéry v organizacích služeb zaměstnanosti (úřady práce, specializované nestátní neziskové organizace) a pracovníky široce pojaté sociální práce (individuální, skupinové, komunitní, terénní).

7.9. Sociální pracovníci působící v romských komunitách mohou přispět k řešení problémů nezaměstnanosti a uplatnění na pracovním trhu několika způsoby. Jednak jsou jejich služby nezbytné při zvládání důsledků nezaměstnanosti, zejména dlouhodobé. Z hlediska zvýšení provázanosti a komplexnosti intervencí na trhu práce mají sociální pracovníci velký význam dále v tom, že mohou efektivně napomáhat při zapojení nezaměstnaných na pracovním trhu formou poradenské pomoci, asistencí a podporou při vytváření rodinných, sociálních a vzdělávacích předpokladů uplatnění na pracovním trhu. Předpokladem k realizaci tohoto provázaného přístupu k řešení problému integrace romské pracovní síly na trhu práce je finanční podpora státu pro rozvoj neziskových organizací zabezpečující uvedené sociální služby. Jejich současná kapacita napomáhat v programech podporovaného zaměstnávání Romů je velmi malá.

7.10. Dalším klíčovým opatřením, podporovaným vládou, které umožní uvedenou spolupráci, je změna organizace práce na úřadech práce. Tyto úřady nemají zatím dostatek poradenských specialistů, kteří by měli pravomoc a kapacitu koordinovat společný postup se spolupracujícími organizacemi. Práce s dlouhodobě nezaměstnanými lidmi žijícími obvykle v sociálně vyloučených lokalitách totiž vždy předpokládá řetězec provázaných aktivit, mezi nimiž sociální práce i poradenství orientované na trh práce vytvářejí předpoklady ke zvýšení efektů a účinků uplatněných opatření. K těmto aktivitám patří: sociální práce v lokalitách uplatňující strategie zplnomocnění, navazující individuální poradenství v rámci veřejných služeb zaměstnanosti, příprava pro zaměstnání zahrnující cílené profesní poradenství, výcvik v sociálních dovednostech, pracovní výcvik a zkušenost. Zvláštní formou aktivity je pak vytváření jakýchsi „zásobníků práce“ obsahující programy podporovaného zaměstnávání romské pracovní síly s využitím subvencovaných pracovních míst a dalších výhod (daňových úlev) pro zaměstnavatele. Konečně poslední návaznou aktivitou je vedení pracovní kariéry a pracovní dohled.

7.11. Je žádoucí, aby vyjmenovaná opatření, podporovaná vládou, důsledně zohledňovala specifické potřeby vyplývající z postavení romských žen. Zejména sociální pracovníci v roli poradců pro zaměstnatelnost a další subjekty přispívající k realizaci strategie zaměstnanosti, musí zároveň reflektovat nutná opatření potřebná ke snižování rozdílů mezi muži a ženami v uplatnění na trhu práce, vyplývající z požadavků eliminace genderové diskriminace.

8. Bydlení

8.1. Bydlení je negativně ovlivňováno nedokončenou transformací, jež má za následek systémové nedostatky, např. existenci dvojích cen nájemného, zastaralou úpravu nájemních vztahů, nedostatečné vymezení role obcí v této oblasti. Na bydlení mnoha příslušníků romských komunit však vedle těchto problémů působí navíc řada dalších negativních vlivů a procesů, které postihují převážně nebo pouze tyto komunity, např. diskriminace, jejich vytěsňování mimo katastrální území obce, prvky segregace, či dokonce ghettoizace a vznik slumů.

8.2. Vedle uvedených vnějších vlivů je třeba také brát v úvahu specifika vyplývající z romské etnicity – např. početnost rodin, větší rodinná soudržnost a respektování tradiční kultury vedoucí k ubytovávání dalších rodinných příslušníků v již přeplněných bytech jako i přetrvávající zvyklosti z let před r. 1989, např. časté spoléhání se na vnější pomoc ze strany státu, obce apod.

8.3. Obecné systémové nedostatky mohou v některých ohledech dopadat intenzivněji na příslušníky romské komunity. Např. občanský zákoník nevyváženě chrání více nájemce než pronajímatele, což v konečném důsledku paradoxně vede k vytěsňování řady příslušníků romských komunit z prostoru nájemního bydlení. (Pronajímatelé se již předem obávají, že by s problematickými nájemníky jen těžko ukončovali nájemní vztah.) Vymezení role obcí v oblasti bydlení v zákoně o obcích je neurčité a nedostatečné, což vede k tomu, že je obtížné jednoznačně stanovit, co mají obce v oblasti bydlení dělat a zároveň hodnotit, zda činnost v této oblasti je či není z jejich strany dostatečná a správná. Řada krajů, pokud jde o otázky bydlení, nevyužívá důsledně svých dozorových pravomocí ve vztahu k obcím s poukazem na to, že tato oblast je z jejich kontroly vyloučena. I to se pochopitelně týká více těch, kteří jsou na pomoc obcí při získání či udržení bydlení více odkázáni.

8.4. Také neexistence celospolečenského konceptu a systému poskytování „sociálního bydlení“^[29] dopadá velkou měrou právě na značnou část příslušníků romských komunit, neboť řada z nich patří k sociálně nejslabším skupinám obyvatel. Pojem sociální bydlení není v současnosti obsahově vymezen, není stanoveno, kdo a za jakých podmínek má na tento druh bydlení nárok, kdo je poskytovatelem, nejsou jasné vazby na bytovou politiku státu a obcí. Tento zásadní nedostatek nepříliš úspěšně kompenzují některé programy na výstavbu bytů pro sociálně potřebné^[30]. Ty však představují pouze dílčí, řešení otázek. Realizace těchto programů je také zcela závislá na aktivním přístupu obcí. Ty však v drtivé většině žádají o dotace na projekty, které romské komunity vůbec nezasahují.

8.5. I přes uvedené systémové nedostatky záleží především na jednotlivých obcích, jaký přístup k řešení problémů spojených s bydlením sociálně potřebných zvolí. Bytovou politiku řady obcí ve vztahu k příslušníkům romské komunity však lze označit přinejmenším za krátkozrakou a necitlivou. Obce nezřídka preferují represivní postupy přinášející okamžitý efekt bez ohledu na to, že tak dochází k ještě většímu sociálnímu propadu a beznaději lidí vůči nimž jsou tato opatření uplatňována. Rezignují tak na svojí sociální roli, např. poskytování obecních bytů sociálně potřebným rodinám, a upřednostňují svojí roli ekonomickou, např. upřednostňováním lukrativních pronájmů obecních bytů tzv. obálkovou metodou.

8.6. Většina Romů nemá vzhledem ke své sociální situaci přístup k vlastnickému bydlení a využívá proto bydlení nájemní. Jejich přístup i k této formě bydlení je však omezený; to je způsobeno jednak jejich sociální situací, kdy si nemohou dovolit hradit tržní nájemné, a jednak jejich diskriminací v přístupu k bydlení. Romové bývají diskriminováni při hledání bydlení, a to nejen ze strany soukromých pronajímatelů, ale i obcí, které nezřídka definují podmínky pro obsazování obecních bytů tak, že jsou z přístupu k obecním bytům vyloučeni ve velké míře právě příslušníci romských komunit (např. je podmínkou pro přijetí žádosti o obecní byt čistý trestní rejstřík osoby žadatele a v některých případech i všech budoucích zletilých uživatelů bytu, nejedná se o osobu dlouhodobě nezaměstnanou nebo o osobu, která žila v bytě s neplatičem). V rámci pokračujícího procesu sídelní segregace jsou mnozí Romové často vytěsňováni do ubytoven v okrajových částech měst s nízkou nebo žádnou dostupností služeb. Dokazování rasové diskriminace v takových případech je však velmi obtížné, neboť jde často o rodiny vyznačující se kromě odlišné etnické příslušnosti i různými sociálními

problémy, nebo rodiny narušující občanské soužití. Vytěsňováním Romů tak dochází k vytváření novodobých ghett a slumů, v nichž se koncentruje sociálně nejslabší vrstva obyvatelstva, což vede ke vzniku zdravotnických, hygienických a bezpečnostních rizik a k rozvoji sociálně-patologických jevů v těchto oblastech. Řešení uvedených problémů si v budoucnu vyžádá mnohem větší náklady, než jaké by vyžadoval aktivní a preventivní přístup předcházející sociálnímu vyloučení v současnosti. Obce tak ve skutečnosti jen oddalují řešení problémů nebo jej přesunují na stát.

8.7. V oblasti bydlení nejsou povinnosti obce jednoznačně vymezeny a obce tak mají poměrně široké možnosti, jak postupovat. V praxi lze nalézt obce, které uplatňují **sociálně citlivý přístup** a přistupují k bydlení příslušníků romských komunit tak, aby zabránily jejich postupujícímu sociálnímu propadu, např. brání různými zákonnými cestami vzniku dluhů na nájemném, v případě existujících dluhů využívají splátkové kalendáře, využívají terénní sociální práci apod.. Tento přístup však nelze označit za běžný standard chování místní samosprávy vůči příslušníkům romských komunit. Mnohem častější jsou postupy, kdy obce dostupné nástroje pro prevenci ztráty bydlení nevyužívají, a naopak provádějí politiku vedoucí k vytěsnění rizikových skupin nájemníků z prostoru nájemního bydlení, případně zcela mimo katastrální území obce. V praxi tak obce např. využívají právní neznalosti nájemníků dosáhnou změny právního stavu v užívání bytu a v případě nízké právní ochrany vystěhování (např. změnou nájemních smluv na smlouvy podnájemní nebo smlouvy o ubytování, změnou nájemní smlouvy na dobu neurčitou na nájemní smlouvu na dobu určitou). Je nutné podotknout, že právní neznalosti nájemníků využívají nejen obce, ale i ostatní majitelé bytových domů.

8.8. Ke zlepšení nebo odstranění problémů s bydlením, jež sužují velké množství příslušníků romských komunit, je nezbytné směřovat k zastavení negativních trendů vedoucích u mnoha příslušníků romských komunit k jejich sociálnímu vyloučení nebo k dalšímu prohlubování vyloučení. Tento cíl lze dosáhnout intenzivnějším využíváním terénní sociální práce s rodinou, v rámci níž je analyzována sociální situace rodiny. Terénní sociální práce vhodnými prostředky a s využitím metod sociální práce směřuje k odstranění nežádoucích faktorů - různých sociálních problémů, např. neplacení nájemného, narušování občanského soužití, atd. Je rovněž nezbytné využívat dostupné nástroje umožňující předcházení vzniku nebo eliminaci již existujících dluhů na nájemném a službách spojených s bydlením.

8.9. Vláda se také musí zasadit o předcházení vzniků ghett a slumů a řešení problémů již vzniklých ghett. Pro dosažení tohoto cíle je nezbytné vytvoření systému sociálního bydlení; je nezbytné obsahově vymezit pojem sociální bydlení, stanovit kdo a za jakých podmínek má na sociální bydlení nárok, toto legislativně upravit včetně vazeb na bytovou politiku státu a obcí. Je nutné podpořit vzdělávací aktivity o procesech segregace a ghettoizace, jakož i důsledcích těchto procesů apod. zaměřených na úředníky obcí a krajů, s cílem ovlivnit jejich jednání v přístupu k péči o bydlení sociálně potřebných osob.

8.10. Vláda se musí zasadit o posílení a důsledné využívání dozorových pravomocí krajů nad samostatnou působností obcí (např. kontrola pravidel pro přidělování bytů nebo způsobů přijímání a projednávání žádostí o byt).

8.11. V této souvislosti je nutnosti přijetí nových zákonů o sociálních službách a hmotné nouzi, které by mohly poskytnout obcím kromě jiného také účinné nástroje pro prevenci ztráty bydlení.

9. Sociální péče

9.1. V rámci sociálního systému vláda vytváří nástroje k aktivnímu vyhledávání jednotlivců a rodin ohrožených sociálním vyloučením. Pouze za předpokladu, že budou vytvořeny efektivní nástroje monitorování sociálního vyloučení, zejména v jeho nejextrémnějších podobách, je velmi pravděpodobné, že zachytí i většinu sociálně vyloučených osob z řad romské komunity. Při tvorbě těchto nástrojů je nutné vzít v úvahu, že extrémní podoby sociálního vyloučení zůstávají ze své povahy skryty, dokud se neprojeví v sociálně patologických či společensky nebezpečných formách, kdy je velmi složité je účinně řešit. Takové formy sociálního vyloučení se vyskytují ve zvýšené míře právě u příslušníků romské komunity a v prostředí lokalit, kde jsou koncentrováni.

9.2. V kontextu snižování rizika sociálního vyloučení v prostředí romských komunit, ve kterých dochází k extrémním formám sociálního vyloučení, je

kromě oblasti trhu práce a bydlení, kterým se věnují jiné kapitoly Koncepce, relevantní zejména systém státní sociální podpory a sociální péče. Za účelem snižování sociálního vyloučení v těchto prostředích, je nezbytné zefektivňovat stávající a vyvíjet nové formy sociální práce a sociální péče.

9.3. Výkon sociální práce je nezbytnou doprovodnou činností systému poskytování sociálních dávek a plní účel aktivizace klientů a zároveň účel kontroly jednak nezaujatosti vyplácení těchto dávek ze strany dávkových specialistů i jejich následného využívání klienty. Objektivní posouzení sociální situace domácnosti v současné době klade vysoké nároky na sociální práci v terénu, profesionalitu a nezaujatost sociálního pracovníka. Pokud současný systém sociální péče, jehož nedílnou součástí je i sociální práce, není schopen z kapacitních důvodů takový terén pokrýt, je nezbytné jej personálně posílit.

9.4. Mnozí z příslušníků romské komunity žijí v důsledku segregačních politik měst a obcí koncentrovaně a segregovaně v určitých lokalitách, kde se soustřeďuje větší množství problémů. V důsledku sociální izolace od většinové společnosti a koncentrace jedinců a rodin s nejnižším sociálním statutem (nevzdělaných, dlouhodobě nezaměstnaných a nejchudších), zde vzniká sociálně homogenní komunita a vytváří se svébytný společenský systém s alternativními životními strategiemi. Tyto strategie se projevují v různých formách až po sociálně-patologické chování – ztráta sociálních návyků a dovedností vede k vytváření svébytného výměnného obchodu (zastavování věcí, lichva), šedé ekonomiky, černého trhu, kriminality apod. Tento systém je objektivní reakcí na stav anomie a extrémního vyloučení a z krátkodobého hlediska umožňuje alternativní životní strategie, které sociální situaci příslušníků těchto komunit dočasně usnadňují, ale v dlouhodobé perspektivě jejich sociální vyloučení prohlubují a uzavírají v bludném kruhu.

9.5. „Sociálně vyloučeným lokalitám/komunitám“ definovaným koncentrací jednotlivců a rodin s nadměrným výskytem různých forem problémů a handicapů vedoucích k sociálnímu vyloučení (např. souběh dlouhodobé nezaměstnanosti, nedostatečného příjmu, nízké kvalifikace, sociální potřebnosti, výskytem nezaopatřených dětí a problematickými podmínkami a kvalitou bydlení) je nutné zacílit specifické nástroje sociální pomoci, které mohou situaci sociálního vyloučení v takových lokalitách řešit. Je **potřeba specifických nástrojů - forem sociální práce, způsobů poskytování sociálních služeb a dávek**. Mezi tyto nástroje například patří:

- terénní sociální práce, komunitní práce, poradenství;
- propojení jednotlivých forem sociálních dávek a jejich poskytování s různými životními situacemi klientů tak, aby plnily zamýšlený účel – zajišťovaly důstojné přežití (úhradu nákladů spojených s výživou a věcmi každodenní spotřeby, základního vybavení domácnosti), jistotu bydlení (úhrada nájmu a služeb spojených s bydlením, případně splátkových kalendářů, pokud vznikly vysoké nedoplatky na službách a energiích) – forma by mohla být obdobná jako u již zavedené instituce třetího příjemce, je však nutné tuto instituci systematicky a podle jasných pravidel uplatňovat (použít ji u každého klienta, který splňuje určité podmínky, např. opakované problémy s úhradou nájmu a služeb spojených s bydlením) a zároveň nedemotivovaly při hledání pracovního uplatnění.

Některé ze zmíněných zvláštních forem (účelově vázaných) a způsobů (účelově propojovaných) byly již v rámci sociálního systému zavedeny, nejsou však všude uplatňovány za stejných podmínek.

9.6. Systém poskytování sociálních dávek hraje významnou roli v zajištění nezbytných životních potřeb jednotlivců (rodin), nejsou však u řady z nich nezastupitelným a dostatečným řešením. V procesu zmírňování sociálního vyloučení nabývá na významu terénní sociální práce jako součást systému sociální pomoci. Tento prvek sociální pomoci je v současnosti v prostředí sociálně vyloučených lokalit oslaben, zejména z důvodu limitních kapacit pracovníků. Přechodnou, ale velmi důležitou úlohu v současné době sehrává vládní program **Terénní sociální práce ve vyloučených romských komunitách**. Tento program je považován ze celostátního programu vyrovnávacích postupů v oblasti sociální péče. Je veden snahou o změnu sociální politiky spočívající v přenesení důrazu z poskytování sociálních dávek k sociální pomoci s důrazem na práci s klienty přímo v sociálně vyloučených romských komunitách. Cíl práce terénního sociálního pracovníka (dále jen TSP) je analyzovat sociální situaci rodin v těchto lokalitách a vhodnými prostředky s využitím metod sociální práce přispět k odstranění nežádoucích faktorů bránících jejich integraci do společnosti. Vláda by se měla i nadále zasazovat o zvýšení efektivity realizace tohoto programu. Proto je nutné:

- konkrétně a přesně definovat a sjednotit cíle výkonu terénní sociální práce

- sjednotit způsoby vedení a podporovat kvalitu vedení TSP, včetně zajištění supervize a evaluace
- rozšířit síť TSP do lokalit, kde je objektivní potřeba terénní sociální práce, ale kde není zatím vykonávána
- posílit počty TSP v těch lokalitách, kde již TSP působí, ale jejich kapacita nedostačuje objektivním potřebám
- zabránit tomu, aby nezanikala místa TSP tam, kde již byla vytvořena
- podporovat a zajišťovat průběžné vzdělávání TSP
- profesionalizovat výkon terénní sociální práce
- zvyšovat kompetence TSP.

10. Zdravotní péče

10.1. V oblasti zdravotní politiky patří úsilí o redukci sociálních rozdílů ve zdraví k prioritám a nacházíme je mezi prvními cíli programu WHO *Zdraví pro 21. století*. Mezi základní bariéry při zlepšování zdravotního stavu romské populace patří provázanost sociálních problémů s problémy zdravotními a rizikový životní způsob. Jednou z možností, jak napomoci řešení těchto problémů, je navržená činnost zdravotně sociálního pomocníka, který bude v úzké spolupráci s terénními sociálními pracovníky působit na příslušníky romské komunity v oblasti prevence nemocí, zejména v podpoře zdravého stylu života a životosprávy. Tato funkce byla pilotně ověřována v Ostravě od roku 2003, kde se osvědčila.

10.2. Ministerstvo zdravotnictví připravilo materiál, jež může sloužit jako primární zdroj informací pro vznik a fungování zdravotního sociálního pracovníka při nestátních neziskových organizacích. S ohledem na postupně získávané zkušenosti lze v budoucnu způsob zajištění zdravotně sociálního pomocníka modifikovat.

11. Bezpečnostní aspekty romské integrace

11.1. V důsledku zvýšeného výskytu kriminogenních faktorů se sociálně vyloučené romské komunity potýkají s různými projevy kriminality:

- kriminalita zasahující romskou komunitu z vnějšku, zejména rasově motivovaná trestná činnost. Riziko kriminality s extremistickým podtextem se vztahuje na všechny Romy bez ohledu na jejich sociální postavení.
- kriminalita a další rizikové jevy působící uvnitř sociálně vyloučených romských komunit, lichva, kuplířství, prostituce, distribuce a užívání drog atd. Řada těchto jevů je celospolečenským problémem. Některé z nich, např. lichva, jsou však specifickým problémem sociálně vyloučených komunit a právě vinou sociální segregace zůstávají často neřešeny.
- kriminalita jednotlivců vycházející zevnitř těchto komunit, které jsou často důsledkem výskytu výše uvedených sociálně patologických jevů v komunitách.

11.2. Zajištění bezpečnosti Romů patří mezi priority vlády ČR v oblasti romské integrace. Úkolem pověřených institucí je nepřetržitě analyzovat bezpečnostní situaci romských komunit, posoudit rizika a přijmout opatření na jejich účinnou eliminaci. Při zajišťování bezpečnosti Romů usiluje ČR o aktivní podporu bezkonfliktního a tolerantního multikulturního soužití. K tomuto postupu zavazují vládu ČR úmluvy světových organizací, právní dokumenty a směrnice.^[31]

11.3. Na zajištění bezpečnosti Romů se aktivně podílí Ministerstvo vnitra a Policie ČR. Policie ČR klade důraz na důsledné odhalování a postihování projevů xenofobie, rasismu a extremismu. Činnost příslušníků Policie ČR na úseku boje proti extremistické kriminalitě je upravena Závazným pokynem policejního prezidenta č. 100/2002.

11.4. Občanská sdružení hlásající rasovou nenávist lze podle ustanovení § 12 zákona č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů, ve znění pozdějších předpisů, rozpustit. Tento postup byl v roce 2000 uplatněn

proti neonacistickému seskupení Národní aliance a v roce 2002 proti občanskému sdružení Republikánská mládež. Rovněž postup Policie ČR proti kolektivním vystoupením přívrženců pravicově extremistického hnutí skinheads se zlepšil. O aktivitách Policie ČR pravidelně informuje Zpráva o problematice extremismu na území České republiky, od roku 2004 Informace o problematice extremismu na území ČR, která je konsensuálním výstupem orgánů státní správy a veřejnosti je přístupná na webových stránkách Ministerstva vnitra. Na základě usnesení vlády č. 903 ze dne 12. září 2001 ke Zprávě o problematice extremismu na území České republiky v roce 2000 byla zřízena meziresortní Komise pro boj s extremismem, rasismem a xenofobií, která je poradním orgánem ministra vnitra.

11.5. Pro efektivnější řešení rizikových jevů uvnitř romských komunit podporuje vláda ČR systémový přístup Policie ČR ve vztahu k Romům a programy a aktivity zaměřené na prevenci kriminality a eliminaci sociálně patologických jevů na místní úrovni. Východiskem těchto aktivit jsou základní koncepční a programové vládní dokumenty *Strategie prevence kriminality na léta 2004 – 2007* (dále jen *Strategie prevence*) a *Národní strategie pro práci Policie ČR ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám* (dále jen *Národní strategie*).

11.6. Určitým posunem v přístupu Policie ČR vůči menšinám je **ustavení styčných důstojníků pro menšiny**, kteří působí od února roku 2005 při všech krajských policejních správách. Úkolem těchto styčných důstojníků je především poskytování pomoci příslušníkům menšin při řešení konkrétních problémů spojených s životem minority, spadajících do zákonné působnosti Policie ČR a spolupráce se zástupci samosprávy, státní správy a nevládních organizací. Nesou také zodpovědnost za realizaci Plánu činnosti příslušné krajské správy Policie ČR ve vztahu k menšinám, na jehož formulaci se zásadním způsobem podílejí.

11.7. Ve vztahu k Romům podporuje Ministerstvo vnitra a Policie ČR zejména programy prevence kriminality na místní úrovni, program Partnerství, zavádění mechanismu asistenta Policie ČR a další projekty sledující výše zmíněné cíle. Ministerstvo vnitra a Policie ČR hodlá vytvářet podmínky pro rozšiřování těchto aktivit do dalších regionů. Velký důraz bude klást na další rozvoj komunikace a spolupráce s těmi členy romských komunit, kteří projeví aktivní zájem o spolupráci na těchto programech a projektech.

11.8. Součástí preventivních opatření, je, v souvislosti s násilím na romských ženách ve formě rozšířeného násilí v rodině a obchodování se ženami, rozvoj programů na potírání domácího násilí v romských komunitách a dostupnost informací pro oběti domácího násilí a obchodování se ženami v romských komunitách. Důležitým prvkem těchto opatření jsou také metodologie pro orgány činné v trestním řízení ohledně zacházení s těmito oběťmi a s oběťmi obchodování se ženami.

11.9. Základním předpokladem pro úspěšnou implementaci preventivních opatření ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám je důsledné potírání všech forem diskriminace v policejní práci. Ministerstvo vnitra a Policie ČR zintenzivní nábor příslušníků menšin k Policii ČR, přičemž využijí vhodných prostředků k propagaci své zaměstnanecké politiky vůči příslušníkům minoritních skupin, a zavedou systém kontroly chování policistů v rámci základní odborné přípravy s ohledem na případné xenofobní a rasistické projevy. Je nezbytně nutné, aby Inspekce Ministerstva vnitra důsledně vyšetřovala a potírala nezákonné postupy členů policejního sboru vůči Romům.

11.10. Klíčovou součástí úsilí o omezení bagatelizace trestných činů je školení příslušných pracovníků, zejména policistů. Osoby připravující se na práci policisty školeny jsou, proces výchovy k lidským právům a interkulturní výchově vyžaduje další pozornost. Školení musí být spojeno s přidělením dostatečných finančních prostředků na jeho realizaci. Do budoucna je nutné usilovat o zapojení nepolicejních odborníků, zástupců akademické obce i občanské společnosti do procesu vzdělávání policistů. Tento bod se týká nejen výchovy proti rasismu a k toleranci, ale i lidských práv obecně.

11.11. Pozitivním krokem je spolupráce Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity s Ministerstvem vnitra při vytváření funkce asistentů policie z romské minority, tak jak je definována v Národní strategii pro práci policie ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám v ČR. Asistenti policie z řad romských komunit mají posílit vzájemnou důvěru mezi Policií ČR a romskou komunitou^[32]. Ministerstvo vnitra předpokládá rozšíření projektu do dalších rizikových lokalit s významným zastoupením romské populace, případně s výskytem sociálně vyloučených komunit.

Funkce asistenta policie bude využívána jako doplněk mechanismu styčných důstojníků pro problematiku menšin.

11.12. Jako hodnotící mechanismy efektivity zaváděných opatření budou využívána sociologická šetření zaměřená na vztah Policie ČR a národnostních a etnických menšin, pravidelné hodnotící zprávy o průběžné implementaci programových dokumentů (*Strategie prevence*, *Národní strategie*) a pravidelně předkládaná *Informace o problematice extremismu na území ČR*.^[33]

12. Podpora rozvoje romského jazyka, a kultury, podpora vědeckého bádání

12.1. Romskému jazyku a romské kultuře musí být věnována odpovídající odborná pozornost. Předním úkolem při rozvoji romské kultury je výzkum a podpora aktivního rozvoje kultury a jazyka. Pod vlivem postupující jazykové a kulturní asimilace zejména mladé generaci Romů hrozí reálné nebezpečí ztráty kulturních tradic, lidové slovesnosti i jazyka samotného. Pro udržení a aktivní rozvoj romské kultury a jazyka se doporučuje pokračovat ve vypisování grantů na projekty sběru lidové slovesnosti. Trvá zájem o pořádání regionálních a celostátních akcí na podporu a propagaci romského jazyka a kultury, ať již hudebních, literárních či divadelních.

12.2. Předním odborným pracovištěm v oblasti romské kultury a jazyka je seminář romistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Je jediným pracovištěm v České republice, které připravuje odborníky-romisty v komplexním magisterském programu. Jejich počet je vzhledem k aktuální i výhledové potřebě plně vzdělaných odborníků zcela nedostačující. Zatím byl jazykový obor otevřen pouze třikrát, v letech 1991, 1996 a 2002; v roce 2003 se poprvé otevřel také v bakalářském programu. Romistika na Filozofické fakultě UK je pouze seminářem Indologického ústavu a potýká se s naprosto nedostatečnými finančními a prostorovými podmínkami pro výuku i odbornou činnost; náklady jsou hrazeny z různých grantů^[34]. Významnou vzdělávací a ediční činností přispívá k poznání romské historie a kultury také program romského vzdělávání Univerzity Palackého v Olomouci. Světově ojedinělá instituce dokumentující dějiny a hmotnou i duchovní kulturu Romů působí v Brně - Muzeum romské kultury. Vedle terénních výzkumů a budování sbírkových kolekcí působí jako centrum multikulturní výchovy. Vydává odbornou romistickou literaturu. Pořádá kurzy romštiny pro veřejnost.

12.3. V souladu s *Nařízením vlády č. 98/2002 Sb., kterým se stanoví podmínky a způsob poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace příslušníků romské komunity*, je od roku 2002 Ministerstvo kultury poskytovatelem státních dotací na činnost redakcí romských národnostních periodik.

12.4. Nedílnou součástí rozvoje romské kultury a jazyka je i výzkumná činnost etnografická (tradice, folklór) a lingvistická (včetně dialektologických studií). Pro kvalifikované vytváření politiky romské integrace je ovšem nanejvýš potřebný také výzkum v širším smyslu, tj. kulturně-antropologický a sociologický výzkum dynamiky vnitřního vývoje romských komunit i jejich interakcí s majoritní společností. Mezi priority takového výzkumu patří zejména vztahy a zkušenosti Romů s postoji majority, poznání mechanismů sociální exkluze, rozvoj metod sociální práce, demografický vývoj a sociální mobilita. Vláda a příslušné orgány státní správy by proto měly hledat efektivní formy podpory i pro financování těchto výzkumů dalšími akademickými pracovišti (mimo již uvedená), včetně univerzit, výzkumnými a odbornými pracovišti a také kvalifikovanými nestátními neziskovými organizacemi a dalšími subjekty.^[35]

13. Závěry

13.1. Předkládaná Koncepce romské integrace nemění zásadní východiska dosavadního přístupu vlády. Nabízí aktualizaci priorit a konkrétních postupů a nová řešení. Součástí této aktualizace je také položení důrazu, v rámci schválených priorit, na ty, kde se na rozdíl od jiných nepodařilo docílit obrátu, tj. zlepšení sociální úrovně příslušníků romských komunit, zejména snížení jejich nezaměstnanosti, zlepšení bytové situace a následně zdravotní situace a předcházení sociálnímu vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků. Zdůraznění této aktuální potřeby není návratem k asimilačním politikám, jak je někdy tento důraz na integraci v sociální a ekonomické sféře nesprávně interpretován. Koncepce naopak respekt k romské kultuře podtrhává i tím, že nově navrhuje, aby bylo

za vládní přístup explicitně označeno i to, co je v praxi již realizováno – tj. zohlednění skutečnosti, že na rozdíl od příslušníků jiných národnostních menšin žijících na území České republiky se romská národnostní menšina nemůže ve svých snahách o uchování a rozvoj vlastního jazyka a kultury opřít o existenci institucí v mateřské zemi. Příkladem tohoto přístupu je podpora, kterou vláda v uplynulých letech poskytovala Muzeu romské kultury v Brně jako instituci, jež má zásadní význam pro uchování kulturního dědictví Romů, a to nejen těch, kteří žijí v České republice. Jiným významným příkladem je podpora romského festivalu Khamoro.

13.2. Předkládaná Koncepce je otevřena k celospolečenské diskusi. Jak bylo uvedeno, je zpracována pro střednědobé období tří let, ale s tím, že v případě potřeby bude aktualizována dříve. Předseda Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity bude každoročně vládě, Radě vlády ČR pro záležitosti romské komunity a široké veřejnosti předkládat Zprávu o stavu romských komunit v České republice a Informace o plnění Koncepce romské integrace a prováděcích usnesení. Případnou potřebu dřívější aktualizace Koncepce budou tyto dokumenty signalizovat.

13.3. Z Koncepce vyplývá potřeba pokračování a dalšího rozvoje již existujících - nesporně úspěšných a i v zahraničí kladně hodnocených - programů, především programu Podpora romských žáků středních škol a programu Terénní sociální práce ve vyloučených romských komunitách. Pokračovat nepochybně bude i zahájený proces tvorby multikulturních výukových programů pro všechny typy škol. Trvalou potřebou zůstává systematictější a plošnější vytváření přípravných ročníků a funkcí asistentů pedagoga na školách s romskými žáky.

13.4. Další programy s celostátní působností jsou realizovány příslušnými resorty (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy; Ministerstvo práce a sociálních věcí; Ministerstvo kultury) v souladu s Nařízením vlády č. 98/2002 Sb., kterým se stanoví podmínky a způsob poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace příslušníků romské komunity. Ve fázi realizace se ocitají i programy, které nejsou specificky zaměřeny na romskou komunitu, ale poskytují prostor pro řešení jejích problémů (např. program podporovaného bydlení).

13.5. Přijetím Národního akčního plánu sociálního začleňování na léta 2004 – 2006 si vláda klade za cíl zmírňování sociální exkluze v romských komunitách. Protože probíhající procesy sociálního vylučování se doposud nepodařilo účinně ovlivnit, je této prioritě v následujících letech nutné věnovat maximální pozornost a úsilí. Při naplňování tohoto cíle vláda klade důraz na co největší podporu aktivace samotných příslušníků romských komunit oproti pasivnímu přijímání pomoci.

13.6. Jako klíčový úkol pro následující období se jeví vytvoření nástroje (či nástrojů) státní politiky pro spolupráci se samosprávami, jehož cílem by bylo řešit jednotlivé aspekty sociálního vyloučení – od sociální péče v úzkém slova smyslu přes problémy s bydlením, přístupem k výdělečné činnosti a vzděláváním – flexibilně a souběžně, tj. přes hranice resortních působností. Tento úkol nabyl na naléhavosti v souvislosti s reformou veřejné správy a vstupem ČR do EU, ale dosud se nepodařilo navrhnout schůdné a efektivní řešení.

13.7. V souvislosti s možností čerpání finančních prostředků z Evropských strukturálních fondů a dalších fondů a programů Evropské unie na sociální začleňování romských komunit se ukazuje jako nezbytné provedení celkového vyhodnocení současné dotační politiky státu v této oblasti a absorpční kapacity českých nestátních neziskových organizací aktivních v tomto segmentu, na jehož základě lze přijmout taková opatření, která zefektivní vynakládané finanční prostředky ze státního rozpočtu a evropských fondů. Přitom je možné navázat na již provedené dílčí studie. Žádoucí je rovněž intenzivnější a účinnější zprostředkování informací potenciálním žadatelům, kteří realizují programy týkající se integrace romské komunity, o možnostech čerpání z těchto prostředků, což bude zvláště aktuální vzhledem k modifikaci některých fondů a programů EU od roku 2007.

13.8. Větší pozornost musí být v následujícím období věnována i potřebám romských žen, které čelí znevýhodnění jednak v důsledku přetrvávající společenské nerovnosti mezi muži a ženami, jednak z důvodů etnických. Na potřeby této cílové skupiny je nutno brát ohled ve vztahu k výkonu sociálních práv, se zvláštním zřetelem na práva přístupu k zaměstnání a povolání, dále ve vztahu k právům sexuálníím a reprodukčním a v neposlední řadě ve vztahu k násilí páchanému na této skupině, zejména násilí v rodině a obchodování s příslušnicemi této skupiny.

13.9. Nesporný význam má i provádění dlouhodobých sociologických výzkumů týkajících se romské problematiky a rozvoj bádání o romské problematice ve všech relevantních sférách společenského života. Je žádoucí docílit užšího spojení a spolupráce mezi výzkumem a tvorbou politik a praktických opatření, což je trend, který se některá ministerstva – v oblasti romské i jiné – již pokoušejí aplikovat.

V tomto ohledu je možné hledat poučení také v Evropské unii, kde jsou příprava a realizace politik, například v oblasti antidiskriminační, vždy doprovázeny prováděním nezávislých výzkumů, které mapují možnosti realizace politik a následně hodnotí jejich implementaci.

^[1] Dále jen Rada pro lidská práva (zřízena usnesením vlády ze dne 9. prosince 1998 č. 809)

^[2] Rada byla zřízena v souladu s § 6 odst. 3 zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů.

^[3] Nový Statut Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity schválen usnesením vlády č. 100 ze dne 28. ledna 2004 (dříve Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity).

^[4] Usnesení vlády ČR ze dne 21. července 2004 č. 730

^[5] Vztah Koncepce romské integrace a Národního akčního plánu sociálního začleňování není souběžný, ale vzájemně doplňující. Koncepce romské integrace specifikuje postupy sociálního začleňování, jak jsou obsaženy v Národním akčním plánu, do konkrétních opatření zaměřených na jednu ze zvláštních cílových skupin.

^[6] Dřívější každoroční aktualizace Koncepce romské integrace byla odůvodněna v období formování základních postojů vlády a ověřování jejich platnosti. V současné době se ale ukazuje, že každoroční aktualizace Koncepce není nezbytná a že má i své nevýhody, zejména co se týče adresátů jejich doporučení, pro které může být obtížné orientovat se v častých dílčích změnách Koncepce.

^[7] V Memorandu se uvádí, že „pro urychlení integrace Romů do společnosti je třeba založit agenturu, jejímž cílem bude realizace programů směřujících k integraci příslušníků romských komunit a dále předcházení sociálnímu vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků s využitím strukturálních fondů EU.“

^[8] V Národním akčním plánu sociálního začleňování se uvádí, že „Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity jako poradní orgán však není a patrně ani nemůže být optimálně vybavena (působností, prostředky ani personálně) k tomu, aby byla partnerem samosprávám, jež mají být nabídkou služeb a zdrojů pozitivně motivovány k realizaci integračních řešení.“

^[9] Viz Analýza možností zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury. (Vláda vzala materiál na vědomí usnesením č. 1113 ze dne 13. listopadu 2002).

^[10] Podle údajů poskytnutých Ministerstvem financí ČR jednotlivá ministerstva vynakládají na dotační programy zaměřené na integraci romských komunit přes 100 mil. Kč ročně. Tento údaj však nezahrnuje všechny finanční prostředky, které stát vynakládá na integraci romských komunit, ale pouze ty, které jsou vynakládány v rámci dotačních řízení. Více ve *Zprávě o stavu romských komunit*, Praha, Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2004.

^[11] Ivana Šimíková, Pavel Navrátil, Jiří Winkler: *Hodnocení programů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské komunity*, Praha, VÚPSV – Výzkumné centrum Brno, 2003, s. 53.

^[12] Iniciativy Společenství jsou zvláštní programy zřízené Evropskou unií k řešení specifických problémů, dotýkajících se celého území EU, které doplňují jiné programy. V rámci Iniciativy EQUAL podpořila EU v letech 2000-2004 celkem 45 projektů, které se týkaly také Romů (v celé EU).

^[13] Kancelář Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity zde hraje neocenitelnou koordinační úlohu mezi zástupci občanské společnosti, zástupci měst a obcí a jinými aktéry a relevantními institucemi na centrální úrovni.

^[14] Usnesení vlády ze dne 16. června 2004, č. 607 ukládá v bodu IV.5 d) navrhnout novelizaci, „jež podrobněji upraví působnost krajských úřadů a obecních úřadů s rozšířenou působností na úseku integrace příslušníků romských komunit do společnosti, včetně metodického výkonu státní správy v této oblasti.“

^[15] Pojem „vyrovnávací postupy“ je širší než např. pojem „pozitivní akce“ či „afirmativní akce“, jak je známe např. z USA. Tento pojem zahrnuje jak užší cílená podpůrná opatření, jako je např.

program podpory pro romské žáky středních škol, kde při účasti v daném programu je příslušnost k romské komunitě klíčovým znakem, tak širší vzdělávací a sociální programy, jako je např. Koncepce včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí, které podporují sociální začlenění. V některých oblastech, např. bydlení, sociální dávky a péče je ale přiměřenější mluvit o sociálních opatřeních. Pojem „vyrovnávací postup“ spíše indikuje narovnávání šancí a příležitostí na pomyslné startovací čáře než zmírňování dopadů znevýhodnění. Mají-li vyrovnávací postupy povahu relativního zvýhodnění příslušníků určité skupiny, neměly by být uplatňovány déle, než je nezbytné pro dosažení jejich cílů.

[16] Zpráva o návrhu postupu ke zjišťování statistického zastoupení příslušníků romských komunit ve školách, v evidenci úřadů práce a jiných institucích, Praha, Český statistický úřad, 2003.

[17] Významným krokem v tomto směru byla konference EU *European Conference on Data to Promote Equality* konaná v Helsinkách 9.-10. prosince 2004, zorganizovaná v rámci Akčního programu společenství pro boj s diskriminací. Důvodem zorganizování konference byla mimo jiné skutečnost, že v této oblasti existují mezi jednotlivými zeměmi Evropské unie propastné rozdíly, s tím, že co je v jedné zemi považováno za běžné a prospěšné opatření, je v jiné zemi vnímáno jako porušení základních ústavních principů. Na základě zadání Evropské komise byly také zpracovány dvě odborné studie týkající se stávající praxe zemí EU při sběru statistických dat vztahujících se k diskriminaci a o možnostech dalšího společného postupu v rámci Evropské unie. Studie autorů Niklase Reutera, Timo Makkonena a Olli Oosi (2004) *Study on data collection to measure the extent and impact of discrimination in Europe* mimo jiné uvádí, že ze zkoumaných 13 zemí bývalé evropské patnáctky (mimo Španělsko a Itálii) jedinou zemí, která ve sčítáních lidu nebo v registrech obyvatelstva zjišťuje či uvádí „rasu nebo etnicitu“, je Velká Británie. Vedle toho Irsko zjišťuje příslušnost ke komunitě „travelleru“.

[18] Council of European Union. *Joint Report by the Commission and the Council on social inclusion*. Brussels, 5 March 2004, 7101/04 s.8.

[19] „Výzkum internetnických vztahů“ provedený v rámci projektu Phare v roce 2000 na vzorku 947 respondentů Fakultou sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně. Výsledky výzkumu byly publikovány v knize Navrátil, Pavel a kol. (2003) *Romové v české společnosti*. Praha: Portál. Zpráva z výzkumu viz též www.clovekvitisni.cz, www.fss.muni.cz.

Mezinárodní srovnávací výzkum „Human Development of Roma Community in Central and Eastern Europe“, provedený na přelomu roku 2001/2002, v České republice na vzorku 1000 respondentů, zaštitěný International Labour Organization a United Nations Development Programme a v České republice koordinovaný prof. Tomášem Sirovátkou z Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně. Zpráva z výzkumu viz www.undp.sk.

[20] Viz Analýza možností zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury. (Vláda vzala materiál na vědomí usnesením č. 1113 ze dne 13. listopadu 2002).

[21] V roce 2005 jsou finanční prostředky v tomto programu poskytovány formou dotací, lze ale uvažovat i o jiné formě, která by nejlépe odpovídala povaze a účelu poskytnutých prostředků (např. veřejná zakázka).

[22] První „romské pedagogické asistenty“ zavedly nevládní organizace Nová škola a Společenství Romů na Moravě. Od 1. září 1997 do 30. června 2000 Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy zavádění vychovatelů – asistentů učitele, jakož i vytváření přípravných tříd, experimentálně ověřovalo. Po vyhodnocení experimentu jako úspěšného jsou tyto třídy a funkce zřizovány na základě Metodického pokynu MŠMT č.j. 25484/200-22.

[23] K 31. prosinci 2004 jich bylo 126 s celkovým počtem žáků 1779. V roce 2003 pracovalo ve školských zařízeních – především v přípravných a prvních třídách základních a zvláštních škol celkem 332 vychovatelů - asistentů učitele v následujícím roce nastoupilo do škol 52 dalších.

[24] Neuspokojivý stav romského vzdělání se týká mj. závazků plynoucích z Úmluvy o právech dítěte, Mezinárodního paktu o právech sociálních, hospodářských a kulturních, jakož i Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace, a bývá pravidelně předmětem kritiky příslušných výborů.

[25] Takové školy jsou např. v Chánově (Most), v Předlicích (Ústí nad Labem), v Ostravě-Přívoze, v Praze 3 a v dalších místech.

[26] Bod II. 1 b) usnesení vlády ze dne 7. listopadu 2001 č. 1145.

[27] Celkem bylo v roce 2000 podpořeno asi 900 žádostí, v roce 2001 již 1531, v roce 2002 bylo uspokojeno přibližně 2500 žádostí, v roce 2003 bylo uspokojeno 2577 žádostí a v roce 2004 2314 žádostí.

[28] Informace o podpoře studia romských studentů byla vládě předložena 3. listopadu 2004 (č.j. 1424/04).

[29] Podoby sociálního bydlení jsou v zahraničí různé. Přesto můžeme pojem sociální bydlení vymezit v obecnější rovině. Např. podle M. Harloe lze pod širší pojem sociálních opatření v oblasti bydlení (tj. sociálního bydlení) zahrnout opatření dvojího druhu: 1) veřejnou (státní) podporu tržních forem bydlení (podpora nabytí vlastnického bydlení, podpora možnosti zapojení se do tržního tj. soukromého nájemního bydlení) a 2) sociální nájemní bydlení. Sociální nájemní bydlení má tři charakteristické rysy: 1. Je poskytováno majiteli za cenu, která není v zásadě stanovena s ohledem na dosažení zisku. Tito majitelé jsou obvykle právně omezeni na poskytování neziskového bydlení nebo je jejich zisk limitován. 2. Sociální bydlení je přidělováno administrativním způsobem podle určité představy „potřebnosti“, přestože nemusí být nutně přidělováno těm, kteří jsou v objektivně nejhorší situaci. Schopnost platit nájem je důležitá, není však zpravidla určujícím kritériem přidělení bytu. 3. Kvantita a kvalita a podmínky poskytování tohoto typu bydlení jsou mnohem více a bezprostředněji ovlivněny politickým rozhodnutím nežli tržními silami.

Harloe, M. (1995). *The People's home. Social rented housing in Europe and in America*. Oxford: Blackwell.

[30] Program výstavby podporovaných bytů, Program na podporu výstavby nájemních bytů pro nízkopříjmové osoby.

[31] Jedná se především o Program činnosti světové konference OSN proti rasismu pro rok 2002, Úmluvu o odstranění všech forem rasové diskriminace (OSN, 1965), Rámcovou úmluvu o ochraně národnostních menšin (Rada Evropy, 1995) a související zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, směrnici 2000/43/ES ze dne 29. června 2000, kterou se provádí zásada rovného zacházení s osobami bez ohledu na rasový či etnický původ, Listinu základních práv a svobod, hl. III., Práva národnostních a etnických menšin atd.

[32] V roce 2003 se uskutečnil pilotní projekt boje proti lichvě v romské komunitě v Ostravě. Dvě romské policejní asistentky zaměstnané v o.s. Vzájemné soužití se významně podílely na práci policie v boji proti lichvě a pomáhaly obětem lichvy v romské komunitě. V roce 2004 byl odstartován druhý projekt tohoto druhu v Chebu, kde dvě terénní sociální pracovnice zaměstnané na MěÚ Cheb polovinu své pracovní náplně věnují spolupráci s policií.

[33] Vývoj situace v oblasti boje proti extremismu byl od roku 1998 popisován v periodických vládních zprávách (pod názvem Zpráva o problematice extremismu na území ČR), které podávaly detailní informaci o české extremistické scéně, trestné činnosti s extremistickým podtextem a o aktivitách celé státní správy v dané oblasti za uplynulý rok. Na ně od roku 2004 kontinuálně navazuje Informace o problematice extremismu na území České republiky, která je samostatnou přílohou Zprávy o situaci v oblasti veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti.

[34] V letech 2000-2002 též z položky Podpora projektů romské integrace kapitoly Všeobecná pokladní správa státního rozpočtu, jejíž využití doporučovala Rada vlády pro záležitosti romské komunity.

[35] V uplynulých letech se na takovém výzkumu významně podílely např. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni, Etnografický ústav Akademie věd České republiky, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí – centrum Brno a z nestátních subjektů např. Člověk v tísni, o. p. s., Poradna pro občanství, občanská a lidská práva a pražská kancelář Mezinárodní organizace pro migraci, sdružení Socioklub. Tento výzkum významně v některých případech podpořila i některá ministerstva, např. Ministerstvo práce a sociálních věcí a Ministerstvo vnitra.